

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE TÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİNİN İDEALLERİ BAĞLAMINDA
CUMHURİYETİN İLANI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gökhan DURGUN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2019

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Gökhan DURGUN
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Türk Milliyetçiliğinin Oluşum süreci ve Türk Milliyetçiliğinin İdealleri Bağlamında Cumhuriyetin İlanı
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 2019
- SAYFA SAYISI** : 100
- TEZ DANIŞMANLARI** : Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
- DİZİN TERİMLERİ** : Millet, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Türkiye, Siyaset Bilimi
- TÜRKÇE ÖZET** : Türk aydınlarının Osmanlı Devletinin dağılması karşısında bir kurtuluş reçetesi olarak teorik çerçevesini oluşturup pratikte uygulamaya koydukları Türk Milliyetçiliği, Türk siyasal hayatında anayasal gelişmelerin önünü açmış ve Cumhuriyete giden yolun mihenk taşlarını döşemiştir. Bu tezin amacı Türk Milliyetçiliğinin teorik çerçevesi bağlamında bu süreçteki etkilerini ortaya koymaktır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Gökhan DURGUN

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE TÜRK
MİLLİYETÇİLİĞİNİN İDEALLERİ BAĞLAMINDA
CUMHURİYETİN İLANI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gökhan DURGUN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL – 2019

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Gökhan DURGUN

.../.../2019

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Gökhan DURGUN' un Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci ve Türk Milliyetçiliğinin İdealleri Bağlamında Cumhuriyetin İlanı adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
(Danışman)

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gül SONCU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2019

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Milliyetçilik kavramı ulus devletle ilişkili olarak modern dönemlere ait bir olgu olarak tanımlanmakta ve Fransız Devrimi ile birlikte bir dalga halinde dünyaya yayıldığı kabul edilmektedir. Milliyetçilik, içerisinde ülkesini, vatanını sevmeye ve onu ileriye taşımak için sarf edilen tüm çabaları barındırmaktadır. Bu nedenle bir yerde milliyetçilikten bahsedebilmemiz için öncelikle millet ve devlet unsurlarını aramamız gerekmektedir.

Türklerde millet kavramına baktığımızda Orta Asya'daki Türk topluluklarının bir araya gelerek oluşturdukları devletleri ile milletleşmelerini tamamladıkları dönem karşımıza çıkmaktadır. Askerliğe atfedilen önem, ordu-millet anlayışı, devlete sadakat, vatan kavramının önemi gibi kültürel özellikler Türklerin Orta Asya'dan itibaren korudukları ve günümüze getirdikleri geleneklerdendir. Bunlar milliyetçilik kavramının içerisinde yer alsalar da modern anlamda Türk Milliyetçiliğinin yükselişi için imparatorluklar sisteminin dünya genelinde sona ermesine ve ulus devletlerin yükselişine yol açan Fransız Devrimi sonrasına kadar beklemek gerekecektir. Osmanlı İmparatorluğundaki azınlık gruplarının milli devletlerini kurmak için başlattıkları isyanlar sonucunda zayıflayan Osmanlı Devletini kurtarmak amacıyla Osmanlı aydınlarının ortaya koydukları Türkçülük Fikriyatı ya da Türk Milliyetçiliği pratikte uygulamalarını İkinci Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki iktidarında gösterecektir.

Türk aydınlarının yayınladıkları dergi, gazete ve makaleler ile teorik yapısı oluşturulan Türk milliyetçiliği, o dönemin tiyatro oyunlarında işlenen konularda ve düzenlenen konferanslarda vücut bulmuştur. İlerici ve eğitilmiş bir kesimin önderlik ettiği Türk milliyetçileri meşruti ve anayasal çalışmalara da önderlik etmiş, gerek kadın hakları gerek eğitim ve bilim gibi konularda da Osmanlı Devleti içerisinde birçok alanda ilkleri gerçekleştirmiş, Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyete ve inkılaplara giden yolda da Türk Milliyetçiliğinin etkileri gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Türkiye, Siyaset Bilimi

SUMMARY

The concept of nationalism is defined as a phenomenon belonging to the modern state in relation to the nation state and it is accepted that it spread to the world as a wave with the French Revolution. Nationalism includes, to love the country and carry it forward. For this reason, in order to be able to talk about nationalism, we must first look for the elements of nation and state.

When we look at the concept of nation in Turks, we see the period when Turkish communities in Central Asia came together and completed their nationalization with the states they formed. The importance attached to military service, loyalty to the state, the importance of the concept of homeland is one of the traditions that the Turks have preserved since Central Asia and brought to our present day. Although they are included in the concept of nationalism, in the modern sense, it will be necessary to wait for the rise of Turkish nationalism until the end of the French Revolution which led to the end of the system of empires and the rise of nation-states. In order to save the Ottoman Empire which was weakened as a result of the rebellions of the minority groups, the Turkish Nationalism, will be shown in practice in the power of the Union and Progress together with the Second Constitutional Monarchy.

Turkish nationalism, whose theoretical structure was established with the magazines, newspapers and articles published by Turkish intellectuals, It was formed in the conferences and the conferences held at the theater plays of that period. Turkish nationalists, led by a progressive and educated group, have also led to constitutional work, in the fields of women's rights, education and science, after the War of Independence, the effects of Turkish nationalism were observed on the road to the Republic and the reforms.

Keywords: Nation, Nationalism, Turkish Nationalism, Turkey, Political Science

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET.....	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MİLLİYETÇİLİK VE TEORİK ARKA PLANI	3
1.1 MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK	3
1.2 MİLLİYETÇİLİK TİPOLOJİLERİ	6
1.2.1 Liberal Milliyetçilik	6
1.2.2 Muhafazakar Milliyetçilik	7
1.2.3 Yayılımcı Milliyetçilik	8
1.2.4 Sömürgecilik Karşıtı Milliyetçilik	9
1.3 FAŞİZM VE MİLLİYETÇİLİK.....	10
1.4 TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ	14
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUMU VE YÜKSELİŞİNDE ETKİSİ OLAN FAKTÖRLER	21
2.1 ORTA ASYA'DAN OSMANLIYA TÜRKLER	21
2.2 TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ OLUŞTURAN SİYASAL ORTAM.....	25
2.3 OSMANLI DEVLETİNDE OLUŞAN BAŞLICA FİKİR AKIMLARI	30
2.3.1 Osmanlıcılık	30
2.3.2 Batıcılık.....	34
2.3.3 İslamcılık.....	36
2.3.4 Türkçülük	38
2.4 TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUMUNDA ETKİSİ OLAN BAŞLICA DERGİ VE CEMİYETLER	43
2.4.1 Türk Derneği.....	43
2.4.2 Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Dergisi	45
2.4.3 Genç Kalemler Dergisi	46

2.4.4 Türk Ocağı.....	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜ TÜRK MİLLİYETÇİLİK İDEALİNİN PRATİKTE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ.....	51
3.1 İTTİHAT VE TERAKKİ.....	51
3.2 İKİNCİ MEŞRUTİYET VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ	53
3.3 BALKAN SAVAŞLARININ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	59
3.4 İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNİN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	62
3.5 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETE GİDEN YOL.....	66
3.6 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLANININ TÜRKÇÜLÜK İDEALİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	85

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Türk Milliyetçiliğinin oluşum süreci ve Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde Türk siyasal hayatı içerisindeki etkileri incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle milliyetçilik ideolojisi teorik çerçevede ele alınmış olup, milliyetçilik tipolojileri ile birlikte ortaya konduktan sonra, Osmanlı döneminde Türk Milliyetçiliğinin ortaya çıkış koşulları ve bu koşulları hazırlayan süreç anlatılmıştır. Osmanlı Devletinin dağılmaya başlaması ve kaybedilen toprakların Osmanlı bürokrasisi üzerinde bıraktığı derin etkiler Türk Milliyetçiliğinin ön plana çıkmasında rol oynamıştır.

Türk Milliyetçiliğine eğitilmiş ve entelektüel kimseler tarafından öncülük edilmiş ve başlarda Osmanlı Devletinde zaten az sayıda bulunan askeri ve sivil okullarda yayılma alanı bulmuştur. Şüphesiz ki buralarda yetişen gençler sonraki dönemleri şekillendirecek olan başta bürokrat ve asker olmak üzere devlet adamlarını oluşturmuşlardır. Aldıkları eğitimi milliyetçi fikirlerle yoğuran bu kadrolar Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyete giden yolda büyük roller üstlenmişlerdir. Araştırmada teorik çerçeve verildikten sonra tarihsel süreç içerisinde pratikteki uygulamalara da yer verilmiş ve mümkün olduğunca konunun dışına çıkılmamasına metin içinde özen gösterilmiştir. Bu amaçla ilgili Literatür taraması titizlikle gerçekleştirilmiş ve alanında önde gelen yazarların ve teorisyenlerin çalışmalarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmada bana destek olan ve fikirlerini benden esirgemeyen başta değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU'na, ayrıca yüksek lisans yapmam hususunda beni teşvik eden, çalışmam esnasında bana manevi güç veren ve bu aşamada zorlukları beraber göğüslediğim, her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gökhan DURGUN

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde incelediğimizde Türk toplumunda gerçekleşen siyasal dönüşümlere teorik altyapıdan daha çok pratikte gerçekleşen olayların etki ettiğini görmekteyiz. Gerek Osmanlıda merkezden bahsedilen bir takım hakları içeren Sened-i İttifak'ın hazırlanması gerek Tanzimat Fermanının hazırlanması sürecinde bu geleneğin sürdürüldüğü görülmektedir. Merkezin tanıdığı olduğu bu haklar o dönemin yaşanmakta olan sorunlarına çözüm niteliği taşımaktaydı. Osmanlı'nın çözülmeye başladığı son yüzyılında da devleti kurtarmaya dönük geliştirilen fikir akımlarının benimsenmesinde yine aynı şekilde yaşanan siyasi gelişmelerin etkisi olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve nihayet Türkçülük fikriyatı hasta adam olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti için birer reçete niteliği taşımaktaydı. Bu fikir akımlarının yaşanan siyasi olaylar, savaşlar ve kaybedilen topraklar ve iktidarda baskın olan grupların etkileriyle uygulama alanı buldukları ve devlet tarafından benimsendiği görülmektedir. Bu fikir akımları içerisinde devletin kurtuluşu açısından son çare olarak benimsenen, milli mücadele ve cumhuriyetin kuruluşunun da fikren arka planını oluşturan Türkçülük veya diğer adıyla Türk milliyetçiliğinin kapsamlı bir şekilde araştırılması büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Türk milliyetçiliğinin oluşum süreci ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna giden yolda Türk milliyetçiliğinin etkileri incelenecektir.

Türk milliyetçiliğinin bir fikir akımı olarak doğuşunu besleyen süreci ele almadan önce Milliyetçilik nedir sorusuna yanıt vermek gerekmektedir. Literatüre baktığımızda milliyetçilik kavramının tanımı konusunda net bir yanıt bulmakta zorlanmaktayız. Bunda milliyetçiliğin modern zamanlara mı yoksa modern öncesi zamanlara mı ait olduğu konusundaki anlaşmazlığın yanı sıra her ülkenin kendi milliyetçilik biçimine sahip olmasının da etkisi vardır. Öyle ki milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ne zaman ortaya çıktığını tanımlamak zordur. Milletler çok eski tarihlerden itibaren varlıklarını sürdürmektedirler. Bir insan topluluğunu millet yapan unsurların neler olduğu, milliyet kavramının tanımı bu konuda öncelikle araştırılması gereken konuları oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmanın birinci bölümünde bu kavramların tanımlaması yapılmaya çalışılacaktır. Milliyetçilik kavramı tanımlanırken benzer ideolojiler ile aralarındaki farklılıklar üzerinde de durulacaktır. Kavramsal karmaşanın oluşmaması ve bir takım yanlış anlaşılmanın giderilmesi açısından bu tanımlamalar gerekli görülmektedir. Milliyet, millet ve milliyetçilik kavramları tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ile birlikte anlatıldıktan sonra Türk milliyetçiliği genel çerçevesi ile incelenecek ve birinci bölüm bitirilecektir.

Uzun yıllar boyunca birlikte yaşamanın getirdiği tarihi ve kültürel miras ile bir milleti bir arada tutan unsurlar belirgin hale gelmektedir. Türk milleti için de aynı şartlar geçerli olmuştur. Ancak milliyetçiliğin yükselişi için bir takım siyasal olayların yaşanması gerekmektedir. Bu konuya açıklık getirmek amacıyla çalışmanın ikinci bölümünde Türklerin Orta Asya'da başlayan tarihinin Osmanlıya kadar olan kısmı tarih, millet, gelenek ve kültür bakımından incelenecek ve Osmanlıda Türkçülüğün yükselişinde etkili olan siyasal ortam anlatılacaktır. Burada dağılma dönemindeki Osmanlı Devletini kurtarmak açısından çare olarak görülen alternatif fikir akımları ve modern anlamda Türk milliyetçiliğinin teorik altyapısını hazırlayan dergi ve cemiyetler ayrıntısıyla incelenecektir.

Milliyet, millet, milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği kavramlarını açıklayıp, tarihsel gelişim süreçlerini ve teorik arka planlarını anlattıktan sonra çalışmanın üçüncü bölümünde siyasi tarihimizde Türk milliyetçiliğinin, cumhuriyet dönemine kadar olan siyasi olaylar içerisindeki konumu ayrıntılarıyla incelenecektir. Bu kapsamda sırasıyla İttihat ve Terakki cemiyetinin iktidara yükselişi ve cemiyetin programında Türkçülüğün konumu, milli mücadelede Türk milliyetçilerinin yeri ve önemi ve cumhuriyetin ilanında Türk milliyetçiliğinin etkileri açıklanacaktır. Bununla beraber Türk milliyetçiliğinin amaç ve hedefleri doğrultusunda bir değerlendirme yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE TEORİK ARKA PLANI

1.1. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Millet kavramı, ortak geçmişe sahip, aynı dili konuşan, ortak değerleri bulunan, aynı inanışa sahip kültürel toplulukları ifade eder. Milletlerin siyasal amaçları vardır. Etnik gruptan farkı burada ortaya çıkar. Etnik grupların bağımsız bir devlet olma ya da bu devleti muhafaza etme gibi amaçları yoktur.¹

Etnisite, bir insan topluluğunu o toplumdaki diğer gruplardan ayıran özelliklere karşılık gelir. Bir etnik grubun üyeleri kendilerini diğer gruplardan din, dil, tarih ve hatta giyim kuşam bakımından farklı görürler.² Etnisite kan bağı algısına dayanır. Bireylerin birbirleri ile aralarında kan bağı olduğu inancı etnisitenin belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkar.³ Kan bağı anlayışı etnisiteyi sınıf ve ideoloji temelli kategorilerden ayırır.⁴

Devletler çok etnili, tek etnili ya da gayri etnik biçimleriyle karşımıza çıkabilir⁵ günümüzde devletlerin çoğu, çok etnili kategorisine girmektedir.⁶ Aynı etnisiteyi paylaşıp farklı dini inanç veya mezhebe mensup olmak kimi zaman bunların farklı etnik gruplarmış gibi algılanması sonucunu doğurabilmektedir.⁷ Almanya'daki ya da balkanlardaki Türkler, Amerika'da yaşayan İrlandalılar birer etnik grupturlar. Etnik grupları tanımlarken kültürel açıklamalar yapmak gerekir. Irki grupları ise fiziki ve biyolojik açıdan incelemek gerekmektedir.⁸ Kabile, kavim, klan ve aşiretlerde bireyler bir bütünün parçaları değildir. Burada bireyler için önemli olan akrabalık ilişkileri ve toplumsal statüleridir. Millet dediğimiz sistemde ise tüm sınıflar bir üst yapıda birleşirler.⁹ Bir milletin unsurları; topluluk bilinci, paylaşılan ortak kültür, ortak bir geçmişin bulunması ve geleceğe dair bir projesinin olmasıdır. Bir milletin mensuplarında başka topluluklara karşı bir dayanışma içgüdüğü bulunur.¹⁰

Devletin unsurları ise, belli bir toprak parçası üzerinde meşru otorite, toplumsal düzen, adalet ve o toprak parçası üzerinde siyasal örgütlenmedir. Ulus devlete giden

¹ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Bican Şahin, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 150-151

² Antony Giddens, *Sociology*, Polity press, Cambridge, 2006, s. 487.

³ Şener Aktürk, "Etnik kategori ve milliyetçilik: Tek etnili, çok etnili ve gayri etnik rejimler", *Doğu-Batı*, 2006, Cilt: 1, 23-56, s. 25.

⁴ Aktürk, a.g.e., s. 28.

⁵ Aktürk, a.g.e., s. 24.

⁶ Aktürk, a.g.e., s. 36.

⁷ Aktürk, a.g.e., s. 29.

⁸ Mustafa E. Erkal, "Etniklik ve etnik grup kavramları üzerine", *Türkiye ve Siyaset*, 2001, 33-40, s. 33.

⁹ Halis Adnan Arslantaş ve Numan Durak Aksoy, "Ulus, ulusçuluk ve ulus devlet", *TÜBAR*, 2010, Sayı:28, 31-39, s. 35.

¹⁰ İbrahim Uğur Erkiş, "Ulus devletin tarihsel gelişimi üzerine", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013, 26, 54-77, s. 56-57.

süreçte imparatorluklar çağı, feodalite, zümreler düzeni, mutlakiyetçi devletler ve nihayet modern ulus devletler gibi aşamalardan geçilmiştir.¹¹

İmparatorluklar için önemli olan merkezde yer alan kesimin mutluluğu olmuştur. Feodalizmde ise köleler ve efendileri arasındaki ilişki ön planda yer almıştır. Feodalizmde serfler, soylu sınıfın yasal ve askeri koruması altında yer almışlardır.¹²

Zümreler düzeninde, kentlerin yükselişi ile birlikte tek başına etkisiz kalan bireyler artık toplu halde hareket etmeye başlamış ve karar alıcılar için istişare dönemine geçilmiştir. Danışma kurulları ve meclisler ön plana çıkmıştır. Mutlakiyetçi döneme geçişle birlikte monarklar ve lordlar arasında otoritenin alanı konusunda mücadele artmıştır. Özellikle İngiltere, İspanya ve Fransa'da ulusal monarşiler güçlenmiştir. Devletin tüm alanında var olan bir vergilendirme sistemi ve merkezde bulunan ve süreçleri kayıt altına alan bir bürokrasi mekanizması ön plana çıkmıştır. Modern ulus devletler dönemi yukarıda sayılan dönemlerden yurttaşlık bağı bakımından farklılaşmıştır. Günümüzde yurttaşlar bir takım haklar ve yükümlülükler sahiptirler. Bunun öncesinde ise yalnızca yükümlülükleri bulunmaktaydı. W. R. Braubaker'a göre; siyasi haklar, ortak hak ve yükümlülükler, yurttaş ve yabancılar arasındaki ayrımın yasal dayanağı ve yurttaşlığın unsurlarını oluşturmaktadır.¹³

Kapitalist ekonomi sisteminin beraberinde getirmiş olduğu rekabet ortamı ulusların diğer devletlere karşı kendilerini bu rekabet içerisinde konumlandırmaları, özgür ve kutsal bir vatan anlayışını doğurmuştur.¹⁴ Anderson millet bilincinin oluşumunda matbaanın icadına ve yazılı basının rolüne dikkat çeker. Gazete, dergi ve romanların yaygınlık kazanmasının bu yönde toplumsal etkileri olmuştur. Bu sayede oluşan zihniyet yapısı milliyetçi düşüncelerin kaynağını oluşturmuştur.¹⁵

Kapitalizmin gelişimi, matbaa ile birlikte yayıncılığın başlaması bir coğrafyadaki farklı dillere hitap etmenin maliyeti göz önünde bulundurularak en başat dil üzerinde yaygınlaşmış ve bu sayede günlük gazete ve romanda ortak dil yani milleti oluşturan unsurlardan biri öne çıkmaya başlamıştır. Bununla beraber, birbirlerinden haberdar olmaya başlayan insanlar arasında gelişen kardeşlik bağı ve etnik aidiyet algısı, bir milli duyguya kaynaklık etmiştir. Millet bilincinin ortaya çıkışında burjuva ve matbaa önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁶

¹¹ Erkiş, a.g.e., s. 57.

¹² Erkiş, a.g.e., s. 58-59.

¹³ Erkiş, a.g.e., s. 61.

¹⁴ Selim Karyelioğlu, "Ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel dayanakları ve küreselleşmenin ulus devlet ve milliyetçilik üzerindeki etkileri", *ETHOS: Felsefe ve toplumsal bilimlerde diyaloglar*, 2012, 137-169, s. 140.

¹⁵ Karyelioğlu, a.g.e., s. 146.

¹⁶ Karyelioğlu, a.g.e., s. 47.

Edward Hallett Carr milliyetçiliği dört tarihsel dönemde incelemiştir. Ortaçağda ulusal kiliselerin kurulması ve imparatorluk düzeninin dağılışı ile birinci dönem başlar. Bu dönemde millet kavramı hükümdarın kendisi ile özdeşleştirilir. Devlet, hükümdar ve tebaa bir milletin çerçevesini çizen unsurları oluşturmaktadır. Bu dönemde hükümdar ve diğer yöneticilerin çıkarları ile milli çıkarlar aynı anlama gelmektedir. Devlet hazinesine sağladığı kazançtan ötürü merkantilizm bu dönemin ekonomi politikası olarak benimsenmiştir.¹⁷

Napolyon savaşları ile birinci dünya savaşı arası dönem Carr'a göre ikinci tarihsel dönemi oluşturur. Bu dönem için millet ve halk kavramlarının yakınlaşmaya başladığı söylenebilir. Artık hükümdarın değil milletin çıkarları öne çıkmaya başlamıştır. Bundan ötürü ekonomik anlayışta da değişimler yaşanmış, Merkantilist politikaların yerini Laissez Faire (bırakınız yapsınlar) almaya başlamış, üretilen mallar ve işçilerin serbest dolaşımı söz konusu olmuş, bir nevi küresel ekonomi oluşmaya başlamıştır.¹⁸

1914 sonrası üçüncü dönemi ifade eder. Bu dönemde endüstriyel gelişmeler, şehirlere göç, eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve oy hakkının genişlemesi toplumsallaşmanın önünü açmıştır. Artık milli politikalar belirlenirken kitlelerin desteği aranıyor, kitleler ile milletin çıkarları özdeşleştiriliyordu. Bir önceki dönemin aksine dünya ekonomisi millet ölçeğine indirgeniyor, yüksek gümrük politikaları ile ülke ekonomisinde korumacılığa gidiliyor, işçi göçü ise engelleniyordu.¹⁹ Zaten Ernest Gellner'a göre milliyetçilik modernleşmeye ve sanayileşmeye bağlı bir olgudur. Feodal yaşam şeklinden sanayi toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkan toplumsal dinamik daha yoğun bir rekabet ortamı oluşturmuş ve milliyetçilik kültürel bütünlüğü sağlayan yegane kaynak olarak ortaya çıkmıştır.²⁰

Birinci dünya savaşı ile savaşlar artık sadece orduları değil sivil, asker tüm milleti etkileyen olaylar haline gelmişti. İkinci dünya savaşı ile bu ayrım neredeyse kaybolmuş sivil asker ayrımı farklı cephelerde savaşan insan gücüne dönmüştü.²¹ Carr'ın milliyetçiliğin zirvesi olarak nitelediği bu dönemde milli sınırların belirlenmesinde mübadele yöntemine gidilmiştir. Türkiye-Yunanistan gibi ülkeler arasındaki nüfus değişimleri ile Carr'a göre millet kavramı birey kavramının üzerinde nitelenmiştir.²²

¹⁷ Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, İletişim, İstanbul, 2015, s. 13-17.

¹⁸ Carr, a.g.e., s. 19-21.

¹⁹ Carr, a.g.e., s. 31-40.

²⁰ Heywood, a.g.e., s. 152.

²¹ Carr, a.g.e., s. 41-42.

²² Carr, a.g.e., s. 48-49.

Carr, dördüncü dönem olarak ikinci dünya savaşı sonrasında dair bir öngörü yapar ve milliyetçiliğin önceki dönemlere göre gerileme sinyalleri verdiğiinden bahseder. Savaşın galibi ABD ve Sovyetler Birliğinin çokuluslu yapılarıyla gurur duyduklarından, ABD için farklı milletleri bir potada eriten yapılarından söz eder.²³

Milliyetçiliğin tanımını sosyal bilimler açısından yapmak güçtür. Genellikle millet olma hissiyatını benimsemiş insanların milli menfaat ve ülkü çerçevesinde ülkesini ve toplumunu yüceltme hedefini gösterir.²⁴

Milliyetçi ideolojiye göre, bireyler ancak bir millet içerisinde yaşayarak gerçek mutluluğa erişebilirler. Toplumsal homojenlik ve siyasal bütünlük ancak millet temelli bir yapılanma içerisinde sağlanabilir. Egemenliğin tek sahibi ve kaynağı millettir. Bir ülkede tek bir siyasi otorite ve milli kimlik olmalıdır.²⁵ Milliyetçiliğin ekonomik boyutunda korumacı politikalar ön plana çıkar. Devlet, milli kaynaklara ve piyasaya yön verebilen güçlü devlettir. Milli ekonomi fikriyatı vardır, bununla beraber serbest piyasaya da tamamen karşı değildir.²⁶ Milliyetçilik, bulunduğu döneme, coğrafyaya, ekonomik ve toplumsal yapılara, kültür ve geleneklere göre farklılaşabilen, farklı ülkelerde farklı biçimlerde ortaya çıkabilen bir ideolojidir.²⁷

Milliyetçiliğin tarihsel gelişimi içerisinde liberal milliyetçilik, muhafazakar milliyetçilik, yayılcı milliyetçilik ve sömürgecilik karşıtı milliyetçilik gibi farklı milliyetçilik tipleri ortaya çıkmıştır.

1.2. MİLLİYETÇİLİK TİPOLOJİLERİ

1.2.1. Liberal Milliyetçilik

Liberal Milliyetçiliğin kökleri Fransız Devrimine kadar gider. O dönem Avrupası'nda milliyetçi olmak liberal olmakla eşdeğer bir anlam taşımaktaydı. Fransız Devriminin getirmiş olduğu milliyetçilik ve özgürlük dalgası bunu sağlayan temel etkenlerden biriydi.²⁸

Michael Lind'e göre Liberal Milliyetçilik, ortak kültüre sahip insanların devlet ile sıkı bağlarının bulunduğu, aralarında dil ve kültür bağı olan halkın siyasal toplumun bir parçası kabul edildiği bir milliyetçilik türüdür.²⁹ Liberal Milliyetçilikte, Milli devlet ve liberal ekonominin arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Zira liberal ekonominin

²³ Carr, a.g.e., s. 51-53.

²⁴ Alaattin Uca, "Türk toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik fikrinin tarihsel gelişimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1996, Sayı: 6, 125-144, s. 125.

²⁵ Köksal Şahin, "Bir ideoloji olarak Milliyetçilik", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2007, Sayı 12, s. 5-6.

²⁶ Şahin, a.g.e., s. 6.

²⁷ Erol Turan, "Milliyetçilik teorisinin gelişimi ve Türk Milliyetçiliği", *Selçuk Üniversitesi Kadıhanı Faik İçil Meslek Yüksek Okulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 2011, Sayı: 1, 136-147, s. 137.

²⁸ Heywood, a.g.e., s.156.

²⁹ M. Akif Özer, Ufuk Ayhan, İbrahim İrden, "Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir dikotomi mi yoksa uygulanabilir bir argüman mı?", *TESAM AKADEMİ DERGİSİ*, 2018, Sayı: 5, 35-62, s. 41.

sorunsuz işleyebileceği güvenlik ortamını sağlayabilecek bir milli devlet zaruridir. Bu bağlamda milli devlet piyasanın işleyişini koruyacak ve sürekliliği sağlamakla görevli olacaktır.³⁰

Liberal Milliyetçilik Heywood'un deyimiyle milli bağımsızlık ve birlik mücadelesini anayasal yönetim talebiyle birbirine eklemiştir. Bunun örneklerini İtalyan milli birliğinin sağlanması ya da Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinde görmekteyiz. Liberal Milliyetçiliğin bir kavram olarak esaslarını en net şekliyle Amerikan başkanı Woodrow Wilson'un On dört prensibinde bulabiliriz. Burada Avrupa'nın yeniden inşasının temelleri atıldığı gibi milli devletlerin sınırları da belirlenmiştir.³¹

Liberal Milliyetçiliğe göre insanlık milletler koleksiyonundan meydana gelmektedir ve bu anlayışa göre her bir milletin kendi kaderini tayin hakkı bulunmaktadır. Halk egemenliği vurgusu ön plandadır ve çok uluslu imparatorlukların bünyelerinde barındırdıkları milletler üzerindeki baskıcı anlayışa bir tepki niteliği taşımaktadır. Heywood İtalyan milli birliği sağlanırken Avusturya'nın otoriter ve baskıcı etkisinin de yıkılmak istenmesinin buna örnek olarak gösterir.³²

Liberal Milliyetçilik anlayışına göre tüm milletler eşittir. Milletlerin birbirine karşı üstünlük iddiaları da yoktur. Milletlerin eşitliği ve kendi kaderini tayin etme hakları göz önünde bulundurulduğunda ortaya bir milli devletler dünyası oluşturma amacı çıkmaktadır. Liberal Milliyetçiliğin dünya düzeni bu temel üzerinde şekillenmektedir. Bu şekilde milliyetçilik özgürlükleri artırdığı gibi barışçıl bir dünya düzeninin tesis edilmesinin yegane yolu olarak görünmektedir.³³

Liberal Milliyetçilik teorisinde imparatorluklar sürekli genişleme ve farklı milletleri bünyelerine katma amaçlarından dolayı sürekli savaflara ve yıkıma sebebiyet verirler. Woodrow Wilson'a göre Birinci Dünya Savaşının çıkış sebebi de zaten burada yatmaktadır. Oysa ki, kendi siyasal ve kültürel birliklerini sağlayan ve hiçbir şekilde genişleme ve diğer milletler üzerinde hakimiyet kurma amacı taşımayan milli devletler kendiliğinden aralarında barışçıl bir sistem oluşturacaklardır.³⁴

1.2.2. Muhafazakar Milliyetçilik

Başlarda muhafazakar siyasetçilerin milliyetçiliği yıkıcı bir unsur olarak görmelerine karşın zamanla muhafazakar ideoloji ile milliyetçilik arasında güçlü bir bağ oluşmuştur. Bismarck'ın, Prusya'nın güçlenmesi idealini Alman milliyetçiliği

³⁰ Özer, Ayhan ve İrden, a.g.e., s. 42.

³¹ Heywood, a.g.e., s. 157.

³² Heywood, a.g.e., s. 157.

³³ Heywood, a.g.e., s. 157-158.

³⁴ Heywood, a.g.e., s. 158.

üzerinden sağlamaya çalışması, Rus çarı III. Alexander'ın Panslav milliyetçiliğini kabullenmesi, muhafazakar ve milliyetçi ideolojilerin bir araya geldiği siyasal ideallere örnek gösterilebilir.³⁵

Muhafazakar Milliyetçilik, Liberal Milliyetçiliğin sahiplendiği milletlerin evrensel kendi hakkını tayin hakkı yerine vatanseverlik ve kamu düzenini ön planda tutar. Muhafazakarlara göre millet, benzer görüşlere, benzer yaşam biçimine sahip kimselerin birbirlerine yakınlık hissetmelerinden doğan organik bir varlıktır. Buradan hareketle millet, ortak tarih ve değerlere sahip kimselerin bu değerlerin savunusu noktasında bir araya gelmeleri boyutuna indirgenmekte ve milliyetçilik bir anlamda gelenekselcilik biçimine dönüşmektedir. Amerika için bağımsızlık savaşı, Britanya için monarşi kurumu ve parlamentonun açılışı bu ortak tarih ve değerleri ifade etmektedir.³⁶

Muhafazakar Milliyetçiliğin çıkış noktası milletlerin içeriden ve dışarıdan sürekli tehdit altında olduğu anlayışından hareket etmektedir. İç düşman genellikle toplumsal sınıflar ve daimi devrim tehlikesi olarak görülmekte, bu nedenle sosyalist fikirler millet için tehlikeli kabul edilmektedir. Vatana bağlılık sınıf birlikteliğinde daha önemlidir ancak bu şekilde işçi sınıfı ulusa entegre edilebilecektir. Aynı zamanda göç ve ulusüstücü fikirler, ortak tarih ve değer anlayışına aykırı durumlar doğurabileceğinden dış tehditler kapsamında değerlendirilmektedir.³⁷

1.2.3. Yayılımacı Milliyetçilik

Milletlerin kendi kaderini tayin etme ilkesini tümünden reddeden Yayılımacı Milliyetçilik teorisi, saldırgan ve yayılımacı nitelikler taşımaktadır. Avrupa'nın 19. yüzyıldaki sömürgeci genişlemesi, bu genişlemenin kendi halklarında yaşattığı zafer coşkusu, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasındaki toprak kazanma idealleri bu anlayışın meydana getirmiş olduğu sonuçlardır. Birinci Dünya Savaşı başladığında Avrupa'nın büyük kentlerinde fetih ve zafer arzusuyla coşkulu kutlamalar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşında da yine aynı anlayışla Almanya, Japonya ve İtalya genişleme arzusuna girişmişlerdir.³⁸

Yayılımacı Milliyetçilik en önemli kaynağını kitlelerin duygularına hitap ederek sağlamaktadır. Bu şekilde sağladığı coşkuyla toplumsal bütünlüğünü meydana getirmektedir. Bununla beraber millet kavramına atfedilen önem çok büyüktür. Öyle ki, bu anlayışta millet her şey birey hiçbir şeydir. Bireyin varlığı milletin devamlılığına bağlıdır. Heywood'a göre bu anlayış toplumdan tecrit edilmiş, öz saygısını

³⁵ Heywood, a.g.e., s. 159.

³⁶ Heywood, a.g.e., s. 160.

³⁷ Heywood, a.g.e., s.160.

³⁸ Heywood, a.g.e., s.161-162.

kazanabileceği bir araç arayan güçsüz kimseler için büyük ilgi uyandırabilecek potansiyele sahiptir.³⁹

Yayılmacı Milliyetçilik, demokrasi kurumuyla milliyetçilik arasında negatif bir bağ kurar. Öyle ki milli birliği sağlamak için serbest tartışma ve seçimler gereksizdir. Hatta toplum için zararlıdır. Bunun için üstün ve mutlak otoriteye yani lidere itaat gereklidir. Bu açıdan demokrasi bir zayıflık ve yozlaşma kaynağı olarak tasvir edilmiştir.⁴⁰ Bu milliyetçilik türü genellikle kendi halkının üstünlüğü ve hakimiyetine duyulan inanış anlamına gelen şovenizme dayandırılmaktadır. Şovenizmde tüm milletlerin eşit olduğu ilkesi reddedilmektedir çünkü bu anlayışa göre bazı milletler yönetmeye yatkın iken bazılarının ise yönetilmeye, sürekli kontrol altında tutulmaya ihtiyacı vardır. Buradan da anlaşılacağı gibi Yayılmacı Milliyetçilik etnik ve ırksal üstünlük iddiasını bünyesinde taşımaktadır. Örnek verecek olursak; Fichte ve John gibi Alman milliyetçilerine göre sadece Almanlar gerçek anlamda bir halk olabildiği.⁴¹

İç ve dış düşman oluşturma anlayışı Yayılmacı Milliyetçilik için de geçerlidir. Burada düşman bir başka millet veya ırk olarak tanımlanmaktadır. Düşman sayesinde birliğini ve kenetlenmesini artıracak olan millet kendi kimliğinin öneminin farkına vararak biz ve onlar ayrımını tesis edecektir. Böylece halk kendi çektiği sıkıntıları oluşturulan günah keçisine yükleyecektir. Bunun örneğini de Nazi Almanya'sının Anti-semitik uygulamalarında görmekteyiz.⁴²

Milletin yeniden doğuşu fikri Yayılmacı Milliyetçiliğin bir diğer metotlarından birisidir. Burada milletin önceden yaşadığı parlak refah dönemleri, efsanelerine geri dönüş özlemi ve vaadi vardır. İtalya'da Mussolini'nin "Bizim Deniz Akdeniz" söylemi, Roma İmparatorluğunun zirvedeki dönemlerine bir özlem ve o güce yeniden ulaşma vaadini içermektedir. Yine aynı şekilde Nazi Almanya'sı, devleti Üçüncü Reich ismiyle niteleyerek Bismarck'ın Almanya'sı ve Şarlman'ın Kutsal Roma İmparatorluğuna atıfta bulunmaktadır.⁴³

1.2.4. Sömürgecilik Karşıtı Milliyetçilik

Sömürgecilik, Milliyetçiliğin küresel bir ideoloji haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Sömürge topraklarında yaşayan insanların millet şuurunu yakalamaları Fransa, Hollanda ve Portekiz gibi sömürge imparatorluklarının sonunu getirmiştir.⁴⁴

³⁹ Heywood, a.g.e., s.162.

⁴⁰ Heywood, a.g.e., s.162.

⁴¹ Heywood, a.g.e., s.162.

⁴² Heywood, a.g.e., s.163.

⁴³ Heywood, a.g.e., s.163.

⁴⁴ Heywood, a.g.e., s.164.

Sömürgecilik karşıtlığı temelini her milletin kendi kaderini tayin etme hakkına dayandırmaktadır. Afrika ve Asyalı devletler için bu durum sadece siyasal bağımsızlık değil bunun yanında ekonomik bağımsızlığı da kazanmak demektir. Zira Avrupa ve Amerika'nın gelişmiş sanayilerinin ekonomik tahakkümü altında kalındığında siyasal bağımsızlık tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Bu sebeple sömürgecilik karşıtı hareketlerin milliyetçiliği çoğunlukla sosyalizme yönelmiştir. Her ne kadar milliyetçilik ve sosyalizmin birbirine zıt ideolojiler olduğu düşünülse de birbirleriyle benzerlikleri de göz önüne alınmalıdır. Sosyal dayanışma ve eylemlilik her iki ideolojinin de bünyelerinde barındırdığı unsurlardır. Bu sosyal boyut milliyetçilikte sadece milleti kapsarken sosyalizmde tüm insanlığı kapsamaktadır.⁴⁵

Sömürgecilik Karşıtı Milliyetçilikte siyasal ve ekonomik bağımsızlık amacına ulaşmak için tıpkı Marksizm'de kapitalizmin devrimci bir metotla yıkılması yönteminde olduğu gibi silahlı mücadele ile bağımsızlığa ulaşma arzusu bulunmaktadır. Çin, Kuzey Kore ve Vietnam gibi ülkelerde sömürgecilik karşıtlığı Marksizm'le iç içe geçmiştir. İktidara gelmelerinin ardından ekonomik kaynaklarını millileştirmeye başlamışlardır. Afrika ve Orta Doğuda ise daha az ideolojik ancak karizmatik bir liderin etrafında Milliyetçi Sosyalizm modelleri oluşmuştur.⁴⁶

1.3. FAŞİZM VE MİLLİYETÇİLİK

17. yüzyıl Avrupası'nın düşünürleri bazı milletlerin diğerlerine nazaran daha üstün olduklarını, her çağda üstün bir milletin bulunduğunu öne süren fikirler ortaya atmışlardır. 1808'de Fichte, 1837'de Hegel'in yürüttüğü üstün ırk fikirleri Alman milletinin üstünlük iddiasını içermekteydi. İtalya'da Gioberti kendi milletine kültürel bir üstünlük tanımaktaydı. 1853'de Gobino insan ırkları arasındaki eşitsizliği savunan tezini öne sürmüştü. Gobino Asyalıların daha üstün olduklarını savunmaktaydı. Avrupalılar bu çalışmalar ile birlikte beyaz, sarı, siyah ırk olmak üzere insanları renklerine göre sınıflandırdılar. Hatta daha da ileri götürerek kafatasına göre sınıflandırmalar da yapmaya buna göre üstünlük addetmeye başlamışlardı.⁴⁷

Kelime anlamına baktığımızda Faşizm, Latince Sopa anlamına gelen Fascio kelimesinden türemiştir. Cumhuriyet dönemi Roma'sında konsüllerin önlerinde taşınan ve onların otoritelerini gösteren bir baltaya bağlanmış sopalardan oluşan demete verilen isimdir. İsmi kökeninden de anlaşılacağı üzere özünde otoriteyi

⁴⁵ Heywood, a.g.e., s.164-165.

⁴⁶ Heywood, a.g.e., s.165.

⁴⁷ Abdülhadi Toplu, *Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler*, Töre-Devlet Yayınevi, İstanbul, 1998, s.136.

barındırmaktadır.⁴⁸ Siyasi açıdan baktığımızda ise Birinci Dünya Savaşının ardından dünya siyaset sahnesinde yeni oluşan yönetim şekillerinden birini ifade etmektedir.⁴⁹

Faşizm pek çok farklı ideoloji ile ortak özellikler taşımaktadır. Popülizm ve elitizm gibi unsurlar çoğu otoriter rejimde bulunmaktadır. Marksist ve diğer devrimci ideolojilerle Faşizmin bir diğer ortak noktası da şiddet unsurudur.⁵⁰

Nazi Almanyası, Franco İspanyası ya da Mussolini İtalya'sının her biri kendine has yönetim şekli ve uygulamalarını barındırmaktadır. Hatta bazı yönetimler kendilerine atfedilen faşistliği kabul etmemektedirler. Bu gibi nedenler faşizmin genel tanımını yapmamızı zorlaştırmaktadır.⁵¹ Mussolini kendi rejimini totaliterizm olarak adlandırıyordu ve kendi ülkesini diğer ülkelerde yükselen ideolojilerden ve yönetim biçimlerinden ayırarak kendi modelini geliştirme yoluna giriyordu. Faşizm kendisini diğer ideolojilerden özellikle de liberalizm ve sosyalizmden ayırmaktadır. Liberalizmdeki eşit fırsat ve sosyalizmdeki sınıfların eşit iktidarı üzerine kurulan dünya görüşünü tümünden reddetmektedir. Faşizmde eşitlik, kitlelerin karar alması için değil, inanmak, boyun eğmek ve savaşmak için geçerlidir.⁵²

Faşizmi diğer ideolojilerden ayıran en büyük fark tutarlılıktan çok inanç ve eyleme dayanmasıdır. Diğer ideolojilerde inanç, ideolojinin argümanlarındaki tutarlılığı ile sağlanmakta iken Faşizm bu inancı propaganda yoluyla duygulara hitap ederek sağlamaktadır. Ütopik hedefler ve düşünceler içeren ve kendi içinde çelişkiler barındıran faşizm bu açıdan rasyonel olmayan bir ideolojidir.⁵³

Faşizmi meydana getiren sebeplerden birisi dönemin sağ ve sol siyasetinde var olan krizler ve büyük değişimlerdir. Sağ siyasette Bolşevik devriminin ertesinde giderek güçlenen ve yayılan sosyalizm ve işçi sınıfının giderek daha da örgütlenmesi ve eylemlerde bulunması kaygı yaratmaktaydı. Sağ endişeye sevk eden bir diğer husus ise modernite idi. Modern toplumda dinin giderek öneminin azalmasının toplumsal çözülme yaratacağı kaygısı sağ siyasette modernite düşmanlığına dönüşmekteydi. Ayrıca ciddi ekonomik sorunların varlığı toplumu endişeye sevk etmekteydi. Sol siyasette ise devrim beklentisinin sanayileşmiş, geniş işçi sınıfının bulunduğu Avrupa'da değil köylü toplumu olan Rusya'da gerçekleşmiş olması Marksizm'in yanlıgıları üzerine solu yeniden düşünmeye sevk etti. Faşizm ideolojik açıdan hem sağdan hem soldan argümanlar içermektedir. İtalya'da daha çok sola

⁴⁸ Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, "İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Cilt: 1, Sayı: 2, 83-99, s. 84.

⁴⁹ Çelikçi ve Kakışım, a.g.e., s. 85.

⁵⁰ Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 481.

⁵¹ Birsen Örs, a.g.e., s. 480-481.

⁵² Birsen Örs, a.g.e., s. 482.

⁵³ Birsen Örs, a.g.e., s. 484.

yatkın iken Alman Nazizmi sağdan daha çok etkilenmiştir. Ernst Nolte faşizmi moderniteye karşı bir direniş olarak tanımlarken Sternhell ve Gregor gibi düşünürler ise radikal sosyalizm ile ulusçuluğun sentezi olarak görmüşler ve faşizmin yeniden doğuş fikrinin bir yansıması yani gelişmeci tür diktatörlük olarak görmüşlerdir ve faşizmi sol ideoloji olarak atfetmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere faşizm her kesimden insana ulaşabilmiş ve bunları aynı doğrultuda mobilize ederek iktidara erişebilmiştir.⁵⁴

Millet kavramına atfedilen değere baktığımızda faşizmin bu konuda kendi belirleyici sınırlarını çizdiğini görürüz. Örneğin liberalizm ve demokrasi, millet için vatandaşlık bağı çerçevesinde rasyonel ve özgür bireylerden oluşan bir halk tanımı yapmaktadır. Ancak faşizmde bu bağ kültür ve kan temelli oluşturulmaktadır. Bu anlayış Almanya'da Volkisch hareketinin, İtalyan yayılcılığının ve sonunda faşizmin köklerini ifade etmektedir.⁵⁵ Bilindiği üzere İtalya coğrafyası Roma İmparatorluğundan sonra siyasal birliğini kurmakta başarısız olmuştur. Uzunca bir süre şehir devletleri ve dükalıklar biçiminde milli birlikten yoksun bir şekilde varlığını sürdürmüş, bu durum birçok zaman Fransa ve İspanya'nın işgallerine olanak sağlamıştır. Mazzini'nin birlik, bütünlük arzusu ve milli devletlerden oluşan bir dünya fikri 19. yüzyıl İtalya'sında ırkçı ve yayılcı bir karaktere bürünmüştür. Aslında Birinci Dünya Savaşından sonra devletler demokrasiyi kurtarma arayışı içine girmişlerdi. Ancak bazı devletler otoriter görünümüne sergilemeye başlamışlardır.⁵⁶ Faşizm, liberalizm ve marksizmin dışında bir üçüncü yol olma vasfını gösteriyordu. Sanayileşme ve demokratikleşme ile birlikte meydana çıkan sınıf temelli ve ekonomik sorunlar için Marksizm ve liberalizm bir çözüm üretememekteydi. Bu iki ideoloji sonuçta materyalist dünya görüşünün ürünleriydi ve toplumsal çatışmaları doğal görmekteydiler. Toplumsal çatışmalar ile birlikte toplum giderek parçalanıyor ve birbirine düşman oluyordu. Zaten liberalizmin her biri kendi çıkarı peşinde koşan bireylerden oluşan toplum önerisi millet olmanın önünde bir engel ifade etmekteydi. Faşizm bu sosyal çatışmalara bireysel çıkar ile değil milli çıkarlara olan inanç ile çözüm getirebileceği fikri ile alternatif bir yol olma vasfını da kendisine kazandırmış oluyordu. Faşizm toplumsal çatışmaları doğal görmek yerine tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir. Modernite tarafından zarar gören organik, biyolojik ve kültürel bir birlik olan toplumu yeniden kurmak gerektiği fikrini içermekteydi.⁵⁷

Faşizmde toplumsal çatışmaları yok etmek için toplumsal yapıları ve ekonomik sistemi değiştirmeye gerek yoktur. Birlik ruhunu yaratmak bunun için yeterli olacaktır.

⁵⁴ Birsen Örs, a.g.e., s. 483-486.

⁵⁵ Birsen Örs, a.g.e., s. 488.

⁵⁶ Birsen Örs, a.g.e., s. 489-490.

⁵⁷ Birsen Örs, a.g.e., s. 491.

Örneğin sınıf çatışmaları için milletin çıkarı noktasında işçi ve işverenler birleşeceklerdir. İşverenler milletin çıkarı için üretim araçlarını ellerinde tutacaklar, işçiler de milletin çıkarı için üreteceklerdir. Böylece milletin çıkarına olan inanç ile kapitalist ekonomik sistemi muhafaza ederken, marksizmin öne sürdüğü sömürü düzenini de görünmez kılıyordu. Faşizmin bu özellikleri ekonomik sıkıntılarla boğuşan geleneksel değerlerini yitirmiş, tutunacak bir dal, takip edecek bir lider arayan sağ ve sol fark etmeksizin toplumun her kesiminden insanlara çekici gelmeye başlamıştı. Var olan acıların, yaşanan sıkıntıların sebebi olarak liberalizm ve Marksizm gösteriliyor ortak düşman yaratılıyordu. Düşmanlarla mücadele edebilmenin yolu ise lidere inanmaktan geçiyordu.⁵⁸

Faşizm, aydınlanmaya ve bireyci toplum modeline karşı bir tepki olarak doğmasına rağmen gerici veya muhafazakar bir ideoloji de değildir. İdeolojinin temeli statükoya dayanmamaktadır aksine devrimci bir yanı bulunmaktadır. Geçmiş yeniden kurmaya dönük bir özlemi de yoktur. Geçmiş sadece yeniden kurulacak olan toplumun bir dayanak noktası olacaktır. Faşizmde din, toplumu bir arada tutmaya yarayan işlevsel araçlardan sadece birisidir. Buradan hareketle seküler bir özellik taşıdığını söyleyebiliriz.⁵⁹

Faşizmde toplum, bireylerden meydana gelmektedir ancak bireylerin teker teker bir önemi yoktur. Esas olan toplumdur, bireyler bir makinenin tüm parçaları gibi ancak bir araya geldiklerinde anlam kazanmaktadırlar.⁶⁰ Bu sistemde toplumun kontrolü ve partinin güvenliği için paramiliter örgütlenmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar partinin dışında ancak parti ile ilişkileri olan örgütlenmelerdir ve kitlelerin mobilizasyonu için sloganlar, mitler ve ütopya üretirler. Buralarda üretilen ritüeller ile düzenlenen mitinglerde adeta ruhani bir hava yaratılır. Buralarda duygulara öylesine hitap edilir ki akli yok ederek içgüdüler canlandırılır. Bunun için anti-entelektüel ve saldırganca söylemlere yer verilir. Söylemlere inanmak itaat etmek esastır. Bu söylemlerin doğru veya yanlış olması önemsizdir. Eğer lider bu doğrudur diyorsa sorgulamaksızın itaat etmek esastır.⁶¹

Faşizmde lider devletin temsilcisi ve hatta ta kendisidir. Bilinçsiz kitleleri yönlendirme ve harekete geçirme yeteneği liderin önemini belirler. Max Weber'in terminolojisindeki karizmatik özelliklerin faşizmde liderlik makamının niteliklerinde belirdiği aşikardır. Lider toplumun hassas noktalarına temas ederek onları adeta büyüler ve harekete geçirir. Buna örnek olarak Hitler'in Alman toplumundaki tüm

⁵⁸ Birsen Örs, a.g.e., s. 492.

⁵⁹ Birsen Örs, a.g.e., s. 494.

⁶⁰ Birsen Örs, a.g.e., s. 494.

⁶¹ Birsen Örs, a.g.e., s. 495.

çöküntülerin sebebi olarak Yahudileri göstermesi ve Almanları buna karşı harekete geçirmesi gösterilebilir.⁶²

Faşist devlette parti ve devlet bütünleşmiştir. Tek partili yapı muhalefeti bastırabilmenin ve devlet aygıtını tamamen kontrol edebilmenin yegane yolu olarak görülmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri partinin kontrolündedir. Sivil hayatın da her alanına uzanan parti toplumun ve devletin tamamına egemen olur ve eğitim, siyaset, sanat başta olmak üzere total bir yönetim uygulaması karşımıza çıkar.⁶³

Bilimsel araştırmalardaki insan ırkları ve bunlar arasındaki farklar üzerine yapılan çalışmaların siyasi ve ideolojik doğrultuda kullanılması ırkçılığı siyasal anlamda doğurmuştur. Almanlarda, Alman ırkının üstünlüğü esası üzerinden hareketle diğer milletlerin Almanlara tabii olması anlayışı öne çıkmıştır. Dünya hakimiyeti hususunda İslam öncesi Türklerle karıştırılmaması gereken noktalar bulunmaktadır. İslam öncesi Türklerde yönetim, teşkilatçı yapı konusunda üstünlük iddiası doğrudur. Ancak burada, vatandaşlık hakları, günlük yaşam gibi konularda hakimiyet altına alınan ve tabiiyetindeki bütün milletlere eşit haklar verildiği ve bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Cihan hakimiyeti anlayışının bu açıdan Avrupa'dakinden farkı Türklerde insanlığın huzuru için ve insanlığa hizmet amacıyla cihan hakimiyeti öne çıkmaktayken, Avrupa'da bencil bir anlayışla ırk üstünlüğüne dayalı, esaret ve kölelik temelli bir cihan hakimiyeti anlayışı karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

1.4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Türk Milliyetçiliği konusuna girmeden önce Millet ve Milliyet kavramlarının anlamını iyice pekiştirmek gerekmektedir. Millet kavramı çoğunlukla belirli bir amaç doğrultusunda dayanışma içinde bulunan insan topluluğu şeklinde açıklanmaktadır. İşte bu amaç, Almanlarda ırk, Arap ve Slavlarda dil, İsveçlilerde vatan, Fransızlarda kültür olarak ön plana çıkmaktadır. Milliyetçilik kavramının en yaygın anlamı ise milletini sevmek, yüceltmek ve yükseltmek şeklinde kabul görmektedir. Bu nedenle Türk milliyetçiliğini açıklamaya milleti oluşturan ve millet olmanın ana unsuru olarak kabul edilen milliyet kavramından başlamak konuyu daha net anlamamızı sağlayacaktır.⁶⁵

Milliyet unsurunun temelinde aile vardır. Aile kurumunun genişlemesi ile bir üst kurum olan kabile oluşur. Birbirleriyle aynı dili konuşan, benzer örf, adet ve gelenekleri olan, ekonomik ilişkileri benzer olan kabileler aşiretleri, aşiretler de kavimleri meydana

⁶² Birsen Örs, a.g.e., s. 496.

⁶³ Birsen Örs, a.g.e., s. 497.

⁶⁴ Toplu, a.g.e., s.136-137.

⁶⁵ Toplu, a.g.e., s. 14-16.

getirir.⁶⁶ Kavimleri meydana getiren toplulukların ortak kin ve sevgi bağları bulunmaktadır. Diğer kavimlere karşı düşmanlıkları ve onlara hakim olma istekleri kavimleri bir arada olmaya ve dayanışmaya mecbur kılmaktadır.⁶⁷ Bu durumda milliyet kavramını aynı ırk, dil, din, kültür ve ekonomik bağlar ile meydana gelen topluluğa duyulan bağlılık hissi olarak tanımlamak doğru olacaktır.⁶⁸

Millet, bir vatan üzerinde kendi kurduğu devletin uyuğunda müstakil olarak yaşayan, aynı milliyete mensup insan topluluğu diye tanımlanır. O halde milliyet tek başına millet olmak için yeterli değildir. Milliyet ile birlikte bir ülke üzerinde siyasi organizasyon yani devlet kurumunun bulunması gerekmektedir. Yani nerede bir toprağa bağlılık var ise orada milliyet vardır.⁶⁹

Bu konuyu günümüz devletleri üzerinden incelersek örneğin, Suriye, Irak ve Mısır devletlerinin her biri ayrı ayrı birer millettirler. Bunun yanında hepsi din, dil, örf, adet ve ırk açısından bakıldığında Arap milliyetindedirler. Aynı şekilde İsrail devleti bir millettir. Yahudi milliyetine mensuptur. Ancak dünyanın birçok bölgesinde millet haline gelememiş Yahudi milliyetine mensup topluluklar yaşamaktadır.⁷⁰

Türkiye ve Türk toplulukları açısından incelersek bugün Türkiye’de Türk milliyetine mensup bir Türk milleti vardır. Bunun dışında müstakil devletlerini oluşturamamış ancak Türk milliyetine mensup Uygur, Tatar, Yakut gibi Türk boyları da bulunmaktadır. Bu topluluklar Türk milliyetindedirler. Ancak siyasi organizasyonlarını oluşturamadıklarından ötürü millet olma özelliğini kaybetmişlerdir.⁷¹

Türk milliyetini incelemeye ilk Türk devleti olan Mete Han’ın kurduğu Büyük Hun Devletinden başlamamız gerekmektedir. Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşayan beyaz ve brakisefal ırka mensup olan Türkler ilk zamanlar aşiretler halinde yaşamaktaydılar. M.Ö. 220 yıllarında Türkler, Moğollar ve Tunguz aşiretleri ile kaynaşmış ve aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı örf, adet ve gelenekleri bulunan Hun aşiretinin adı altında devletlerini teşkil etmişlerdir.⁷²

Hun Devletinin dağılmasının ardından aynı milliyete mensup Türk aşiretleri Asya’nın değişik bölgelerine yayılmışlardır. Bir grup Türk aşireti Orta Asya’da yeniden toparlanma gayreti içerisine girmişler ve M.S. 552 yılında Göktürk Devleti adı altında siyasi organizasyonlarına yeniden kavuşmuşlardır.⁷³

⁶⁶ Toplu, a.g.e., s. 17.

⁶⁷ Toplu, a.g.e., s. 18.

⁶⁸ Toplu, a.g.e., s. 18.

⁶⁹ Toplu, a.g.e., s. 18.

⁷⁰ Toplu, a.g.e., s. 19.

⁷¹ Toplu, a.g.e., s. 19.

⁷² Toplu, a.g.e., s. 20.

⁷³ Toplu, a.g.e., s. 21.

Göktürk Kağanı Bilge Kağan, adına dikilen anıtta Türk milletine öğütlerde bulunmuştur. Bu yazıtlarda, millet milliyet, töre, din ve Çin'e karşı kin ön plana çıkmaktadır.

“...Ben Ötüken'de oturarak tek başıma yurdu idare ettim. Çinlilerin altınına, gümüşüne, tatlı sözüne kapılmadım. Bunlara kapılan ne kadar Türkün öldüğünü, Çin boyunduruğuna düştüğünü unutmadım. Tanrı yardım etti Türk Kağanı oldum. Dağılmış milletimi bir araya topladım. Fakir milletimi zengin ettim. Azalmış milletimi çoğalttım. Atalarım Bumin Kağan'a, İstemi Kağan'a layık bir evlat olmaya çalıştım. Atalarım Türk ülkesini öyle sıkı tuttular, öyle birlikte, öyle güzel idare ettiler ki, Türk milleti bahtiyar oldu. Onların ölümlerine candan ağladı. Atalarım tabi olan bütün yabancı milletler, Çinliler, Tibetliler, Moğollar bile onların çağında yaşadığı hayatı unutmadılar. Atalarım o kadar ünlü kağanlardı. Sonradan bilgisiz kötü kağanlar Türk tahtına oturdular. Onların kötü idaresi ve Çinlilerin hilesi yüzünden Türk milleti zengin ülkelerini kaybetti. Türk kağanlarının cihanı tutan şevketi mazi oldu. Bu yüzden Çinlilere beylik eden Türk kişizadeler köle, Türk kızları cariye oldu. Türk beyleri şanlı isimlerini bıraktı, Çince isimler kullanmaya başladı. Türkler Çin kağanına tabi olup elli yıl onun acıklı ve utandırıcı idaresinde yaşadılar. Fakat Gök Tanrı Türkün bu haline acıdı. Türk milleti yok olmasın eskisi gibi cihanın en yüce milleti olsun diye babam İleriş Kağan ile anam İ-Bilge Hatunu Türklere kağan kıldı. Tanrı güç verdi. Babamın Türk ordusu kurt, Türk düşmanları koyun oldu. Kurt önünden kaçan koyunlar gibi dağılıp gitti. Babam kağan doğudan batıya at koşturup Türk milletini topladı. Türk devletini ihya etti.”⁷⁴

745 yılında Göktürk devleti dağıldıktan sonra teşkilatçı yapılarını sürdüren Türkler, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular gibi büyük Türk devletleri kurmuşlardır. Bu dönemde de Türkler millet ve milliyet anlayışlarını devam ettirmişlerdir.⁷⁵

Kırım, Azerbaycan ve Türkistan coğrafyasında milliyetçiliğe yönelik Osmanlıdan daha önce başlamıştır. Eş zamanlı olarak Avrupa'da Türkiye'de üretilen halı, kilim ve marangozluk ürünlerine artan ilgi ve bunun da etkisiyle Türk tarih ve kültürü üzerine incelemeler Türkoloji çalışmalarının hareket noktası olmuştur. Türkoloji çağrısına en önce kulak veren Asya Türkleri İstanbul Türkçesini benimsemiş gayretine girişmişlerdir. Doğu Türklerinin buna öncülük etmesinin temelinde Türkiye Türklerinin Osmanlılık ve İslamlığın temsilcisi olmaları ve Türk hakanlık tahtında bulunmaları yatmaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Toplu, a.g.e., s. 22.

⁷⁵ Toplu, a.g.e., s. 24.

⁷⁶ Toplu, a.g.e., s. 41.

1911'lerde Türk düşünürler Türk milletini bir arada tutan unsurun ne olduğu üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar sırasında dönemin siyasi atmosferinden de etkilenmişlerdir. Bu çalışmalarını incelemenin daha iyi analiz yapabilmemiz adına bize yardımcı dokunmaktadır. İlk olarak Türk milletini bir arada tutan dayanak noktasının ırk olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. Tarih boyunca binyıllardan beri süregelen savaşlar, göçler ve evliliklerin neticesinde saf ırk diye tabir edilen ari ırk kavramının insanlar için mümkün olmadığı bunun ancak at, köpek gibi hayvanların sınıflandırılmasında kullanılabilecek bir yöntem olduğundan bahsedilmiştir. Yani söylenmek istenen milleti sadece ırk temel alınarak tanımlamanın mümkün olmadığıdır.⁷⁷

Dayanak noktasını din temel alarak incelediklerinde ümmet kavramından yola çıkmışlardır. Bir dine mensup olanlara ümmet adı verilmektedir. Ümmet birbirinden farklı pek çok millete ayrılmıştır ve hepsi ayrı milletler olma yolunu seçmişlerdir. Bu sebeple din de dayanak noktası olamaz.⁷⁸

Peki tabiiyet yani bir devlete olan bağlılık bir dayanak noktası olabilir mi? Düşünürler buna cevaben Osmanlının son 250 yıllık zaman dilimini ele almışlardır. Büyük ve güçlü bir devlet olmak ve bünyesinde pek çok farklı unsuru bulundurmanın bir millet olmak için yeterli olmadığını söylemişlerdir. Çünkü refah ve zenginlik dönemlerinde devlete bağlılığı kesin olan, güçlü dönemlerde kendini o millete ait gören unsurların devlet zayıfladığı zamanlarda nasıl hareket ettiklerini tarih bize göstermiştir.⁷⁹

Ziya Gökalp'in Türk milleti için yaptığı tanım bir ortak nokta bulmamıza yardımcı olmaktadır. Ona göre Türk Milleti "Türk soyundan gelenlerle birlikte bu soyun yoğurduğu kültürü benimsemiş olanların heyeti umumiyesidir." Bu durumda Türk Milletinin iki dayanak noktası ortaya çıkmaktadır. Bunlar soy ve kültürdür.⁸⁰

Soy dendiğinde kastedilen doğumla birlikte gelen ırki mensubiyet olmakla birlikte aynı zamanda bu irka aidiyet hissettiren tarihi şuuru ifade eder. Yani böylece bir şahsın Türk doğup doğmadığı değil Türk olup olmadığı önem kazanmaktadır. Kültür ise içerisinde dil, din, örf gibi durağan ve vatan, iktisat ve siyaset gibi değişken unsurları barındırır. İşte Türk milletinin dayanak noktasını tüm bu unsurlar birlikte oluşturmaktadır.⁸¹

Milliyeti ortaya çıkaran unsurlara bazı toplum bilimciler tarafından itirazlar da yapılmıştır. Din, dil ve vatan unsurlarının bir millet için zorunlu olmadığı kimi zaman

⁷⁷ Toplu, a.g.e., s. 44-45.

⁷⁸ Toplu, a.g.e., s. 45.

⁷⁹ Toplu, a.g.e., s. 45.

⁸⁰ Toplu, a.g.e., s. 46.

⁸¹ Toplu, a.g.e., s. 46.

öne sürülmüştür. Örneğin din konusunda Fransa bir kısmı Katolik bir kısmı Protestanlardan oluşmaktadır. Ya da İsviçre’de üç farklı dil konuşulmaktadır. Bunun yanında vatan konusunda Yahudiler bir vatanları olmadan uzunca bir süre varlıklarını korumuşlardır. Abdülhadi Toplu bu itirazları reddetmiştir. Ona göre Fransa millet olarak varlığını kurduktan sonra Protestanlık Fransa’ya girmiştir. Yine aynı şekilde Yahudiler vatan toprakları üzerinde milleti teşkil ettikten sonra dünyaya dağılmışlardır. Yani bunlar olmadan önce zaten milleti oluşturan unsurlar ortaya çıkmıştı. İsviçre açısından ise ortada üç farklı milletin devletlerarası hukuk açısından bir araya gelmesi durumu söz konusudur.⁸²

Türk Milliyetçiliğinin asıl adı olarak nitelenen Türkçülük, Osmanlı Devletinin yıkılmasını engellemek için tanzimat döneminde ortaya atılan siyasi reçetelerden birisidir. Siyasi Osmanlıcılık ve Siyasi İslamcılık tarafından genellikle küçümsenen ve hoş karşılanmayan Türkçülük özellikle 2. Meşrutiyet yıllarında Türk olmayan Müslüman Osmanlı tebaası tarafından “İslam’da dava’yı kavmiyet olmaz” şeklinde argümanlarla eleştirilmiştir. Bununla beraber bu argümanları üretenlerin Siyasal İslamcılık fikirleri adı altında kavmiyetçilik ve etnik bölücülük yaptıklarından da bahsedilmektedir. Osmanlının son dönemleri söz konusu olduğunda Türkler dışındaki hemen her kavmin kendi adıyla dernekleştiği ve siyasi, kültürel çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.⁸³

Osmanlıda meydana çıkan fikir akımlarının farklı milletlerden oluşan bu devleti kurtarmak amacı taşıdıkları şüphesizdir ve her biri kendi çözüm yolunu uygulamak istemektedirler. Bu gayeye Osmanlıcılık, vatandaşlık, İslamcılık ise dindaşlık temelinde ulaşmaya çalışmaktaydı. Ancak milletler ve milliyetler çağında bu tip fikirlerin de etkisini yitirdiği bir gerçektir. Öyle ki Birinci Dünya Savaşında farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti bütünlüğünü koruyamamıştır. Türk olmayan tebaa imparatorluktan koparken geriye devletin kurucu unsuru olan Türkler kalmıştır. Birinci Dünya Savaşının sonunda varlığı ortadan kaldırılmaya çalışılan Türkler 1919-1922 yıllarında Mustafa Kemal önderliğinde istiklal mücadelesini yürütmüş ve bu mücadelenin sonucunda Türk milletinin varlığına dayanan milli devlet olarak bilinen Türkiye Cumhuriyetini kurmuşlardır.⁸⁴

Her fikir sisteminin esas aldığı bir insan topluluğu ve amacı olduğu gibi Türkçülük ve Türk milliyetçiliğinin de vardır. Fikir sistemlerinin birbirlerinden ayrıldıkları temel nokta da burasıdır. Öyle ki, ideolojileri incelediğimizde fert, sınıf,

⁸² Toplu, a.g.e., s. 47.

⁸³ İsmail Acar, *Cumhuriyetin Kurucu Fikri: Türk Milliyetçiliği*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 9

⁸⁴ Acar, a.g.e., s. 10.

millet, ümmet gibi birimler üzerinden amaçlarını tespit ettiklerini ve kültürel, siyasi ve ekonomik uygulamalarını bu amaçlara ulaşmak için gerçekleştirdiklerini görürüz.⁸⁵

Türk milliyetçiliği de, insanlık birimleri içerisinde Türk milletini esas alarak, onu yaşatmayı ve yükseltmeyi kendisine amaç edinmiştir.⁸⁶ Benzer unsurların diğer fikir sistemleri için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Örneğin Marksizm’de işçi-patron mücadelesi temelinde işçi sınıfı esas alınmaktadır ve işçi sınıfının hakimiyeti hedeflenmektedir. Liberalizmde birey esastır. Birey kendisi için en doğru olanı bilir ve bunu gerçekleştirebileceği ortamı ona sağlamak amaçlanır. İslamcılık, dünya tarihini dinler ve ümmetler mücadelesi olarak görür ve kavimleri, milletleri bir cemiyet olarak kabul etmez. Zaten Siyasal İslamcılıkta kavmiyetçilik gütmek yasak kabul edilmektedir.⁸⁷

Milliyetçilik ise insanlık tarihini incelerken milletler ailesi esasından hareketle bu milletlerin birbirleriyle mücadelesine odaklanmaktadır. Türk milliyetçiliği de bu noktada Türk milletinin varlığı temelinden yola çıkmaktadır. Türk milliyetçiliğinin dine yaklaşımına baktığımızda şüphesiz ki büyük çoğunluğu dinin İslam olduğunu dile getirmektedir. Genel olarak milliyetçilik fikriyatının da zaten din ile bir sorunu olduğu söylenemez.⁸⁸

İdeolojiler kendilerine bir insanlık birimini esas almanın yanı sıra bu insanlık birimini hedeflediği noktaya taşımak amacıyla kendilerine bir metot seçerler. Örneğin Marksizm açısından bu metot devrim fikridir. Türk milliyetçiliği için ise esas olan yöntem bilimdir. Mustafa Kemal Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü bu yöntemin ifadesidir. Türk milliyetçiliğinin hedefi ise özünde Türk milletini yaşatmak ve yükseltmektir. Bu nedenle öncelikle Türk milletinin varlığını ve haysiyetini korumak ve her daim bu haysiyet ve istikbalin ışığında var olmasını sağlamak gerekmektedir. Milli mücadele yıllarında yapılmış olan tam da budur. Bu sebeptir ki Türk milliyetçileri Türk milletine ait olan her türlü değere sahip çıkarlar. Bu değerleri korumak ve yaşatmak Türk milliyetçiliğinin temel hedefidir.⁸⁹

Milliyetçilik kavramını milletini sevmek, yüceltmek ve yükseltmek olarak tanımlamıştık. Bir milleti sevmek demek o millete vücut veren onu oluşturan tüm unsurları sevmek demektir. Bu unsurlar içerisinde vatan, dil, din, tarih, gelenek ve görenekler yer almaktadır.⁹⁰ Türk Milliyetçiliği açısından sevip saymak tek başına

⁸⁵ Acar, a.g.e., s. 16.

⁸⁶ Acar, a.g.e., s. 16.

⁸⁷ Acar, a.g.e., s. 17.

⁸⁸ Acar, a.g.e., s. 18.

⁸⁹ Acar, a.g.e., s. 19-20.

⁹⁰ Toplu, a.g.e., s. 49-50.

yeterli eylemler değildir. Milletini oluşturan unsurları sevmenin ardından milletini yükseltmek ve yüceltmek gelir. Bunun yolu da bilim kùltür ve medeniyettir.⁹¹

⁹¹ Toplu, a.g.e., s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUMU VE YÜKSELİŞİNDE ETKİSİ OLAN FAKTÖRLER

2.1. ORTA ASYA'DAN OSMANLIYA TÜRKLER

Türk Milliyetçiliğinin tarihsel arka planını incelemek için öncelikle tarihte Türk adının ortaya çıkışına bakmak gerekir. M.S. 5. yüzyılda Orta Asya'daki kavimler kendi aralarında birlik kurma yoluna gitmişlerdi. Çin kaynaklarında bu kavimler arasında bir ayrılık görülüyor ve bunlar “Yüksek Arabalılar” anlamında “Kaoçi” olarak adlandırılıyorlardı. Göktürklerle birlikte Kaoçilere Çin kaynaklarında Tiele denmeye başlanmıştır. Japon kaynaklarına göre bu söz Türk isminin karşılığıdır.⁹²

Türk devletlerinin isimlendirilmesinde boyların ve zümrelerin etkisi büyüktür. Hangi zümre egemenliği eline almışsa, tıpkı Selçuklular ya da Osmanlılarda olduğu gibi devlet o isimle anılmaya başlanmıştır. Çinliler, Göktürklerden kendi kaynaklarında Tukyü veya Tu-chüeh şeklinde bahsetmişlerdir. Moğol kavimlerinin Türkleri Türküt şeklinde isimlendirdiğini ve bu ismin Çin kaynaklarına Tukyü şeklinde geçtiğine dair iddialar bulunmaktadır.⁹³

Göktürkler bu açıdan önemlidir çünkü Göktürklerle birlikte Türk adı sadece bir kavmi isimlendirmek için kullanılmamış aynı zamanda bir devletin de adı olmuştur. Öyle ki Çin imparatoru tarafından Göktürk kağanı İşbara'ya 585 yılında yazılan bir mektupta kendisinden “Büyük Türk Kağanı” olarak bahsedilmekteydi. İşbara Kağan'ın verdiği cevapta “Türkün tanrı tarafından kuruluşundan bu yana 50 yıl geçti” denmekteydi. İşbara Kağanın cevabında Türk derken kastettiği devleti idi.⁹⁴

Türklerin millet anlayışı ve bağımsızlığa olan düşkünlüğü Orta Asya'dan beri süren bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürk Devletinin Çin egemenliğine girdiği yıllarda Türkler Çin ordusu için savaşmaya zorlanmışlardı. Bazı kaynaklar Çin için savaşmaya zorlanan Türklerin “Ben ülkesi olan bir milletim”, “Kimin için Toprak kazanıyorum” şeklinde serzenişte bulduklarından bahseder. Göktürkler 50 yıl Çin esareti altında kalmışlardır. Esaret altındaki yıllarda dahi bağımsızlıkları için defalarca isyan etmişler ve sonunda İltiş Han tarafından bağımsızlıklarına yeniden kavuşturulmuşlardır.⁹⁵

Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan'ın söyledikleri Orta Asya'daki Türklerin millet anlayışları ile ilgili bilgi edinmemizde bize yardımcı olur. Özellikle Çinliler ile yaptığı

⁹² Aydın Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 63.

⁹³ Taneri, a.g.e., s. 65.

⁹⁴ Taneri, a.g.e., s. 66.

⁹⁵ Taneri, a.g.e., s. 71.

savaşlardan ve Çin'in siyasi oyunlarından bahseden Bilge Kağan Türk milletine öğüt verir: "...Çin milletinin sözü tatlı hediyesi çekicidir. Çinliler bu tatlı dil ve çekici hediyelerle uzaktaki milletleri kendilerine çekerler." , "Ey Türk milleti, bu tatlı sözlere ve yumuşak hediyelere kanıp birçoklarınız öldünüz." , "... O yere varırsan, Ey Türk milleti, öleceksin, Ötüken ormanında kalırsan, yurdunu ebediyen elinde tutacaksın."

96

Millet bilinci Türk toplumunda tarihin en eski dönemlerinden beri bulunmaktaydı. Bunu gerek Orhun Abidelerinde gerekse eski Türk hakanlarının söylemlerinde görmekteyiz.⁹⁷ Bu açıdan Türklerde milliyetçilik fikrinin Orta Asya'ya kadar uzandığını söyleyebiliriz. Milli duygulara dayanan devlet anlayışı, hürriyet ve istiklale verilen önem ve bunlara uyulmamasının ihanet sayılması anlayışı Türk milliyetçiliğinin kökleri hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadır.⁹⁸

Orhun kitabelerinde Türk hakanı Türkleri dünyanın tek hakim milleti olarak nitelemiş, milleti için sevgi ve saygıyı yüceltmiş ve ülkesinin yabancılar tarafından işgal edilemeyecek oluşunu belirtmiştir. Öyle ki Bilge Kağan kitabelerde "Üstte mavi gök çökmedikçe altta yağız yer yarılmadıkça senin ilini ve töreni kim bozabilir" diyerek millet bilincini ortaya koymuştur. Yine İslamiyet öncesi Türklerde Ergenekon, Manas, Şu, Yaratılış gibi destanlar Türk milliyetçiliğine temel oluşturmaktadır.⁹⁹ Bunlar bize Türklerin devlete sadakat, vatan ve millet anlayışının Orta Asya'da belirdiğini göstermektedir.

İslam öncesi Türk devletlerinde her boyun başında bir boy beyi bulunmaktaydı. Boy beyleri kahramanlıklarını ispatlamış yetenekli kimselerden seçilirdi. Liyakat ölçüsüne göre liderlik görevi babadan oğula geçmekteydi. Boyların birleşmesiyle kavmin başına üstünlüğünü diğer boylara kabul ettirmiş bulunan boyun beyi geçirdi. Bu durumda bey, Hakan ünvanını alırdı ve kavmin adı hakanın mensubu olduğu boy ile anılırdı.¹⁰⁰ İslam öncesi Türklerde halk ile hakan arasında kölelik sahiplik ilişkisi olmamıştır. Bu açıdan her fert eşit haklara sahip özgür bireylerdi.¹⁰¹ Hakanın çocuklarına Tigin denirdi. Tiginler belli bir yaşa geldiklerinde devlet tecrübesi kazanmaları için eyaletlere vali olarak gönderilmekteydiler.¹⁰² Hakan devleti eşi Hatun ile birlikte yönetmekteydi. Hakanın ölümünden sonra yerine hanedanın en yetenekli üyesi geçirdi. Bu durum zaman zaman tiginler arası mücadeleler doğurmuş ve

⁹⁶ Taneri, a.g.e., s. 73.

⁹⁷ Turan, a.g.e., s. 140.

⁹⁸ Uca, a.g.e., s. 127.

⁹⁹ Uca, a.g.e., s. 128.

¹⁰⁰ Toplu, a.g.e., s. 26.

¹⁰¹ Toplu, a.g.e., s.27.

¹⁰² Toplu, a.g.e., s.27.

devletin zayıflamasına sebep olmuştur.¹⁰³ Devlet meseleleri tiginlerin, beylerin katılımıyla toplanan kurultayda görüşülür ve karara bağlanırdı. Kurultayda yapılan müzakerelerden sonra son söz Hakana aitti. Türkler için askerlik çok büyük önem arz etmekteydi. Askerlik çağına gelen her genç askere alınırdı. Ordu-Millet anlayışının Türk devlet geleneğinde büyük önem arz ettiği görülmektedir.¹⁰⁴

Türk kültür ve geleneklerinin genel hatlarıyla şekillenmesi Büyük Hun Devleti döneminden başlayıp M.S. 9. yüzyıla kadar sürmüştür. İslam öncesi Türklerde Göktanrı inancı egemendi. Türkler diğer uygarlıklardaki gibi güneş, ay veya yıldızları tanrı olarak benimsememişler, tanrıyı gök ile sembolize etmişlerdir. Orta Asya kökenli olan ve temeli Göktanrı inancına dayanan pek çok gelenek Türk dünyasında halen daha yaşatılmaktadır. Öyle ki, düğünlerde havaya ateş açmanın önceden ok atmak şeklinde uygulandığı bilinmektedir. Yağmur duasında “Yada taşı” kullanmak, uğur getirmesi için ağaçlara bez bağlamak Orta Asya’dan beri süregelen geleneklerdir.¹⁰⁵ Yine aynı şekilde düğünlerde para saçmak da bu geleneklerin devamı niteliğindedir. Eski düğünlerde darı saçılırdı ve zamanla bunun yerini para almıştır. “Darısı başımıza” deyimini de buradan gelmektedir. Bayramda kurban edilecek hayvanın süslenmesi geleneği de Orta Asya’ya kadar uzanmaktadır.¹⁰⁶

Türkler İslamiyeti benimsemeleri ile birlikte geleneklerini sürdürmeye de devam etmişlerdir. Türk ve İslam medeniyetleri arasında bir takım kültür alışverişinde bulunmuş ve bu iki medeniyet birbirini şekillendirmiştir. İslam medeniyeti Türk kültürünün içine başta cami ve medrese olmak üzere mimari materyaller eklemiştir. Türkler bunu Orta Asya’dan gelen anlayışla ince, uzun, silindirik minareler ekleyerek geliştirmişlerdir.¹⁰⁷ Dil konusunda Türk devletlerinde saray ve halk dili Türkçe olmakla birlikte bilim dili Arapça, edebiyat dili Farsça olmuştur. Bunda Orta Doğuda Arapçanın batıdaki Latinceye eşdeğer konumda bilim alanında kendini kabul ettirmesinin önemi büyüktür.¹⁰⁸

Türkler İslam dünyasını birçok açıdan etkilemişlerdir. Bunlardan en önemlisi de şüphesiz askeri alanda olmuştur. Türklerden oluşan askeri birlikler Abbasi halifesine pek çok zafer kazandırmışlardır. Arap topraklarına köle olarak geldikleri halde askeri becerileri sayesinde hükümdarlığa kadar uzanan Türk komutanlar olmuştur. Memlük devleti bu konuda bir örnektir.¹⁰⁹

¹⁰³ Toplu, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁴ Toplu, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁵ Taneri, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁶ Taneri, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁷ Taneri, a.g.e., s. 43.

¹⁰⁸ Taneri, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁹ Taneri, a.g.e., s. 75-76.

İslamiyet ile birlikte Türkler milli kimliklerini kaybetmemişlerdir. Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Türk dilinin üstünlüklerinden bahsetmiştir. Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig eseriyle Türkçülüğü sürdürmüştür.¹¹⁰ Dil ve edebiyat alanında yazdığı eserlerle Türk milliyetçiliğinin ilk büyük simalarından biri olan Kaşgarlı Mahmut Türk illerinin pek çoğunu dolaşmış ve oraların adetlerini, gelenek ve göreneklerini incelemiştir.¹¹¹ Kaşgarlı Mahmut Türk milletinin yalnızca askeri alanda değil dil ve edebiyat, bilim, kültür ve medeniyet alanında da diğer milletlerden üstün olduğunu meydana çıkarmak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Türk illerinde gezip görerek edindiği kanaatleriyle çalışmalarını oluşturmuştur.¹¹²

Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügati-it Türk'ün önsözünde şöyle söylemektedir:

“Tanrının devleti güneşini Türk burçlarından doğurmuş olduğunu ve Türklerin ülkeleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi. Yeryüzüne hakim kıldı. Cihan imparatorları Türk ırkından çıktı. Dünya milletlerinin yuları Türklerin eline verildi. Türkler tanrı tarafından bütün kavimlere üstün kılındı. Haktan ayrılmayan Türkler tanrı tarafından hak üzere kuvvetlendirildi. Türkler ile beraber olan milletler bile aziz oldu. Böyle kavimler Türkler tarafından her arzularına eriştirildi. Türkler himayelerine aldıkları kavimleri düşmanların şerrinden korudu. Cihan hakimi olan Türklere herkes muhtaçtır. Onlara derdini dinletebilmek için de Türkçe öğrenmek lazımdır.”¹¹³

Türk devlet anlayışı Selçuklularla birlikte İslami bir boyut kazanmıştır. Selçuklularda resmi dil Farsça, bilim dili Arapça, ordu ve hanedan dili Türkçe olmuştur. Selçukluların içinde birçok milleti barındıran geniş sınırlarının ve beynelmilel yapısının da bunda etkisi vardır. Böylece Selçuklularla birlikte Türklük ülküsünün yerini İslam ülküsü almıştır. Öyle ki Selçuklulardan Tanzimat dönemine kadar Türk milletinin maneviyatını İslam ülküsü doldurmuştur.¹¹⁴

Türkiye Selçuklularında, Büyük Selçukluların aksine merkezi bir yönetim anlayışı benimsenmişti. Bu anlayış Anadolu'nun ebediyen yurt kılınmak istendiğinin göstergesidir. Vilayetlerin başına eyalet beyleri yerine devlete bağlı subaşılar atanmıştır. Bu durum 1243 Köseadağ Savaşı ile Moğol işgaline kadar sürmüştür. Moğol işgali ile birlikte devlet yeniden eyaletlere bölünmüştür.¹¹⁵ Selçuklular ile birlikte devlet politikası artık milli değil İslami bir yapı kazanmıştı ancak Türklük fikriyatının yine de Türkler arasında kaybolduğu söylenemez. Anadolu'nun Moğol işgali altında

¹¹⁰ Uca, a.g.e., s.129.

¹¹¹ Taneri, a.g.e., s. 80.

¹¹² Taneri, a.g.e., s. 81-82.

¹¹³ Toplu, a.g.e., s. 24-25.

¹¹⁴ Toplu, a.g.e., s.31-32.

¹¹⁵ Toplu, a.g.e., s. 35.

bulunduğu yıllarda Karamanoğlu Mehmet Bey 1275 yılında ordusu ile Konya'yı kurtararak şehrin yönetimine Türkleri atamış, Arapça ve Farsçayı yasaklayarak Türk dilini milli devlet dili haline getirmişti.¹¹⁶

Osmanoğullarının öncülüğünde Anadolu'daki eyaletlerin de birleşmesiyle 600 yıl sürecek olan büyük Türk imparatorluğu 1299 yılında kurulmuştur. Osmanlı devleti beylikten imparatorluğa doğru geçiş süresince pek çok dönüşüm geçirmiştir. Osmanlılarda diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi saray ve ordu dili Türkçe, bilim dili Arapça, edebiyat dili Farsça idi. Millet kavramında Osmanlı için din büyük önem ifade etmekteydi.¹¹⁷ Osmanlı devletinde Divan, devlet işlerinin karara bağlandığı yerin adı idi. Burada şehzadeler, paşalar ve devlet görevlileri temsil olunurdu. Son söz hakkı padişaha idi. Şehzadelerin sancaklara gönderilmesi geleneği Osmanlıda da uygulanmaktaydı. Osmanlı devlet anlayışının bu açıdan Orta Asya geleneklerinin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.¹¹⁸

Osmanlıda geleneklerin ve Türk milletinin kökenini içeren Orta Asya Türk tarihi ve Türklerin kökenine dair çalışmalar da yapılmıştır. Farsçadan çevrilen Reşid el din tarihi ve kimi başka eserlerde İslam öncesi Türk tarihi incelenmiş ve hatta Osmanlı hanedanının kökeninin Oğuz Hana kadar dayandığından bahsedilmiştir.¹¹⁹

2.2. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ OLUŞTURAN SİYASAL ORTAM

Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selimle birlikte hilafetin Osmanlıya geçişine kadar örf ve adetlerle birlikte dini kuralları da bünyesinde barındıran bir devlettir. Yavuz dönemi ile birlikte devlet tıpkı Selçuklularda olduğu gibi Beynelmül devlet vasfını kazanmıştır. Türk sözcüğünün bu dönemden itibaren geri planda kaldığı görülmektedir. Devlet 18. yüzyıl itibarıyla toprak kaybetmeye başlayınca Osmanlı aydınları bir takım arayışlar içine girdiler ve yüzlerini batıya dönerek ıslahatlar yapmaya başladılar. Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik, hürriyet ve eşitlik fikirlerinin Osmanlıda yayılması ile birlikte imparatorluktan kopmalar başlamış ve bu kopmalara tepki olarak Türk Milliyetçiliği uyanmaya başlamıştır.¹²⁰

1808 yılına gelindiğinde Alemdar Mustafa Paşa'nın ve merkez adına hareket eden üst düzey devlet adamlarının girişimiyle padişah ve ayanlar arasında tarihimizdeki ilk anayasal belge olarak kabul edilen Sened-i İttifak imzalanmıştır. Bu belge ile ayanların padişaha sadakati amaçlanmış ve ayanlara, padişaha karşı

¹¹⁶ Uca, a.g.e., s. 130.

¹¹⁷ Toplu, a.g.e., s. 36.

¹¹⁸ Toplu, a.g.e., s.37.

¹¹⁹ Turan, a.g.e., s. 140.

¹²⁰ Uca, a.g.e., s. 127.

ayaklananları cezalandırma, vergilerin toplanmasında merkeze yardımcı olma, kendi bölgelerinde asayiş sağlama ve vergilerin halka ezici bir şekilde yansıtılmamasına dikkat etme sorumlulukları yüklenmiştir. Bu sözleşme ile padişah 2. Mahmut ayanların varlığını tanımış bulunuyor ve iki tarafa da sorumluluklar yükleniyordu.¹²¹

Aynı zamanda Tanzimat Fermanı olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu 3 Kasım 1839'da halkın ve yabancı temsilcilerin önünde okunarak ilan edilmiştir. Padişahın tek taraflı iradesiyle ilan olunan bu ferman ile Osmanlı tabiiyetindeki milletlere bir takım hak ve özgürlükler tanınmıştır. Açık yargılama usulü getirilmiş, idarenin keyfi işlemler yapmayacağı garanti edilmiştir. Ayrıca suç ve cezanın şahsiliği ilkesi kabul edilmiş ve mülkiyet güvenliği, müsadere yasağı, can ve mal güvenliği, vergilerin herkesten maddi gücüne göre alınması, vergi ve askerlik gibi konularda yeniden düzenlemelere gidilmiştir. Bu haklardan din ve milliyet ayrımı olmaksızın Osmanlı uyruğundaki herkesin yararlanabileceği vurgulanmış ve Tanzimat Fermanının açıklanması için çıkarılan ek fermanında "Vezirden çobana kadar herkes eşittir" denilerek vatandaşlık kavramı ön plana çıkarılmıştır. Osmanlı Devletinin gerçek anlamda ilk anayasal belgesi olan Tanzimat Fermanı geleneksel İslam anlayışından kopuş, teokratik devlet görünümünden uzaklaşma ve laikleşme yolundaki gelişmelerin başlangıcıdır. Tanzimat ile birlikte yasalar artık sadece yönetilenleri değil, o yasaları çıkartanları da bağlayacak duruma gelmiştir.¹²²

Tanzimat döneminde Osmanlılık fikriyatının ortaya çıkışı ile o döneme kadar hanedana ait olan bu tabir, devleti bir arada tutabilmenin yolu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Bab-ı Ali'de ağır sanatlı, Farsça ve Arapça karşımı bir dil kullanılmaya başlanmış ve Türkçe bu kesim tarafından küçümsenir olmuştur.¹²³

1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyetinin kurulması ile bu cemiyetin mensupları devletin dış borçları, kapitülasyonları ve Tanzimat döneminin liberal uygulamalarını eleştirmeye başladılar. Bu grubun önde gelenlerinden Namık Kemal vatan kavramını ortak dil, ortak çıkar ve düşünceler bütünü olarak tanımladı. Namık Kemal'e göre vatani sevmemizin nedeni onun bir parçası olmamızdır. Eğer vatan sevgisi biterse orası yabancı güçlerin işgaline uğrayabilirdi. Namık Kemal'in yazdığı "Vatan Yahut Silistre" adlı oyun o dönem insanların vatanseverlik duygularını şahlandırdı. Oyundaki bir karakterin "Vatanını sevmeyen, Allahını sevemez" sözü Namık Kemal'in vatan kavramına atfettiği önemi ifade etmektedir.¹²⁴

¹²¹ Selin Esen ve Bülent Yücel, *Türk Anayasa Hukuku*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 3-4.

¹²² Esen ve Yücel, a.g.e., s. 4.

¹²³ Toplu, a.g.e., s. 37.

¹²⁴ Çağla Gül Yesevi, "Türk Milliyetçiliğinin Evrimi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2012, Cilt: 4, Sayı:2, 75-85, s. 77-79.

Kültürel Milliyetçilik kapsamında Mustafa Reşit Paşa'nın yazı dilinin sadeleştirilmesi çalışmaları, Batıdaki Türkoloji çalışmalarıyla birlikte diğer alanlardaki Türkçülük fikirlerini de etkiledi. İbrahim Şinasi'nin sade Türkçe ile mısralar yazması, Ziya Paşa'nın Türk şiirini halk edebiyatında aramak gerektiğini belirtmesi, Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçe'nin zenginliklerini belirtmesi ve nihayet Ali Suavi'nin yayınlarında Türkçülüğü işlemesi, Namık Kemal'in işlediği vatanperverlik teması edebiyat ve basında Türkçülüğün yansımalarını göstermektedir.¹²⁵

Sait Bey'in o dönemde yazdığı şu şiir bu açıdan bir yeniliktir:

*"Arapça isteyen Urban'a gitsin,
Acemce isteyen İran'a gitsin,
Frengiler Frengistan'a gitsin,
Biz ki Türk'üz Bize Türk-i gerekir."*¹²⁶

Hristiyan unsurların imparatorluktan kopmaya başlaması 2. Abdülhamit döneminde İslamcılığın resmi devlet politikası haline gelmesine yol açmıştır. Buna rağmen bu dönemde de edebiyat, tarih ve basında Türklük ve Türkçülük tartışılmaya devam etmiştir. 1876 Anayasasında devletin dilinin Türkçe olduğu kabul edilmiştir.¹²⁷

İsmail Gaspıralı Kırım'ın Bahçesaray kentinde çıkardığı Tercüman gazetesi ile kültür Türkçülüğüne katkıda bulunurken "dilde, fikirde, işte birlik" sloganı ile Rusya Müslümanlarının ve Türklerin birleşmesi fikrini düşünüyordu. Ona göre İslami bağlar bu uğurda bir harç olabilirdi.¹²⁸

Osmanlıda ırka dayalı milliyetçilik takip etmek imparatorluğun devamlılığı açısından riskli görüldüğünden İkinci Meşrutiyete kadar Türkçülük siyasi bir akım olarak karşımıza çıkmamıştır ancak İkinci Meşrutiyet öncesinde dil, tarih, edebiyat ve kültürde milliyet olgusunun temelleri atılmıştır.¹²⁹

Yusuf Akçura yayımladığı "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesi ile Türkçülüğün siyasi programını ortaya koymuş ve Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük politikalarından hangilerinin faydalı olacağını tartışmıştır.¹³⁰ Ziya Gökalp İslamcılık, Baticılık ve Milliyetçilik fikirlerini sentezlemiştir. Onun milliyetçiliği daha çok kültüre dayanmaktadır. Gökalp'te millet, bireyden üstündür. Bununla birlikte kültürel birlik etnik birlikten daha önemlidir. Gökalp'e göre Millet aynı dili konuşan aynı kültürü ve dini paylaşan insan topluluğudur.¹³¹

¹²⁵ Uca, a.g.e., s. 127.

¹²⁶ Uca, a.g.e., s. 135.

¹²⁷ Uca, a.g.e., s. 136.

¹²⁸ Uca, a.g.e., s. 137.

¹²⁹ Uca, a.g.e., s. 138.

¹³⁰ Uca, a.g.e., s. 139.

¹³¹ Yesevi, a.g.e., s. 80.

Sultan Abdülmecid döneminde dış baskıların neticesinde Hariciye Nazırı Ali Paşa ile İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri arasında oluşturulan Islahat Fermanı ile din ve mezhep ayrımı yapılmadan herkesin can, mal, ırz ve namusu devlet güvencesine alınmıştır. İşkence ve eziyet yasaklanmış ve vergilendirmede bir takım değişikliklere gidilmiştir. Müslüman olmayan topluluklara kendilerini yönetmek için cemaat meclisleri oluşturma, ibadethane, hastane ve okul açabilme hakkı tanınmıştır. Gayrimüslimlere verilen haklar genişletilmiş eyalet meclislerine, memurluklara, askeri ve mülki okullara girebilmelerinin önü açılmıştır.¹³²

Uzun yıllar Avrupa karşısında üstünlüğünü muhafaza eden Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin gerisinde kaldığını kabullenmiş ve batı ile ilişkilerin artık Osmanlı Devleti aleyhine değiştiğinin farkına varmıştı. Osmanlı Devleti eski dönemlerindeki gibi fetihler yapamadığı gibi toprak kayıpları yaşıyor, isyanlar ve ekonomik sıkıntılarla uğraşıyordu. Başlarda devlet adamları bir takım ıslahatlar yapmayı yeterli görmüşlerse de bunlar daha çok Avrupalı devletleri memnun etmeye ve Osmanlının içişlerine karışılmasını engellemeye dönük adımlar olarak kalmıştır.¹³³

Askeri mağlubiyetler ve ekonomik sıkıntılar 3. Selimin Nizam-ı Cedid ıslahatı, 2. Mahmud'un reformları, Tanzimat hareketi gibi ıslahatlar silsilesini getirmişti. Tüm bu adımlar, batılılaşma, çağdaşlaşma ve hukuk devletine giden sürecin adımları olarak siyasi tarihimizde yerini almıştır.¹³⁴

Tüm bu yapılan ıslahatlara rağmen askeri, ekonomik ve toplumsal krizler derinleşerek devam ediyordu. 1839 askeri iflastan sonra Osmanlı Devleti bağımsız bir devletten ziyade yarı sömürge bir görünüm sergilemekteydi. Avrupalı devletler ise Osmanlının bu durumundan faydalanıp daha çok imtiyaz kazanma amacıyla hareket etmekteydiler.¹³⁵

Tanzimat siyasetinin otoriter yapısını eleştirerek liberal fikirlerden hareketle Genç Osmanlılar hareketini oluşturacak olan İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi isimler topluma aidiyet duygusunu kazandırmak ve devlete sadakati bu yolla sağlamak amacıyla bir araya geldiler. Genç Osmanlılarla birlikte Müslüman Osmanlı toplumu ilk defa liberal değerler ve milliyetçilik ile tanıştıyordu. Müslümanlar tarafından kolayca benimsenmesi için bu fikirler İslamla uzlaştırılmaya çalışılıyordu.¹³⁶

¹³² Esen ve Yücel, a.g.e., s. 4-5.

¹³³ Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2013, Sayı: 51, 679-716, s. 680.

¹³⁴ Orhan Örs, a.g.e., s. 681.

¹³⁵ Orhan Örs, a.g.e., s. 682.

¹³⁶ Orhan Örs, a.g.e., s. 682.

Yeni Osmanlılar hareketi batılı anlamda Osmanlıdaki ilk özgürlük hareketidir. Sisteme karşı eleştirilerini ve fikirlerini Osmanlı için o dönemde yeni kabul edilen gazetecilik ile yaymayı ve kamuoyunu bu şekilde bilgilendirmeyi amaçlamışlardır.¹³⁷ Genç Osmanlıların siyasi tarih açısından bakıldığında 1876 Meşrutiyetinin ilanına giden yolda büyük rol oynadıkları söylenebilir. Vatan kavramı ve milliyetçilik özelinde Namık Kemal'in eserlerinin etkisi büyük olmuştur. Vatan Yahut Silistre oyunu yeni neslin fikrîsel altyapısını hazırlamıştır. Askeri okullarda, liseler ve üniversitelerde milliyetçi ve istibdat karşıtı fikirlerin ve hareketlerin yükselmesi bu hareketin eseridir. Sonraki nesillere zayıflayan imparatorluğun tasfiyesi yerine imparatorluğu yeniden canlandırmanın modernleşme vasıtasıyla olacağını batı karşısında yükselişin bu şekilde sağlanacağı aktarılmıştır. Abdülaziz döneminde Genç Türkler siyasi çalışmalarını gazete çıkarmak, posta şirketleri vasıtası ile yayınlarını okuyucularına ulaştırmak şeklinde yürütmüşlerdir.¹³⁸

Ekonomik ve toplumsal başarısızlıklara Tanzimat ile bir çözüm bulunamaması, Mithat Paşa, Avni Paşa ve Süleyman Paşa öncülüğündeki grubu yeni arayışlara yönlendirmiştir. Osmanlı Devletinde iç karışıklıkların yanında dış müdahaleler ve 1871 sonrası iyice artan baskıcı rejim meşrutiyetçi düşünceleri cesaretlendirmiş ve Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir.¹³⁹ Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ertesinde 5. Murat tahta çıkmış ancak rahatsızlığından ötürü bir süre sonra yerine meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren 2. Abdülhamit çıkmıştır. Abdülhamit bir anayasa hazırlatıp bir parlamento oluşturacağını garanti etmişti. 7 Ekim 1876'da padişah bu amaçların gerçekleştirilmesi için bir komisyon kurulmasını istemiş, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da dahil olduğu bu komisyonun çalışmaları sonrasında 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiştir.¹⁴⁰ Bu komisyon tarafından hazırlanan Kanun-u Esasi padişahın kendi isteğiyle kendi iktidarını sınırladığı bir ferman anayasadır. Osmanlı Devleti açısından en önemli özelliği bu anayasa ile ilk defa bir parlamentonun kuruluyor oluşudur. Meclis-i Umumi isimli bu parlamento üyelerini padişahın atadığı Heyet-i ayan ve halk tarafından seçimle oluşturulan Heyet-i Mebusan olmak üzere iki kanada ayrılmaktadır.¹⁴¹

Kanun-u Esasi'nin bu ilk halinde padişahın yetkileri oldukça geniş tutulmuştur. Öncelikle yürütme organının başında padişah bulunmaktadır ve Meclis-i Vükela'yı (Bakanlar Kurulu), sadrazam, Şeyhülislam ve Nazırlar olmak üzere padişah göreve getirmektedir. Ayrıca Meclis-i Vükela'da alınan kararlar padişahın onayına tabii

¹³⁷ Orhan Örs, a.g.e., s. 683.

¹³⁸ Orhan Örs, a.g.e., s. 685.

¹³⁹ Esen ve Yücel, a.g.e., s. 5.

¹⁴⁰ Orhan Örs, a.g.e., s. 685-686.

¹⁴¹ Esen ve Yücel, a.g.e., s. 5.

tutulmuştur. Parlamenter sistemde bulunan hükümeti denetleme sistemi Meclis-i Vükela'ya verilmediği gibi vekiller parlamentoya değil, padişaha karşı sorumlu tutulmuştur. Tüm bunlar Birinci Meşrutiyeti görünürde meşrutiyet gibi gösterse de Osmanlı Devleti açısından anayasal monarşi yolunda önemli bir adım olmuştur.¹⁴²

İki meclisli meşrutî monarşi biçiminde teşkil edilen bu sistemde parlamento zamanla yürütme üzerinde de etkinlik kurmayı ve bu şekilde padişahın yetkilerini daha da kısıtlamayı öngörüyordu. Ancak bu dönemde Ruslarla girilen savaşın yarattığı olumsuz koşulları öne süren Abdülhamit parlamentoyu kapattığını ve anayasayı askıya aldığını ilan etti. Böylece Birinci Meşrutiyet 13 Şubat 1878'de sona erdi. Bu tarihten sonra İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar otuz yıl boyunca sürecek olan istibdat dönemi başlamıştır.¹⁴³

Anayasanın askıya alınmasına ilk örgütlü tepki Genç Osmanlılardan geldi. Genç Osmanlıların önemli isimlerinden biri olan Ali Suavi'nin önderliğinde bir grup 5. Murat'ı yeniden tahta geçirmek için harekete geçti ancak Çırağan Sarayında yaşanan baskın esnasında Ali Suavi hayatını kaybetti ve tarihe Çırağan Olayı olarak geçen bu hadise Genç Osmanlılar açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Bu olaydan sonra örgütlü siyasal muhalefet bir süreliğine susturulmuş oldu. Ancak yeni nesillerin yetiştirildiği meslek okulları, tıbbiye, harbiye ve mülkiye gibi okullarda öğrenciler Genç Osmanlıların vatan, hürriyet ve anayasal yönetim ile ilgili fikirlerini okuyarak yetişiyorlardı. Çırağan olayından sonra örgütlü ilk muhalefet de bu okullarda doğmaya başlamıştır.¹⁴⁴

2.3. OSMANLI DEVLETİNDE OLUŞAN BAŞLICA FİKİR AKIMLARI

2.3.1. Osmanlıcılık

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti batılı devletler karşısındaki askeri ve teknolojik üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. Bu gerilemenin bilincinde olan yönetici kesim ve aydınlar gerilemeye son verebilmek için çare arayışlarına giriştiler.¹⁴⁵

Fransız İhtilalinin oluşturduğu milliyetçilik dalgasının Osmanlıya Sırp ve Yunan isyanları şeklinde yansımaları Osmanlı devlet adamları arasında Osmanlılık üst kimliğinde birleşmek suretiyle bir millet anlayışı oluşturmak fikrini doğurmuştur. Osmanlı Devleti bünyesinde çeşitli etnik ve dini toplulukları barındırmaktaydı. Bu

¹⁴² Esen ve Yücel, a.g.e., s. 6.

¹⁴³ Orhan Örs, a.g.e., s. 686.

¹⁴⁴ Orhan Örs, a.g.e., s. 687.

¹⁴⁵ Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt: 10, Sayı: 18, 81-108, s. 83.

yönden baktığımızda Osmanlılık, imparatorluk içerisindeki farklı ulusları bir arada tutmak ve devletin devamlılığını sağlamak açısından gerekli görülüyordu.¹⁴⁶

Osmanlılık din ve soy farkına bakmaksızın Osmanlıda yaşayan tüm unsurları birbirine karıştırmak, eşit haklar ve özgürlükler tanıyarak vatandaşlık temelinde bir milli benlik oluşturma gayretini taşımaktaydı. Bu yönüyle bakıldığında Amerikan milletine benzer bir yapılanma ve millet sistemi öngörülmüştür.¹⁴⁷ Osmanlılık Politikası ile padişahın tebaası din, dil, ırk farkı gözetmeksizin, tüm idari, dini ve hukuki haklardan eşit faydalanacaktı. Türk, Arap, Ermeni, Yahudi fark etmeksizin Osmanlı kimliğinde birleşilecek ve böylece Ayrılcı Milliyetçi eğilimlerin etkisi sınırlandırılacaktı. Bunu sağlamak amacıyla da bir Osmanlı Milleti meydana getirmek amaçlanıyordu.¹⁴⁸

Namık Kemal, Osmanlıyı oluşturan her grubun ayrı bir milleti olamayacağını bu yüzden hepsinin Osmanlıya bağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yönüyle Osmanlı birliği temelinde bir milliyetçilik geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Yusuf Akçura Osmanlılık fikrinin devlet açısından yaralı olabileceği gibi aynı zamanda olumsuz etkileri olabileceğinden de bahsetmiştir. Nitekim Akçura, Osmanlı Devletinin kurucu unsuru olan Türklerin eriyip gideceği ve egemenliğin Arap çoğunluğa geçebileceği endişesini taşımaktaydı.¹⁵⁰

Osmanlılığın kökleri bir takım ıslahatların yapıldığı III. Selim ve II. Mahmut dönemlerine kadar uzatılabilir. Bu yenilikler kapsamında merkezîyetçi yapının güçlendirilmesi Osmanlılık kimliğinde değişikliklere yol açmıştı. II. Mahmut'un bürokrasiyi merkezileştirmesi yöneten-yönetilen arasındaki ortak özelliğin Osmanlılık kavramı olduğu anlayışını ön plana çıkarmıştır. Merkezîyetçi yapıyı oluşturmak etnik ve dini temelleri bir kenara bırakarak siyasi yapıya bağlı modern bir devlet anlayışıyla mümkün olabilirdi.¹⁵¹

Yunanistan'ın 1829'da bağımsızlığını ilan etmesiyle devlet güç kullanarak isyanları durduramayacağını anlamış oldu. Bu sebeple II. Mahmut Osmanlı Milleti oluşturmanın gerekli olduğuna kanaat getirdi ve bu doğrultuda uygulamalar ortaya koydu.¹⁵² II. Mahmut döneminde Hristiyanların kilise yapmalarının önündeki engeller

¹⁴⁶ Mehmet Kaan Çelen, "Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlılık", *Türk Yurdu Dergisi*, 2013, Cilt: 33, Sayı: 308, 88-91, s. 88.

¹⁴⁷ Uçar, a.g.e., s. 87.

¹⁴⁸ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, Sayı: 29, 331-348, s. 335.

¹⁴⁹ Uçar, a.g.e., s. 89.

¹⁵⁰ Uçar, a.g.e., s. 87.

¹⁵¹ Uçar, a.g.e., s. 89.

¹⁵² Demir, a.g.e., s. 336.

kaldırıldı ve yapılan kiliselere maddi yardımlar sağlandı. Böylece padişah gayrimüslim halkı Müslümanlardan ayırmadığını göstermiş oluyordu.¹⁵³

II. Mahmut ile fikren oluşan Osmanlıcılık, Tanzimat Fermanı ve Gülhane Hattı Hümayunu ile birlikte Genç Osmanlılar tarafından tam anlamıyla karakterize edilmiştir. Ayrılcı Milliyetçilik hareketlerinin yaygın olduğu balkanlardaki Osmanlı tebaasının devletten kopmasını engellemek amacıyla gayrimüslimlere yönelik bir takım ıslahatlar yapılmıştır. Tanzimat fermanı ile hangi dinden ve milletten olursa olsun tüm Osmanlı yurttaşlarının onuru ve mülkü güvence altına alınmaktaydı. Böylece tüm Osmanlı yurttaşları padişahın gözünde eşit bir yerde konumlandırılmaktaydı.¹⁵⁴ 1839 Tanzimat Fermanıyla Müslüman ve gayrimüslim tebaaya eşit haklar ve yükümlülükler getirilmişti. Fermanın özünde Osmanlı vatanperverliği anlayışı dikkat çekmektedir.¹⁵⁵ Osmanlıcılık ruhunu benimsemiş memurlar yetiştirmek amacıyla eğitim konusunda birçok yenilik yapılmıştır. Etnisite ve din ayrımı gözetmeksizin eğitim verecek kuruluşların temelleri atılmıştır. II. Mahmut döneminde ilk kez devletin yurtdışına gönderdiği öğrencilerde etnik ve dini farklılıklar yerine liyakat göz önüne alınmaya başlandı.¹⁵⁶

1856 yılında Ali ve Fuad paşaların hazırlamış olduğu ve Sultan Abdülmecid tarafından yayınlanan Islahat Fermanı ile Osmanlıcılık resmîyet kazanmış bulunuyordu.¹⁵⁷ Bu ferman ile gayrimüslimlere hakaret ve küçük düşürücü söylemlerin yasaklanması da söz konusu olmuştu. Müslüman ahali arasında gavura gavur denmemesi şeklinde algılanan bu ferman ile gayrimüslimler, Müslüman tebaa ile birlikte eşit vatandaş statüsü kazanmış oldular.¹⁵⁸ Islahat Fermanı ile dini faaliyetler devlet güvencesi altına alındı, gayrimüslimlere yönelik sınırlamalar da kaldırıldı. Vergi ve askerlik konusunda eşitlik sağlamaya yönelik düzenlemelerle gayrimüslimlerin sosyal ve siyasal alanda haklarının genişletilmesi amacı gerçekleştirilmiş oldu.¹⁵⁹

Abdülmecid döneminde fen ve sanat okullarının kurulması eğitim alanında çağdaşlaşma çalışmalarının ilk örneklerindedir. Böylece eğitim ulemadan alınarak laik eğitimin temelleri atılmıştır. Bu durum Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında eğitim birliğinin de gerçekleştirilmesi hedefini sağlamak amacıyla taşımaktadır. Tüm bunlar Osmanlıcılık fikriyatı doğrultusunda eğitim alanında atılan adımları oluşturmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵³ Demir, a.g.e., s. 336-337.

¹⁵⁴ Uçar, a.g.e., s. 90-91.

¹⁵⁵ Demir, a.g.e., s. 336.

¹⁵⁶ Demir, a.g.e., s. 338.

¹⁵⁷ Demir, a.g.e., s. 339.

¹⁵⁸ Uçar, a.g.e., s. 90-91.

¹⁵⁹ Demir, a.g.e., s. 339-340.

¹⁶⁰ Demir, a.g.e., s. 338.

Sultan Abdülaziz 1869 yılında Şura-i Devlet'in açılışında yayınladığı hattı hümayunla tüm Osmanlı tebaasının aynı vatanın çocukları olduğunu vurgulamış ve Şura-i Devletin üyeliklerinin bir kısmını gayrimüslimlerden atamıştır.¹⁶¹ Ortak vatan etrafında birleşme amacı doğrultusunda Sultan Abdülaziz'in 1869 da yayınladığı Tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesi önemlidir. Bu kanun din ayrımı yapılmaksızın tüm tebaayı kapsamakta ve dini anlayışlı uyrukluk bağını reddederek batı hukukundaki kanunları baz alarak bir vatandaşlık anlayışı geliştirmiştir. Bu kanun aynı zamanda Osmanlıda ümmetten millete geçiş konusunda önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.¹⁶²

Kendilerini Yeni Osmanlılar olarak niteleyen aydınlar Fransız İhtilalinin etkisiyle ortaya çıkan Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi yönetim şekillerinin Osmanlıda da oluşturulması amacıyla İttihad-ı Osmani isimli bir cemiyet kurdular. 1889'da kurulan bu cemiyetin de esas gayesi Osmanlıdaki Ayrılcı Milliyetçi hareketlere bir son vererek devletin bütünlüğünü sağlamak idi.¹⁶³

Yeni Osmanlıların İttihad-ı Osmani Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalıştığı siyasal reformlar Osmanlıda entelektüel bir ilgi uyandırmış ve hatta Osmanlı liberalleri arasında dahi taraftar bulmuştur. Bununla beraber Müslüman tebaa üzerinde bir takım olumsuz etkileri de olmuştur. Nitekim Millet-i Hakime sıfatındaki Müslümanların Millet-i Mahkume durumundaki gayrimüslimlerle eşit konumlandırılması tebaada ve Müslüman bürokrasi içerisinde bölünmelere yol açmıştır.¹⁶⁴

Mithat Paşa'nın öncülük ettiği ve Sultan Abdülhamit'in yürürlüğe koyduğu Kanun-i Esasi, Osmanlılık fikrinin uygulandığı en somut belge niteliği taşımaktadır. Yeni Osmanlıların Meşrutiyet gayesi de Kanun-i Esasi ile gerçekleştirilmiş bulunmaktaydı.¹⁶⁵

İttihatçılar ve Jön Türkler Meşrutiyetin sağlayacağı hürriyet ortamının Osmanlı Birliğinin gerçekleşmesinde büyük rol oynayacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle Osmanlı fikrileri savunmaktaydılar. Ancak İttihatçıların daha sonraları Osmanlılık fikrini bir kenara bırakıp Türkçülük politikasını esas alacaklarını da burada belirtmek gerekir.¹⁶⁶

Osmanlılık fikriyatını doğuran en temel sebeplerden birisi Fransız ihtilalinin etkisiyle yayılan ve imparatorluklar üzerinde ayrılcı etkiler oluşturan milliyetçilik

¹⁶¹ Demir, a.g.e., s. 340.

¹⁶² Demir, a.g.e., s. 340-341.

¹⁶³ Uçar, a.g.e., s. 91.

¹⁶⁴ Uçar, a.g.e., s. 93.

¹⁶⁵ Uçar, a.g.e., s. 94.

¹⁶⁶ Uçar, a.g.e., s. 94.

hareketleri ve yabancı devletlerin gayrimüslim tebaayı bağımsızlık konusunda teşvik politikalarıdır.¹⁶⁷ Osmanlı üst kimliği oluşturmayı hedefleyen Osmanlıcı aydın ve bürokrat kesimin farklı unsurları bir arada tutma çabalarının yetersiz kalması Osmanlılık fikrinin sonunu getirmiştir. Osmanlı kanaat önderlerinden Şerafettin Mağmumi'nin Avrupa'daki Şark ve Türk düşmanlığının karşısında adalet ve eşitlik gibi tüm milletleri kapsayan bir anlayışla durulamayacağını belirtmesi Yusuf Akçura'nın Milliyetlerin Birliği ve Osmanlılık idealinin bir aldatmaca olduğunu öne sürmesine de temel hazırlamıştır.¹⁶⁸

2.3.2. Batıcılık

Batıcılık Osmanlıda yenilik hareketleri ile başlamıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte gelişen fikir akımları neticesinde Batıcılık fikri şekillenmiş ve bunun savunucularına Batıcılar denilmeye başlanmıştır.¹⁶⁹ Batıcılara göre medeniyet seviyesine erişmek demek sadece bilim ve teknikte ilerlemek değildir. Bunun yanında bireysel değişimlere de yer vermek gerekmektedir. Aksi halde yapılmaya çalışılan yenilik hareketleri yamalı birer reform olmaktan ileri gidemeyecektir.¹⁷⁰

Osmanlıda Batıcılık denildiği zaman genellikle İctihat Dergisi çevresinde kümelenen yazarlar ve Prens Sabahattin öncülüğünde hareket eden Adem-i Merkeziyetçiler anlaşılmaktadır. Batıcılar, oluşturulacak bir elit zümresi ile halkı eğitmek metodu üzerinde ortak kanaate varmışlardır.¹⁷¹ Batıcılar İctihat Dergisi'nde yaptıkları yayınlarda Osmanlı Devletini kurtarmanın yollarını aramışlar ve devletin içinde bulunduğu durumun sebebini Osmanlının, Müslümanların veya Türklerin batı uygarlığından uzak kalmalarına bağlamışlardır.¹⁷² Batı karşısında gerileyen Osmanlının yenileşme hareketleri Batıcılara göre birer taklitten ibarettir. Asıl yapılması gereken ise batının bilim, fikir, estetik ve kültürel olmak üzere tüm ahlaki değerlerini benimsemektir.¹⁷³

Bu sebeple İctihat Dergisi "Asyai Kafaların Garplılaştırılması" sloganına yola koyulmuş ve devletin kurtarılması amacıyla eski düzene ait her türlü oluşumun yerine batılı mentaliteyi yerleştirmeyi düşünmüşlerdir. Bu hedefe ulaşmak için toplumun öncelikle geleneksel değerlerini bir kenara bırakması gerekmektedir. Batıcılara göre

¹⁶⁷ Demir, a.g.e., s. 334.

¹⁶⁸ Uçar, a.g.e., s. 97-98.

¹⁶⁹ Taner Aslan, "Garpcılar ve Garpcılar arasındaki fikir ayrılıkları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 2006, Cilt: 14, Sayı: 2, 629-636, s. 629.

¹⁷⁰ Aslan, a.g.e., s. 630.

¹⁷¹ Necati Aksanyar, "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, Sayı: 2 229-244, s. 232.

¹⁷² Aslan, a.g.e., s. 630.

¹⁷³ Aslan, a.g.e., s. 630.

toplumsal gelişmenin önünde bir engel olan din de ikincil konuma indirgenmelidir. Bunların yanında batıcıların önde gelen isimlerinden olan Prens Sabahattin'e göre geleneksel değerlerden dolayı gelişemeyen özel teşebbüsün de önü açılmalıydı.¹⁷⁴

Her alanda batılılaşmayı devlet ve millet için bir zorunluluk olarak gören Batıcılar, kılık kıyafetten, yeme içme şekline, düşünce yapısından kişilerarası ilişkilere ve hukuk sistemine kadar Batılılaşmadıkça hiçbir reform hareketinin netice vermeyeceğini düşünmekteydiler. Öyle ki, padişahın ve şehzadelerinin yaşayış biçimlerinde dahi batılılaşma gereklidir. Buna göre şehzadeler eğitimlerini ordunun içinde almalı, padişahın tek bir hanımı olmalıdır. Bunun yanında halk yerli malı kullanmaya özendirilmeli ve kadınların giyim kuşam biçimlerine karışılmamalıdır. Görücü usulü evlilikler kaldırılmalı, kadınların kendi istedikleri kişilerle evlenmelerinin sağlanması gerekmektedir. Eğitim konusunda ise medreselerin kapatılması ve batı tipi eğitim kurumlarının açılması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁷⁵

Batıcılık fikirlerinin oluşumunda Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının çalışmaları önemlidir. Genellikle Avrupa'daki eserleri çevirerek kültürel anlamda yayınlar yapmışlardır. Abdullah Cevdet dinin İslam toplumlarının geri kalmasında rolü olduğuna inanıyordu. Bununla beraber İslam'ın tüm İslam toplumlarını bir arada tutmaya yarayan bir araç olduğunu da reddetmiyordu. Abdullah Cevdet'in bu konudaki hedefi ise zamanla biyolojik materyalizmin dinin yerini almasıydı. Yaptığı çeviriler ve yazdığı makaleler ile birçok eser meydana getiren Abdullah Cevdet, batının büyük yazarlarını halka okutarak amaçladığı aydınlanmanın Osmanlıda gerçekleşeceğini düşünmekteydi. Bu sebeple halkın eğitilmesi ona göre büyük önem arz etmektedir. Abdullah Cevdet Avrupa'ya ilk gittiğinde yazdığı Fünün ve Felsefe isimli kitabının ilk kısmında Ludwig Büchen'in Nature et Scence isimli eserinin tercümesini yayınlamıştır. Bu tercümesinde okurlarının dini hassasiyetini de gözetenek İslam alimlerinin sözlerinden materyalizme varmaya çalışmıştır.¹⁷⁶

II. Meşrutiyet döneminde Batıcılar II. Abdülhamit'in yönetimine muhalefet içerisinde bulunmuşlardır. Bu dönemde yayın organları İctihat dergisi ve Osmanlı Gazetesidir. Osmanlı Gazetesi 1897'den itibaren Jön Türklerin Cenevre grubu tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonraları mali sıkıntılarla karşılaşan Cenevre grubunun bir kısmı Trablusgarp ve Fizan'daki sürgünlerin serbest kalmaları şartıyla muhalefeti bırakıp devlet memurluğuna girmişlerdir. Osmanlı Gazetesi ise 1904 yılında yayın hayatına son vermiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Aslan, a.g.e., s. 630-631.

¹⁷⁵ Aslan, a.g.e., s. 631.

¹⁷⁶ Aksanyar, a.g.e., s. 234-235.

¹⁷⁷ Aksanyar, a.g.e., s. 233-234.

2.3.3. İslamcılık

İslamcılık II. Meşrutiyetin en yaygın fikri akımlarından birisidir. İslamcılık fikri gücünü esasen İslam'a bağlılıktan almaktadır. Şöyle ki; padişahın aynı zamanda halife oluşu, şeyhülislamın siyasi organlara yetki veren bir konumda bulunması İslamcılık fikriyatının kudretini arttırmıştır. Bununla beraber ilmiye sınıfının eğitim öğretim kurumlarındaki çalışmaları ve camilerde verilen vaazlar İslamcılığın kolayca genişleyebilmesinin önünü açmıştır.¹⁷⁸

İkinci Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından İslamcılık tıpkı diğer fikir akımlarında olduğu gibi bir kurtuluş reçetesi gibi kendini göstermiştir. Temelinde İslam'ı toplumsal hayata hakim kılmak, bu sayede batının sömürü düzeninden, esaretten ve hurafelerden İslam Dünyasını korumak, birleştirmek, kalkındırmak ve nihayetinde bu yolla medenileştirmek yatar.¹⁷⁹

İslamcılık fikriyatı zannedildiği gibi batılılaşmaya karşı değildir. Batının bilimsel ve teknik üstünlüklerinden faydalanmanın gerekli olduğu ve bunları İslam kültür, medeniyeti ve ahlaki özellikleri ile birleştirmenin Müslümanların yararına olacağı ilkesini benimsemişlerdir. Bunu da hadisler ve peygamberin yaşantısından örneklerle desteklemeye çalışmışlardır. Bunlara ek olarak batının sahip olduğu üstün değerlere İslam dininin zaten sahip olduğunu ancak zamanla unutturulduğunu da ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁰

İslamcılık fikriyatının başlıca yayın organı Sebilürreşad Dergisi'dir. Bunun yanında Beyanülhak, Mahfel, Liva-i İslam, Metakip ve Medaris isimli dergiler de bu fikriyatın görüşleri doğrultusunda yayınlar yapmışlardır.¹⁸¹

İslamcılara göre; Osmanlı İmparatorluğunda yaşanmakta olan gerilemenin sebebi Müslümanlığa aykırı gidiş ve İslam'ın tam olarak anlaşılmasına bağlanmaktadır. Prens Sait Halim'e göre İslamlaşmak "...İslam'ın itikat, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir suretle tefsir ve bunlara uymaktır."¹⁸² Sait Halim aynı zamanda; rejimini, sosyal hayatını, adaleti İslami prensiplere göre gerçekleştiren toplumlarda Batıcılık, İngiliz ya da Fransız hayranlığı gibi yanılığın oluşamayacağını öne sürmüştür.¹⁸³

İslamcıların üzerinde durdukları en önemli konulardan birisi İslam'ın ilerlemenin önünde engel teşkil edip etmediğidir. Zira İslamcılara karşı geliştirilen tezlerde İslam

¹⁷⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, s. 90-92.

¹⁷⁹ Ahmet Çetintaş, "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 2, Sayı: 56, 311-324, s. 319.

¹⁸⁰ Çetintaş, a.g.e., s. 319.

¹⁸¹ Tunaya, a.g.e., *Hürriyetin İlanı*, s. 92.

¹⁸² Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Yenigün Haber Ajansı Yayınevi, İstanbul, 1998, Cilt: 1, s. 25.

¹⁸³ Tunaya, a.g.e., *İslamcılık Cereyanı*, s. 26.

memleketlerinin batılı, laik devletlerden her alanda geri kaldığı, İslam'ın değişime karşı direncinin hareketsiz bir toplum yarattığı ileri sürülmüştür. İslamcıların bu iddialara yanıtları gayet net olmuştur. Öyle ki, İslam memleketlerinde bilhassa Osmanlıda İslam'ın doğru şekliyle uygulanmadığını belirtmişlerdir.¹⁸⁴

İslamcılar İslam'ın iddia edildiği gibi hareketten yoksun bir toplum yarattığı görüşünü de reddetmişlerdir. İslam'ın ortaya koyduğu toplumsal kurallar, dünya ve devlet işlerinden ayrı düşünülemez yapı ile her alanı düzenleyen yenilikçi bir din olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öyle ki bizzat peygamber çalışkan ve faal bir insan örneği olmuştur. İslamcılara göre Avrupalı devletler İslam'ın asırlarca önce belirttiği devlet modeline ancak sahip olabilmişlerdir. Diğer dinler ile karşılaştırıldığında İslam, siyasi, idari ve ahlaki her alanda diğerlerinde üstün konumda bulunmaktadır. Müslümanlığın hürriyet, adalet gibi kavramlara attığı önem, halkın reyine müracaat edilmesi usulü gibi sosyal yöntemlere batılı devletlerden çok daha önce başvurulması, istibdat gibi yönetimlere karşı "huruç" prensibinin benimsenmesi, İslam geriliğinin sebebidir argümanını boşa çıkarmaktadır. Bunların yanında İslam'ın sadece bireyler ya da zümreler arasında değil tüm devletlerarası sistemde beynelmilel bir barış ortamı sağlayabileceğini bu nedenle İslam'ın gerici değil ilerlemeci ve barışçıl bir din olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸⁵

İslamcılara göre ilim ve teknikte üstün, doğuyu sömürgeleştirmeye çalışan, bu amaçla misyonerlerini kullanan batı karşısında İslam Dünyası, İslam'dan uzaklaşmış bir durumdadır ve kurtuluş yolları aramaktadır. Adeta bir köleden farksız bir şekilde, dünyanın gidişatına hiçbir etkide bulunamamaktadır. Bu durumda Avrupalıların sistemlerindeki sıkıntıları bünyesinde barındırmayan ve ilerlemeciliğin de önünde engel oluşturmayan İslam kurtuluşun çaresi olarak öne çıkmaktadır.¹⁸⁶

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı-Rus savaşı ile geniş toprakların kaybedilmesi ve batılı devletlerin sömürgecilik faaliyetlerini hızlandırmaları karşısında Müslümanlar arasında bir dayanışma yaratmak gayesi ile İslamcılık, devlet politikası haline getirilmiştir. Abdülhamit'in bu politikası tüm dünya Müslümanlarını birleştirme hayalinden ziyade Osmanlı hilafetini ayakta tutma hedefi taşımaktaydı.¹⁸⁷ Abdülhamit'in İslamcılık politikasını benimsemesinde özellikle imparatorluğun Hristiyan tebaasını kaybetmeye başlamasının rolü büyüktür. Abdülhamit bu yolla en azından Müslüman tebaayı devlete bağlı kılmayı amaçlamıştır. Abdülhamit'in tüm

¹⁸⁴ Tunaya, a.g.e., *İslamcılık Cereyanı*, s. 26-28.

¹⁸⁵ Tunaya, a.g.e., *İslamcılık Cereyanı*, s. 28-30.

¹⁸⁶ Tunaya, a.g.e., *İslamcılık Cereyanı*, s. 31-32.

¹⁸⁷ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken, İstanbul, 1994, s. 63.

İslam devletlerini birleştirmek amaçlı İslamcılık güttüğü tezini bundan tedirgin olan İngiliz, Fransız ve Ruslar ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁸

Abdülhamit döneminde basına uygulanan sansür ile siyasi konularda yazılması yasak edilmiştir. Bu dönemde gazetelerde tarih, dil, edebiyat ve kültür üzerine yazılıp çizilmiştir ki özellikle bu konuların gündeme gelmesinin Türkçülüğün doğuşunda büyük etkileri olmuştur.¹⁸⁹

2.3.4. Türkçülük

Türkçülük Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde ayrılıkçı etnik milliyetçiliğe bir tür tepki olarak doğmuştur. Batıdaki Türkoloji çalışmaları ve kültürel Türkçülük hareketleri ise Türkçülüğün yükselişine zemin hazırlamıştır.¹⁹⁰

Osmanlıda Türkçülük hareketlerinin yükselişi dil ve tarih gibi alanlardaki araştırmalar ile başlamıştır. Dil alanında başlatılan sadeleşme hareketi bunların ilk örneklerini teşkil eder. Encümen-i Daniş'e dilde sadeleşme ve Türkçe unsurları geliştirmek amaçlı hazırlattırılan Kavaid-i Osmani bu anlamda bir ilktir. İbrahim Şinasi Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Ahval gazetelerindeki yazılarında sade bir dil kullanarak, Ziya Paşa ise Hürriyet Gazetesinde yayınladığı "Şiir ve İnşa" makalesinde açıkça Türkçecilik yapmışlardır. Ahmet Vefik Paşa'nın Çağatayca'dan çevirdiği Ebul Gazi Bahadır Han'ın Eşal-i Şecere-i Türk-i eseri ve kendi yayınladığı Lehçe-i Osmani ile Türk dilinin Orta Asya'ya uzanan köklerinden bahsederek bu hareketi bir adım ileri taşımıştır.¹⁹¹

Türkoloji çalışmaları kapsamında Orhun Yazıtlarını çözen Radloff ve Wilhelm Thompson batının kötü, barbar hunlar imajını silmek yönündeki gayretlerinden ötürü Türkçülerin övgüsünü kazanmışlardır. Batıdaki Hun ve Türk antipatisinin İran ve Çin kaynaklarına dayandığını düşünmekteydiler.¹⁹²

Türkçülüğün uyanmaya başladığı bu ilk dönemlerde daha ziyade ilmi çalışmalar yapılmıştır. Başlangıçta Türkçenin sadeleştirilmesi çabaları milliyetçi bir anlam taşıyor, dili daha etkin bir haberleşme vasıtası haline getirmeyi amaçlıyordu. Ancak tüm bu çabalar zamanla cahil, kaba ve göçebe anlamında horlayıcı üslupla kullanılan Türk kelimesinin geçmişte gurur duyulacak devletler kurmuş, şanlı bir tarihe sahip millet anlamını kazanmasında etkili olmuştur.¹⁹³

¹⁸⁸ Sarınoy, a.g.e., s. 64-65.

¹⁸⁹ Sarınoy, a.g.e., s. 66.

¹⁹⁰ Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi*, DER Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 21.

¹⁹¹ Sarınoy, a.g.e., s. 68-69.

¹⁹² Akın, a.g.e., s. 22.

¹⁹³ Sarınoy, a.g.e., s. 71-72.

Ali Suavi Türklerin İslam'a yaptıkları katkılardan bahsetmiştir. Ayrıca Ulüm Gazetesinde yayınladığı "Lisan-ı Hattı Türki" adlı yazısında dilde sadeleşme hareketlerini savunmuştur.¹⁹⁴ Ali Suavi, Türkleri hem Osmanlı Devletinin kurucusu hem de Orta Asya halklarını kapsayan bir ırk olarak ele almıştır.¹⁹⁵

Osmanlı ve İslam tarihinden esinlenerek yazdığı yazılarıyla Namık Kemal, toplumda vatan ve hürriyet bilincini uyandırmış ve yeni kuşaklara aktarmıştır. Osmanlılık fikriyatının bir savunucusu olmasına rağmen Namık Kemal'in eserlerinde vatan, millet ve Türkistan kavramları dikkat çekmektedir. Namık Kemal eserlerinde Türk kelimesini Müslüman ile eş anlamlı kullanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Namık Kemal'in millet anlayışı ümmet ile eşdeğerdir.¹⁹⁶

Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamit dönemlerinde İstanbul'da Encümen-i Daniş ve bunun yanında bir Darülfünun ve askeri okullar kurulmuştur. Tüm bunlar çeşitli fikir akımlarının oluşması için gerekli ortamı meydana getirmişlerdir.¹⁹⁷ II. Abdülhamit döneminde Osmanlılık ve İslamcılık fikirleri revaçta olmasına karşın Türkçü fikirler aydınlar arasında yayılmaya devam etmiştir. Öyle ki artık dil bir kimlik aracı olarak görülmeye ve Türk tarihinin kendi tarihleri olduğunun bilincine varmışlardır. Orta Asyalıları din ve milliyet bakımından kardeş olarak niteleyen Mehmet Atıf'ın Kaşgar Tarihi, Osmanlıların Türk soyundan geldiğini belirten Ahmet Mithat Efendinin Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide adlı eseri ve bunun yanında Mizancı Murat'ın 1886'da çıkardığı gazetede Türklük bilinci ve milli kültürün korunması ile ilgili yazıları bu geleneği devam ettirmiştir.¹⁹⁸

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlıda Türk kelimesi bir kimlik göstergesi değildi. Türk, Türkçe konuşan Müslümanları nitelemekteydi. Hatta Türk kelimesi Osmanlı yönetici sınıfı için bir takım olumsuz çağrışımlar yapmaktaydı.¹⁹⁹ Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerinin ön planda olduğu II. Abdülhamit döneminde Türk ırkı ve dili gurur duyulacak bir kavram olarak yeşermeye başlamıştır. Türkler geniş bir kültürel mirasa sahip olduklarını görmüşler ve aydınlar arasında başlayan bu fikirler kitlelere yayılmaya başlamıştır. Osmanlı dışındaki Türkler millettaş olarak görülmeye başlanmış ve tüm bunlar Türk Birliği fikirlerinin oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca Anadolu için Türk vatani kavramı kullanılmış ve böylece Türk kavramında ve Türk dilinde köklü bir değişikliğin, bir fikriyatın oluşması için gerekli ortam oluşmuştur.²⁰⁰ II. Abdülhamit kendisine sadık bir idare oluşturmak amacıyla yakın takibe aldığı harbiye, mülkiye ve

¹⁹⁴ Sarıнай, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁵ Akın, a.g.e., s. 24.

¹⁹⁶ Sarıнай, a.g.e., s. 70-71.

¹⁹⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 6.

¹⁹⁸ Sarıнай, a.g.e., s. 72-73.

¹⁹⁹ Akın, a.g.e., s. 20.

²⁰⁰ Sarıнай, a.g.e., s. 75-76.

tıbbiye gibi okullar, kendisine muhalefetin ve Türkçülüğün yeşermeye başladığı yerler olmuştur.²⁰¹

İslamiyet öncesi Türk tarihiyle ilgili çalışmalara baktığımızda Süleyman Hüsnü Paşa'nın "Tarih-i Alem" isimli eseri dikkat çekmektedir. 1876 yılında yayınlanan bu eser İslam öncesi Türk tarihçiliğinde İslamiyet öncesi Türklerle ilgili ilk çalışmadır. Bunun yanında Süleyman Hüsnü Paşa askeri okulların ders programına milli tarihi yerleştirerek bu konuda eğitim alanında öncülük etmiştir.²⁰²

Süleyman Paşa Türkçülüğü askeri okullara sokmaya çalışmıştır. Avrupa'da kaleme alınan tarih kitaplarının Türk milleti aleyhine iftiralarla dolu olduğunu ileri süren Süleyman Paşa bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla tarih üzerine çalışmalar yapmıştır. Hunların Türklerin ataları olduğunu, Oğuz Han'ın Mete Han olduğunu ileri süren ilk kişi Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa Osmanlıca, Osmanlı edebiyatı ya da Osmanlı milleti kavramlarına da karşı çıkmıştır. Ona göre milletimiz Türk milleti dilimiz ise Türk dilidir. Osmanlı tarihi ise yalnızca Osmanlı Devletinin tarihidir.²⁰³ Süleyman Paşa Harbiye'de Osmanlılık fikriyatının hakimiyetini kırarak Türkçülüğü ön plana çıkarmıştır.²⁰⁴

Mustafa Celaleddin Paşa 1869'da kaleme aldığı "Les Turcs Anciens et Modernes" adlı çalışmasında takip ettiği söylemi Süleyman Paşa 1876'da yayınladığı Tarih-i Alem'inde devam ettirmiştir. Süleyman Paşa Abdülhamit'in yasakladığı bu kitabında İslam öncesi Türklerin yaşantılarını övmüştür. Tüm bu yasaklamalara rağmen bu dönem Türkçülüğün şekillendiği ve genişlediği bir dönem olmuştur.²⁰⁵

Gelişmekte olan Türkçülüğe Yusuf Akçura'nın katkıları da büyüktür. Yusuf Akçura'ya göre dünya üzerindeki en güçlü fikir akımları din ve milliyet kaynaklı olanlardır. Milliyetçi fikir ve akımlar 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.²⁰⁶ Akçura'ya göre Türkçülüğün başarılı olabilmesi için maddi bir temele oturtulması gerekmektedir zira maddi ihtiyaçlar insan hayatında büyük rol oynamaktadır. Akçura'ya göre milliyet bir arzudan değil kandan ve nesilden gelir. Türkçülük isimli eserinde Akçura "Ben Müslüman ve Türküm" diyerek Türkçülüğün maddi ve manevi temellerini ortaya koymuştur.²⁰⁷ Akçura dil konusunda tüm Arapça ve Farsça kelimelerin atılması ve yerlerine diğer Türk lehçelerinden kelimelerin yerleştirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁰⁸

²⁰¹ Akın, a.g.e., s. 25.

²⁰² Sarıncay, a.g.e., s. 68-69.

²⁰³ Gökalp, a.g.e., s. 7-8.

²⁰⁴ Akın, a.g.e., s. 25.

²⁰⁵ Akın, a.g.e., s. 25.

²⁰⁶ Yusuf Akçura, **Türkçülük, Türkçülüğün siyasi gelişimi**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1978, s. 24.

²⁰⁷ Akçura, a.g.e., s. 24.

²⁰⁸ Akçura, a.g.e., s. 25.

1890 sonrası gazetelerde “Türk Millet-i Necibesı” sıfatlarının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Kültürel Türkçülüğün gelişmesinde İkdâm gazetesinin Türk dili ve tarihi üzerine yaptığı yayınların önemi büyüktür.²⁰⁹ İkdâm Gazetesinde Türk dilini sadeleştirme çalışmaları Fuat Raif Bey’in öncülüğünde “Tasfiyecilik” akımını başlatmıştır. Tasfiyecilik, Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine diğer Türk lehçelerinden kelimeleri yerleştirmek, yayınlarda ve günlük dilde bu kelimeleri kullanmak ve benimsemeyi öngörüyordu. Ancak Ziya Gökalp bu akımın canlı olan dili anlaşılmaz hale sokacağını söylemiş ve buna karşı çıkmıştır. Bu şekilde yazılan makalelerin anlaşılmakta zorlandığını ve okuyuculara Arapça ve Farsça kelimelerden daha yabancı geldiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Ziya Gökalp Tasfiyeciliğin Türkçülük için olumsuz etkilerinin olduğunu ve toplumda fikren genişlemesine mani olduğunu söylemiştir.²¹⁰ Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda Mehmet Necip’in 1899’da yayınlanmaya başlanan Hizmet Gazetesindeki “Türkçe Dilimiz” başlıklı makaleleri dilde Türkçülük geleneğini sürdürmüştür.²¹¹ 1897 Türk-Yunan savaşının ilmi ve kültürel Türkçülüğün üzerinde büyük etkileri olmuştur. Savaşın getirdiği heyecan, edebiyat alanında Mehmet Emin’in “Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur.” şeklinde başlayan “Cenge Giderken” isimli şiirinin bir milleti ifade eden din, dil ve ırk özelliklerini belirterek yazıya dökülmesinde bir ilk olmuştur.²¹²

Ziya Gökalp’e göre Türkçülük fikriyatı Osmanlıda cereyan etmeden önce Avrupa’da iki şekilde varlık göstermeye başlamıştır. İlk olarak, Türkiye’de üretilen halı, yün dokuma ve Türklerin meydana getirdikleri sanat eserlerinin Avrupa’da ilgi çekmesiyle olmuştur. Avrupalılar bu ürünleri yüksek ücretler ödeyerek satın alır ve evlerinin bir kısmında Türk köşesi ya da Türk odası oluşturur ve sergilerlerdi. Bunun adına da Fransızcada “Turquerie” yani Türkperestlik denmekteydi. İkinci olarak Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka, İngiltere ve Fransa’da bilim adamları tarafından yürütülen Türkoloji çalışmalarını örnek olarak göstermiştir. Bu Türkoloji çalışmalarında Türklerin çok geniş bir alana yayılmış ve birçok medeniyet kurmuş olduklarından bahsedilmiştir. Bu çalışmaları takip eden pek çok Osmanlı düşünürü bunlardan etkilenmiştir.²¹³

Ziya Gökalp’e göre Türkçülüğün ilk babaları Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa’dır.²¹⁴

²⁰⁹ Sarıay, a.g.e., s. 74.

²¹⁰ Gökalp, a.g.e., s. 10.

²¹¹ Sarıay, a.g.e., s. 74.

²¹² Sarıay, a.g.e., s. 75.

²¹³ Gökalp, a.g.e., s. 5-6.

²¹⁴ Gökalp, a.g.e., s. 8.

Ahmet Vefik Paşa dil konusunda yaptığı çalışmalarla Türkçülüğe öncülük etmiştir. Ziya Gökalp, Ahmet Vefik Paşa'nın ilmi Türkçülüğün yanı sıra Türkçülüğü bir yaşam biçimi haline getirdiğinden bahsetmektedir. Öyle ki, giyim kuşamı ve evinin dizaynına kadar buna dikkat ettiğini aktarmaktadır.²¹⁵

Ziya Gökalp'e göre Türkçülüğü anlayabilmek için öncelikle millet kavramını çok iyi tespit etmek gerekmektedir. Millet kavramı üzerine birçok farklı tanımlama yapılmıştır. Irki Türkçülere göre millet ırk demektir. Kavmi Türkçülere göre ise aynı ana-babadan türemiş içlerine yabancıların karışmadığı bir zümre anlayışıdır. Coğrafi Türkçüler için ise millet Belçika ya da Britanya milletleri gibi aynı ülkede yaşayan topluluk olarak tanımlanmaktadır. Ancak Gökalp'e göre Belçika, Flamanlar ve Valonlardan, Britanya ise İskoç, İrlandalı gibi milletlerden oluştuğundan coğrafi tanım yetersiz kalabilmektedir. Osmanlıcılarda millet, imparatorluk içerisinde yaşayan tebaayı ifade etmektedir. İslamcılar içinse tüm Müslümanların birliğidir. Bireyciler için millet bireyin kendisini ait hissettiği toplumdur. Peki hangi millet tanımı en doğrusudur? Gökalp'e göre insanın en çok sevdiği dil kendi anadilidir. İnsan çocukluğundan beri edindiği değerlere, yaşam biçimine bağlı kalır. Diğer toplumlarda refah içinde yaşayabileceği halde kendi toplumundan kopamamasını sağlayan bir bağ bulunmaktadır. Çocukluktan itibaren içine işleyen bu duyguyu insanın çıkarıp atması mümkün değildir. Bu sebeple millet siyasi, irki, coğrafi ve de iradi bir zümre değildir. Gökalp'e göre millet "İsanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir." "... bu sebeple milliyette şecere aranmaz."²¹⁶

Bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa ancak o ülkü doğrultusunda yaşayabilir ancak bu ülkü insanın mutluluğunu sağlayabilir. İnsan terbiyesini almadığı bir ülkü doğrultusunda yaşayamaz. Sadece doğup büyüdüğü ahlakını edindiği toplumun ülküsü doğrultusunda canını ortaya koyabilir. Kendisine yabancı bir ülkü için insan en küçük bir menfaatinden bile vazgeçmez. Arnavutluk, Arabistan ya da başka coğrafyadan gelip Türk kültürü ve ülküsünü benimsemiş, bu millet için pek çok fedakarlık yapmış nice insanlar vardır. Gökalp'e göre onlara siz Türk değilsiniz diyemeyiz. Bu sebeple Türküm diyebilen herkesi Türk kabul etmek gerekmektedir.²¹⁷

Ziya Gökalp Türkçülüğün tanımını onun Turancılıkla arasındaki farkları ve Türkçülüğün yakın ve uzak hedeflerini belirtmek suretiyle yapmaktadır. Türk bir milletin adıdır, bu durumda tek bir dili ve kültürü olmak zorundadır. Gökalp bu sebeple bazı Türkçülerin Tatar, Özbek, Azeri dili ve kültürü şeklindeki tanımlamalarına karşı

²¹⁵ Gökalp, a.g.e., s. 7.

²¹⁶ Gökalp, a.g.e., s. 15-20.

²¹⁷ Gökalp, a.g.e., s. 21.

çıkılmaktadır. Çünkü bu şekildeki tanımlamalar Türk milletinin sınırlarını daraltmaktadır. Türkiye Türkleri, Azerbaycan ve İran Türkleri Oğuz uyruğundandırlar. Türkçülüğün ilk hedefi Oğuzların kültürel birlikteliğini sağlamak olmalıdır. Gökalp siyasi birlikteliği yakın zamanda mümkün görmemektedir.²¹⁸

Türkçülüğün uzak hedefi ise Turancılıktır. Bu hedef Ural-Altay zümresini içermektedir. Turan, bütün Türk boylarını kapsamaktadır. Eğer Tatar, Özbek ve Kırgızlar ayrı birer kültür ve lisan meydana getirir ve bunu benimserse ayrı bir millet olma vasfı göstereceklerinden Turancılık için engel oluşturacaktır. Bu sebeple Türkçülüğün uzak hedefi olan Turancılık önce Oğuz, Tatar, Kırgız, Özbek ve Yakutları dil, edebiyat ve kültür özelinde birleştirmelidir.²¹⁹ Gökalp Türkçülüğü sırasıyla üç hedefle tanımlamıştır. Bunlardan ilki Türkiyecilik, ikincisi Oğuzculuk, üçüncüsü ise Turancılıktır.²²⁰

Gökalp Turancılığın her ne kadar hayal gibi görünse de geçmişte büyük Türk devletlerinin ulaşılmış oldukları geniş sınırların bu ideali toplumun zihninde canlı tuttuğunu ileri sürmüştür. Öyle ki Mete Han bütün Türkleri Hun adı altında topladığında Turan bir hakikat haline gelmişti. Avarlar, Göktürkler, Oğuzlar, Cengiz Han ve Timurlenk Turan hedefini defalarca kez gerçekleştirmişlerdir.²²¹

2.4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUMUNDA ETKİSİ OLAN BAŞLICA DERGİ VE CEMİYETLER

2.4.1. Türk Derneği

Yusuf Akçura, Necip Asım, Veled Çelebi gibi aydınların öncülüğünde 1908'de İstanbul'da kurulan Türk Derneği, Türk Tarihi ve Dili üzerine yaptığı çalışmalar ile ön plana çıkmıştır. Daha sonraları bu derneğe İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Yurdakul, Hüseyin Cahid Yalçın gibi ünlü kişiler de katılmıştır. Türk Derneği'nin amacı, Türk kavimlerinin tarihini, dilini, edebiyatını, etnografya ne etnologiyasını, Türk yurtlarının eski ve yeni coğrafyalarını araştırmak, tartışmak ve ortaya çıkararak bütün dünyaya yayın yapmak olarak belirlenmiştir.²²²

Türk Derneği amaçlarını gerçekleştirebilmek için gazete, dergi ve kitaplar yayınlamış ve konferanslar düzenlemiştir. Derneğin ilk yayın organı "Sırat-ı Müstakim" dergisi olmuştur. Ancak daha sonra 1911 yılından itibaren "Türk Derneği Dergisi" adıyla dergi çıkarmaya başlamış ve bu dergiyi resmi yayın organı olarak

²¹⁸ Gökalp, a.g.e., s. 22.

²¹⁹ Gökalp, a.g.e., s. 24.

²²⁰ Gökalp, a.g.e., s. 25.

²²¹ Gökalp, a.g.e., s. 25-26.

²²² Sarıay, a.g.e., s. 94-95.

kullanmıştır.²²³ O dönem Osmanlı sınırları içerisinde Rusçuk, İzmir ve Kastamonu'da, yurt dışında ise Budapeşte'de şubeler açmışlardır.²²⁴

Türk Derneğinin üzerinde durduğu en önemli nokta Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan herkesin Osmanlı olduğu ve tüm Osmanlı tebaasının bütünleştirici unsurunun Türk dili olduğudur.²²⁵ Kültürel Türkçülüğü benimsemiş olan Türk derneğinde gayrimüslimler ve hatta Osmanlı vatandaşı olmayan kimseler dahi bulunmaktaydı. Derneğin 1911'de yayınladığı beyannamede:

“Bir milletin saadeti, Kaffe-i efradını, aynı tarik-i tekamüle sevk ile kendilerinde müşterek ve mukaddes bir vatanperverlik duygusu uyandırmak, aralarında dostluk hissini arttırmak ve kimsenin kimseye tahakkümüne imkan bırakmamak ile artacağı...” “... Lisanları ayrı fakat gönülleri ve duyguları beraber olan Osmanlı anasını aynı maksad-ı mukaddes üzere yetiştirmek ve kaffesini aynı lisan-ı milli ile yani Türkçe ile müdavele-i efkara sevk etmek lazım geliyor.” denilerek Osmanlıcılığın içinde kalmak suretiyle kültür ve dil konusunda Türkçü bir yaklaşım göttüklerini beyan etmişlerdir.²²⁶

Ağah Sırrı Levend derneğin amacını şu şekilde özetlemiştir; Bütün Osmanlılar arasında konuşulacak bir Osmanlı Türkçesi, tüm Osmanlıları aynı kutsal amaç etrafında toplayacaktır. Bunun için Türk dilinin dönemsel olarak geçirdiği değişimler incelenmeli Türk dilinin özellikleri ortaya konmalı böylece Türkçe öğreniminin önündeki güçlükler ortadan kaldırılmalıdır.²²⁷ Türk Derneği, Türkçe yayınların azlığından şikayet etmiş ve aydınların Türkçe eserler vermeleri gerektiğini belirtmiş ve Türkçe eserlerin önemi üzerinde durmuştur.²²⁸

Türk Derneği yayınlarında sade Türkçe kullanmış, halk arasında kullanılan Türkçe kelimelerin tespit edilmesi doğrultusunda çalışmalar yapmış, Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Türklerin nüfusları, yaşam tarzları üzerine araştırmalarda bulunmuştur.²²⁹ Osmanlıyı oluşturan unsurları dil yoluyla bütünleştirmeye çalışmıştır. Osmanlılık anlayışının ön plana çıktığı dönemde kurulmuş olmasının bunda etkisi olduğu gayet açıktır.²³⁰

Üyeler arasında görüş birliği bulunmaması, Veled Çelebi, Yusuf Akçura gibi ileri gelenlerinin çeşitli sebeplerle İstanbul dışına çıkmaları ve üyelerinin farklı siyasi

²²³ Sarıay, a.g.e., s. 96.

²²⁴ Sarıay, a.g.e., s. 96.

²²⁵ Muhammed Emin Yıldızlı, “Türkolojiye Hizmet Eden Kurumlar”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2015, Sayı: 52, 454-462, s. 455.

²²⁶ Sarıay, a.g.e., s. 97-98.

²²⁷ Yıldızlı, a.g.e., s. 455.

²²⁸ Yıldızlı, a.g.e., s. 455.

²²⁹ Sarıay, a.g.e., s. 99-100.

²³⁰ Sarıay, a.g.e., s. 99.

partilerde yer alması, derneğin etkinliğini sınırlandırmıştır. Derneğin faaliyetlerine ne zaman son verdiği bilinmemektedir.²³¹

2.4.2. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Dergisi

Türk Yurdu Cemiyeti 31 Ağustos 1911 tarihinde kurulmuştur.²³² Kurucuları arasında Mehmet Emin Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Hüseyinzade Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey, Yusuf Akçura gibi Türk aydınları bulunmaktadır.²³³

Cemiyetin yayın programında, Türk ırkı tarafından okunup anlaşılacak sade bir Türkçe ile bir dergi çıkarmanın zorunluluk olduğu beyan edilmiştir. Bu dergide Türk milletinin yararına olan konular tartışılacak ve Türk aydınlarının fikirleri dikkate alınacaktır. Ayrıca tüm Türklerce kabul edilip benimsenecek milli bir ideal oluşturma amacı güdülmektedir. Türklerin birbirlerini tanımaları, ekonomik ve eğitim seviyelerini yükseltmeleri amacıyla çalışmalar yapılması cemiyetin programında yer almıştır. Siyaset ise cemiyet için ikinci planda gelmektedir.²³⁴,

Türk Yurdu Cemiyeti nizamnamesinde, Türk çocuklarının daha iyi eğitim alabilmelerini desteklemek amacıyla bir yurt açılmasını, eğitimlerini tamamlayanların iş ve gelir sahibi olmalarını desteklemek gerektiğini belirtmiş ve bunu amaçları arasına eklemiştir.²³⁵ Türkleri birbirleriyle tanıştırmak gayesi gereği tüm Türk dünyasında olup biten sevindirici ya da üzücü olaylar ve fikir akımları araştırılacak ve Türk ırkının fertlerine bildirmek amacıyla yayınlanacaktır.²³⁶

Cemiyetin siyasete bakış açısını yayın programında belirttiği iç politikada hiçbir siyasi partiye taraftarlık etmeden Türklüğün siyasi ve iktisadi menfaatlerini savunmak gerekliliği ile açıklamıştır. Devletlerarası siyasette ise Türk ırkının menfaatleri her daim savunulacaktır.²³⁷

Türk Yurdu Dergisi 30 Kasım 1911 tarihli ilk sayısında kuruluş amacını şöyle açıklamıştır. "Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksudumuz işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi mecmuamızın münderecatı göstereceğinden mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun."²³⁸

32 sayfalık bir format ile 15 günde bir yayın yapan Türk Yurdu Dergisinde Yusuf Akçura, Mehmed Emin, Köprülüzade Mehmed Fuad, Celal Sahir, Ispartalı Hakkı, Mehmed Emin Resulzade, İsmail Gaspıralı, Halide Edip, Ziya Gökalp, Ömer

²³¹ Sarıncay, a.g.e., s. 101-102.

²³² Sarıncay, a.g.e., s. 112.

²³³ Akçura, a.g.e., s. 212.

²³⁴ Akçura, a.g.e., s. 213.

²³⁵ Akçura, a.g.e., s. 212.

²³⁶ Akçura, a.g.e., s. 213.

²³⁷ Akçura, a.g.e., s. 214.

²³⁸ Sarıncay, a.g.e., s. 113.

Seyfeddin, Hamdullah Suphi gibi dönemin tanınmış fikir adamları yazmaktaydı. Dergide tarih, eğitim, kadın hakları, spor, biyografi ve Türklerle ilgili güncel haberler yer almaktaydı. Türk Dünyasını bir bütün olarak inceleme imkanı bulan okuyucular Osmanlı Devleti perspektifinden Türk Dünyası perspektifine geçiş yaşıyorlardı.²³⁹

Çağdaşlaşmayı Türkler için hayati bir mesele olarak gören Türk Yurdu Dergisi, eğitimin modernleştirilmesi, kadın hakları, kültürel Türk birliği, eğitim, bilim, ekonomi ve daha birçok alanda milliliği ele alarak tüm Türkler tarafından kabul edilip benimsenecek bir milli ideal oluşturma gayesine ulaşmayı hedefliyordu. Türk yurdu dergisi özellikle Balkan Savaşlarının sıkıntılı günlerinde genç nesil tarafından büyük ilgiyle takip edilmiştir. Askeri tıbbiye öğrencileri dergiyi gizlice okullarına sokmayı başarmışlardı, dergi Rusya'daki Türkler arasında da büyük bir ilgiyle takip ediliyordu.²⁴⁰

Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Ocaklarının kuruluş hazırlıklarının sürdüğü bir dönemde kurulduğu için cemiyet olarak pek fazla faaliyet gösteremese de, çıkardıkları Türk Yurdu dergisi Türk Milliyetçiliği fikrinin oluşturulması ve yayılmasında büyük bir rol oynamış ve bir süre sonra da Türk Ocaklarının yayın organı haline gelmiştir.²⁴¹

2.4.3. Genç Kalemler Dergisi

Genç Kalemler Hareketi Türk Milliyetçiliği ideolojisinin oluşumunda dilde Türkçülük kapsamında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Hareketin temel amacı yazı dilini sadeleştirmek ve halk diline yaklaştırmaktı. Hareketin öncülüğünü Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin yapmıştır. Ziya Gökalp'in de katılımıyla Genç Kalemler Hareketi oluşmuştur. İttihat ve Terakki'nin desteğiyle 11 Nisan 1911'den itibaren yayınlanmaya başlanan dergide Kazım Nami Duru, Akil Koyuncu, Enes Avni, Ali Tevfik gibi yazarlar da katılmışlardır.²⁴²

Genç Kalemler dergisinde Türkçenin sadeleştirilmesi ile ilgili yazılar, edebiyat makalelerinin yanında milliyetçi argümanlar da dikkat çekmektedir. Genç Kalemler hareketinin İttihat ve Terakki'nin merkezi, kozmopolit yapısıyla milliyetçilik duygularını kabartan Selanik'te başlaması da şans eseri değildir. Dergide dil konusunun işlenmesi sadece edebiyat meselesi olamazdı. Kozmopolit bir şehirde Türkçülük yapmak bu yolla Türkçeyi, İstanbul Türkçesini ön plana çıkarmak Türkleri birbiriyle kenetleyen bir bağ oluşturmak anlamına gelmekteydi.²⁴³

²³⁹ Sarıay, a.g.e., s. 115.

²⁴⁰ Sarıay, a.g.e., s. 116-117.

²⁴¹ Sarıay, a.g.e., s. 112.

²⁴² Sarıay, a.g.e., s. 102-103.

²⁴³ Sarıay, a.g.e., s. 104.

Genç Kalemler mensupları açısından İstanbul Türkçesi çok önemli bir konumda bulunmaktaydı. Çünkü İstanbul Türkçesi Türk Milletini bir arada tutacak dil bağına sağlayacak sade Türkçenin temsilcisi idi. Onlara göre dilde sadeleşme demek Çağatay Türkçesine ya da Anadolu lehçesine yönelmek değildi, zira bahsedilen sade dil canlı bir şekilde hayatın içinde yaşamakta, örneği ise karşımızda durmaktadır. Bu açıdan yeni icat edilmiş yapmacık bir dil değildir.²⁴⁴

Genç Kalemler mensupları Tanzimat aydınlarının dil unsuruna yaptıkları atıflardan ve batıda gelişmekte olan fikir akımlarından etkilenmişler ve bu doğrultuda yayın politikası uygulamaya koymuşlardır. Dilde sadeleşme fikri doğrultusunda Arapça ve Farsça dilbilgisi kurallarını kullanmadan, sözcükleri ise Türkçe kullanımlarına göre değerlendirerek ve Türkçede söylendikleri gibi yazarak yayınlarına dahil etmişlerdir. İstanbul Türkçesini esas kabul ederek dilde sadeleşmeyi uygulamaya çalışmışlardır.²⁴⁵

Ali Canip Yönteme göre edebiyat dil sayesinde gelişebilir. Milli bir edebiyat içinse milli bir dil gerekmektedir. Bu sebeple Arapça ve Farsça kuralların dahil edildiği bir Türkçe hastalıklı bir hale geleceği gibi pek az kimse tarafından anlaşılacak ve halktan kopuk bir kullanım doğacaktır. Bu sebeple Ali Canip halk diliyle, sade bir Türkçe ile edebiyatın savunuculuğunu yapmış ve bunu milli bir mesele olarak görmüştür.²⁴⁶

Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri esnasında subay olarak görevli bulunan Ömer Seyfettin'in yaşadığı deneyimler Türklük şuurunu uyandırma gereğini hissetmesine yol açmıştır, zira dergide yayınlamış olduğu "Pamuk İpliği", "Bomba" ve "Primo Türk Çocuğu" gibi hikayelerinde azınlıkların milliyetçi hareketlerine karşılık Türklük bilincini yeniden uyandırmaya çalışmıştır.²⁴⁷

Genç Kalemler Dergisi bir dil ve edebiyat dergisi olmasının yanı sıra güncel siyasi olaylarla da ilgilenmiştir. Ancak buradaki olaylar genellikle Osmanlının iç işleri ve balkanlardaki gelişmelerle sınırlı tutulmuştur. Buradan hareketle Genç Kalemler Dergisinin Osmanlılık geleneğini taşıdığı, dilde sadelik yoluyla Osmanlı Devletinin bekasını sağlamaya gayret ettiklerini söyleyebiliriz.²⁴⁸

²⁴⁴ Ali Pulat, "Yeni Lisan Hareketinin Genç Kalemler dergisindeki görüşlerinin değerlendirilmesi" **Tarih Okulu Dergisi**, 2017, Sayı: 30, 285-295, s. 289-290.

²⁴⁵ Pulat, a.g.e., s. 287.

²⁴⁶ Pulat, a.g.e., s. 289.

²⁴⁷ Sarıay, a.g.e., s. 105.

²⁴⁸ Sarıay, a.g.e., s. 106.

2.4.4. Türk Ocağı

2. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti iç ve dış politikada Girit meselesi, Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı gibi meselelerle karşı karşıya kalmıştı. Özellikle balkanların elden çıkması sonucu orada yaşayan Türklerin yurtlarını kaybetmesi ve göçe zorlanmaları Osmanlılık akımının önemini yitirmesi ile sonuçlanmıştır. Devletin yaşadığı sorunların yanında imparatorluk içinde Türkler o zamana kadar uygulanan devlet politikalarının da tesiriyle kendi millet bilincini uyandıramamış durumda idiler. Bu sebeple Türkçü aydınlar yayınladıkları dergi, gazete ve makaleler ile Osmanlı Türklerinin uzun süredir unuttukları Türklük bilincini kitlelere aşılama gayesi içerisine girmişlerdi. Ancak mevcut siyasi ortamın da etkisiyle amaçlarına ulaşmakta güçlük çekiyorlardı. Bu şartlar altında İttihat ve Terakkinin güttüğü Osmanlılık politikası karşısında hayal kırıklığına uğrayan Askeri Tıbbiyeliler arasında Türk Ocakları bir düşünce hareketi olarak doğmakta idi.²⁴⁹

Müspet eğitim alan Askeri Tıbbiye öğrencileri siyasi ve sosyal konular üzerinde rahatlıkla fikir üretebiliyor ve aldıkları askeri eğitim onların vatanseverlik duygularını pekiştiriyordu. Türk Ocağı hareketinin Askeri Tıbbiyeliler arasında doğmasının ardında bu gibi sebepler yatmaktadır.²⁵⁰

Türk Ocakları 12 Mart 1912'de kurulmuştur ancak Türk Ocaklarının kurulmasına dair girişimler çok daha öncelerden başlamıştır.²⁵¹ Türk Ocakları kuruluş nizamnamesinde amacını şöyle açıklamaktadır: "İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, sosyal ve iktisadi seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır."²⁵²

Türk Ocakları, konferanslar düzenleyerek, kitap ve risaleler yayınlayarak, çeşitli meslek grupları ve sanat erbaplarıyla iletişim kurarak amacını gerçekleştirmeye çalışacağını bildirmiştir. Bu doğrultuda siyasi partilerle mesafesini koruyacağını da beyan etmiştir.²⁵³ Ocağın kurucuları; Mehmet Emin Bey, Ahmet Ferit Bey, Ahmet Ağaoglu Bey, Doktor Fuat Sabit Bey'dir.²⁵⁴

Cemiyetin kuruluşu esnasında üzerinde en çok müzakere edilen husus cemiyet Türk Ocağı adı altında kulüpler mi açmalı yoksa dergi ve kitap yayınlarıyla mı

²⁴⁹ Sarıay, a.g.e., s. 118-120.

²⁵⁰ Sarıay, a.g.e., s. 122.

²⁵¹ Akçura, a.g.e., s. 214.

²⁵² Akçura, a.g.e., s. 214.

²⁵³ Akçura, a.g.e., s. 215.

²⁵⁴ Akçura, a.g.e., s. 218.

yetinmeliydi? Cemiyetin kuruluşunda önemli etkileri olan tıbbiyeliler eğer kulüpleşme yoluna girilirse eninde sonunda siyasete karışılacağından endişeli idiler.²⁵⁵

Türk Ocakları her ne kadar siyasi partilerle arasına mesafe koyacağını belirtmiş olsa da içinde bulunulan çalkantılı dönemin bir getirisi olarak tam anlamıyla siyasetten uzak kaldığı da söylenemez. Türk Ocakları İttihat ve Terakki'nin ideolojik rehberliğini üstlenmiş ve partinin desteği ile büyük şehirlerde şubeler açmıştır. Yine de Türk Ocakları içerisinde partilere yakın olunmaması siyasetten uzak durulması gerektiğini savunanlar her zaman olmuştur.²⁵⁶

Bununla beraber en başta İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensupları yükselen Türkçülüğün bilincindeydiler. Bu sebeple Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali vasıtasıyla Türk Ocaklarında partinin etkinliğini artırma yolları aranmaktaydı. Zaten Türk Ocaklarında önemli konumda bulunan Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi birçok isim aynı zamanda İttihat ve Terakki içerisinde yer almaktaydı. 1913 sonrası Türkçülük politikasının ön plana çıkmasıyla İttihat ve Terakkinin milliyetçi politikalarının altyapısı Türkçü aydınlar tarafından hazırlanmaya başlanmıştı. Bu yönden Türk Ocaklarının düşünsel anlamda İttihat ve Terakki üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Burada Türk Ocaklarının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini esnek tutarak özerkliğini koruduğunu da belirtmek gerekir.²⁵⁷

Türk Ocaklarının faaliyetleri arasında konferanslar ön plana çıkmaktadır. 1912-1918 yılları arasında 500'ün üzerinde konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslara dönemin aydınlarından Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Mehmet Fuat Köprülü, Tevfik Rüştü Aras, Süleyman Nazif gibi isimler katılmışlardır. Düzenlenen konferanslarda başlıca konular tarih, iktisat, hukuk, dünyadaki genel siyasi konular ve dünya Türklerinin durumu olmuştur.²⁵⁸

Türk Ocakları Türk kadınına sosyal hayata çekme konusunda da topluma önyak olmuştur. Düzenledikleri konferanslarda kadın ve erkekleri aynı salonda toplamayı başarabilmeleri o dönem şartları içerisinde büyük bir başarı sayılmaktadır. Bunun yanında Halide Edip Adivar, Müfide Ferit Tek, Fatma Aliye, Nakiye Hanım gibi entelektüel isimler Türk Ocaklarında konferanslar vermeyi sürdürmüşlerdir.²⁵⁹

Türk Ocaklarında verilen konferansların yanında Osmanlı Devletinin kuruluş günü gibi bazı önemli günlerde özel programlar düzenlenmekte, müsamereler, müzik ve film gösterimleri sahnelenmekteydi. Ayrıca Türkleri meslek sahibi yapmaya yönelik

²⁵⁵ Akçura, a.g.e., s. 219.

²⁵⁶ Sarıay, a.g.e., s. 140-141.

²⁵⁷ Sarıay, a.g.e., s. 142-143.

²⁵⁸ Sarıay, a.g.e., s. 146-147.

²⁵⁹ Sarıay, a.g.e., s. 148.

okuma, yazma, zanaat gibi eğitimlerin verildiği gece dersleri de düzenlenmekteydi. Tüm bu faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda Türk Ocağının adeta bir halk üniversitesi gibi çalıştığını söyleyebiliriz.²⁶⁰

Yaptığı konferanslarla büyük başarı gösteren Türk Ocakları kitap yayıncılığında başlarda pek varlık gösteremese de dergi yayıncılığı konusunda oldukça etkin çalışmalar yürütmüştür. Türk Yurdu Cemiyeti tarafından çıkarılan Türk Yurdu Dergisi zamanla Türk Ocaklarının yayın organı haline gelmiştir. Türkçülük hareketi fikirlerinin yayınlandığı bu dergi teorik anlamda Türk Milliyetçiliğinin oluşturulmasında başat rol üstlenmiştir. Ocağın çıkardığı diğer bir dergi Halka Doğru Dergisidir. 11 Nisan 1913'de çıkarılmaya başlanan bu dergi taşra halkı ile aydınlar arasında ilişki kurmayı hedeflemiş, Türk Milliyetçiliğine halkçılığın da eklenmesini amaç edinmiştir. 12 Nisan 1914'de çıkarılmaya başlanan Türk Sözü Dergisi de aynı amaçla "Hak için çalışmak" parolası ile yayın hayatına başlamıştır. Türk Bilgi Derneğinin yayınladığı Bilgi Mecmuası isimli dergide de Türkçülük fikri akademik içerikle kaleme alınmıştır.²⁶¹

Türk Ocağı bünyesinde kurulan Türk Gücü derneğinden de bahsetmekte yarar vardır. Türk Ocaklarına katılabilmek için 20 yaşını doldurmak gerektiğinden genç yaştakiler için Türk Gücü isimli bir dernek kurulmuştur. Bu dernek amacını "memlekete, güçlü, atik ve tetik gençler yetiştirmek" olarak duyurmuş ve bu yönde faaliyetlerde bulunmuştur. Edirne, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Konya, Ankara, Samsun, Trabzon, Erzurum gibi şehirlerde 26 şube açmıştır. Dernek, Enver Paşa'nın harbiye nezaretine bağlı olarak kurduğu Gençlik Dernekleri ile aynı doğrultuda çalışmalar yapmıştır.²⁶²

²⁶⁰ Sarınoy, a.g.e., s. 150-151.

²⁶¹ Sarınoy, a.g.e., s. 163-165.

²⁶² Sarınoy, a.g.e., s. 157-158.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİK İDEALİNİN PRATİKTE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ

Osmanlıda Lale Devri ile başlayan yenileşme hareketleri 19. yüzyıl boyunca sürmüştür. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile tebaayı tıpkı Avrupalı devletlerde olduğu gibi yurttaşla dönüştürmek amaçlanmıştır. Sanayileşmeyi ıskalayan Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi tarımsal üretime dayanmaktaydı ve Avrupalı devletlerle rekabet edebilecek gücü bulunmamaktaydı. Askeri ve teknik anlamda da geri kalan Osmanlı Devleti yenileşme hareketleri ile toplumsal bütünlüğü sağlamayı amaçlıyordu.²⁶³

Osmanlı Devleti 3. Selimden itibaren yurtdışına temsilciler ve öğrenciler göndermeye başlamıştı. 19. Yüzyılda tıbbiye, harbiye, mülkiye gibi eğitim kurumları kurulmuştu. Bu okullarda yetişenler yenileşme hareketlerine öncülük edeceklerdi. Fransız Devriminin getirdiği özgürlük, eşitlik ve milliyetçilik fikirlerinden etkilenen bu idealist gençler oluşturdukları dernek ve kulüplerde devletin durumu ve nasıl kurtarılacağı üzerine tartışmalar yapıyor, fikirler üretiyorlardı.²⁶⁴ 1876'da Birinci Meşrutiyetin ilanıyla bu eğitilmiş, ilerici sınıf umutlansa da Abdülhamit'in meşrutiyeti ve meclisi feshetmesi sonucu yeni arayışlara girmişler ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin oluşum sürecini başlatmışlardır.²⁶⁵

Tanzimat reformlarının çözüm getirmeye çalıştığı en önemli sorun çözülmeye başlayan millet sistemini yeniden sağlayacak çareler bulmaktı. Millet sistemindeki ayrışma tehlikesi karşısında devleti yönetenler Islahat Fermanına dayanan, ilk siyasal kimliği ne olursa olsun reddetmeden tüm tebaayı Osmanlı sayan Osmanlılık kavramını geliştirmişlerdir. Osmanlı birliğini sağlamak amacıyla atılan önemli adımlardan birisi 1872 yılında Mithat paşa ve Halil Şerif Paşa tarafından imparatorluğu tıpkı Alman İmparatorluğu gibi federal bir yönetime büründürmek fikriydi ve bu girişim özellikle bağımsızlığa doğru yol alan Romanya ve Sırbistan'ın imparatorluktan kopuşunu önlemeye dönük bir girişimdi. Nitekim Rusya'nın müdahalesi ile bu girişim gerçekleştirilememiştir. 1876 Anayasasının Osmanlı siyasi hayatına kazandırdığı meşrutiyet rejiminin de Abdülhamit tarafından sonlandırılması

²⁶³ Ozan Örmeci, "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki", *Tarih Okulu Dergisi*, 2010, Sayı 8, 95-109, s. 96.

²⁶⁴ Örmeci, a.g.e., s. 97.

²⁶⁵ Örmeci, a.g.e., s. 98.

vatandaşlık bağı ile Osmanlılığı sağlama girişimlerini sekteye uğratmış, devleti yönetenleri yeni arayışlara sevk etmişti.²⁶⁶

Meşrutiyeti yeniden ilan ettirecek olan İttihat ve terakki cemiyetinin ilk kurucuları Askeri tıbbiyeden Arnavut İbrahim Ethem, Çerkez Mehmet Reşit Bey, Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sükütü'dür. Cemiyetin gençleri Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarların yasaklanan eserlerini ve Avrupa'dan posta yoluyla gizlice gelen yayınları okuyor ve başkalarının da okuması için paylaşıyorlardı.²⁶⁷

1889'da Meşrutiyeti yeniden ilan etmek ve Osmanlı birliğini sağlamak amacıyla Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri tarafından İttihad-ı Osmani adıyla bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilat aynı yıl Paris'te örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. Ancak siyasi bir güç olarak bildiğimiz İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışı Selanik'te üçüncü ordudaki subaylarca kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de Paris'teki örgütlenme ile birleşmesi sonucu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde Türk milliyetçilerinin yanı sıra Osmanlılık ve Batıcılık gibi fikriyatları savunanlar da bulunmaktaydı.²⁶⁸

İttihat ve Terakki bünyesinde pek çok etnik ve toplumsal çeşitliliği barındırmaktaydı. Fiziksel bütünlük ve tutarlılığı sağlamak amacıyla cemiyetin nizamnamesi hazırlandı.²⁶⁹ 4 Şubat 1902'de Paris'te tüm Jön Türkleri kapsayan bir kongre düzenlendi. Kongreye Türkler, Bulgarlar, Araplar, Kürtler, Rumlar ve Ermenileri temsilen delegeler katıldı. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinin yollarının tartışıldığı bu kongrede Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in başını çektiği iki grup belirginleşmeye başladı. Bu iki grubun zamanla birbirine karşı güvensizliklerinin artması üzerine Ahmet Rıza ve arkadaşları kendi gruplarının ismini Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirip yayınlarına devam ettiler. Prens Sabahattin ve takipçileri ise Teşebbüsi Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurdular. Bu durum Türk milliyetçiliği ile Osmanlı liberalizminin ayrılış noktası olarak tarihe kayıt olunmuştur.²⁷⁰

1907 yılına kadar istibdat rejimine karşı tehdit oluşturan bir örgüt görünmese de Osmanlı Devletinin pek çok bölgesinde İttihat ve Terakki Cemiyetine fikren bağlı, Kulelide İhtilalci Askerler Cemiyeti, Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gibi cemiyetler bulunmaktaydı. Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti istibdata ve yabancı devletlerin müdahalesine karşı mücadele etmeyi kendisine amaç edinmişti

²⁶⁶ Yaşar Semiz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, Sayı: 35, 217-244, s. 219-220.

²⁶⁷ Orhan Örs, a.g.e., s. 690.

²⁶⁸ Semiz, a.g.e., s. 220-221.

²⁶⁹ Orhan Örs, a.g.e., s. 690.

²⁷⁰ Orhan Örs, a.g.e., s. 693-694.

ve Mehmet Talat Bey'in örgütlenme becerisi sayesinde Makedonya'da da faaliyet göstermeye başlamıştı. O dönem binbaşısı Enver Bey'in de katkılarıyla cemiyete ikinci ve üçüncü ordu subayları da katılmıştır. Selanik'teki bu grup Avrupa'daki gruplarla da ilişkiler kurmuş Ahmet Rıza'nın daha milliyetçi olan grubu kendilerine daha yakın gelmiş ve onlarla birleşmişlerdir. Zamanla güç Selanik grubunun eline geçmiş ve hedeflerine ulaşmada askeri yöntemleri benimseyen, milliyetçi fikirlere sahip subayların oluşturduğu bu grup İttihat ve Terakki Cemiyetine yön vermeye başlamıştır.²⁷¹

Abdülhamit döneminin istibdat yönetimine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti hızla büyümüş ve özellikle yurtdışında örgütlenmesini tamamlamıştır. Devletin savaşlarda gösterdiği başarısızlıklar ve toprak kayıpları, orduda ve bürokraside cemiyetin destekçilerini artırıyordu.²⁷² İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı bütünlüğünü savunan herkese kapılarını açmıştı. Bununla beraber üyelerinin çoğunu Müslüman gençlerden ve bunların da çoğunu Türklerden oluşturmayı prensip edinmiştir. Fethi Okyar, İttihat ve Terakki'nin fikriyatını tanımlarken şu sözleri kullanmaktadır: "İttihat ve Terakki'de milli olan ve olmayan unsurlar elbette vardı. O şartlar içinde fikriyatçıları ve müesseseleri olmayan ve gizli çalışan bir cemiyetin başka kaynaklardan ilham alması çok tabii idi. Fakat muhakkak olan şuydu, İttihat ve Terakki o günün şartları içinde açıkça ifade edilmesi imkansız ve hatta başındakilerin de felsefe ve fikir yapısı olarak ifade edemeyecekleri kadar şekilde Türk Milliyetçisiydi."²⁷³

Fikri yapısını devletin ana unsuru olarak gördüğü Türkler üzerine kuran İttihat ve Terakki bunu açıkça dillendirmekten uzak durmuş, genellikle vatan, birlik, bütünlük kavramları üzerinden söylemlerde bulunmuştur. Bunun sebebi 1908'e kadar olan süreçte ülke bütünlüğünü sağlamayı Türk, Müslüman ve gayrimüslimlerle birlikte meşrutiyet yönetiminde bir anayasaya tabii olarak toplumsal sorunların çözülmeye çalışılması ve bu yolla imparatorluğun devamlılığını ve bütünlüğünü sağlama amacıdır.²⁷⁴

3.2. İKİNCİ MEŞRUTİYET VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

İttihatçıların öncelikli amacı meşruti fikirlere yaşam hakkı tanımayan Abdülhamit yönetimine karşı meşrutiyeti yeniden ilan etmek ve Osmanlının elde kalan toprakları üzerinde iyi bir yönetim uygulayarak bütünlüğü sağlamaktı. Bu yolda gayrimüslimlerin

²⁷¹ Orhan Örs, a.g.e., s. 695-696.

²⁷² Örmeci, a.g.e., s. 98.

²⁷³ Semiz, a.g.e., s. 221-222.

²⁷⁴ Semiz, a.g.e., s. 223.

desteği de gerektiğinden açıkça Türk milliyetçiliği yaparak onları ürkütmenin bir anlamı yoktu. Zaten Osmanlı Devletinin kurucu unsuru Türklerdi ve Osmanlılık tezini savunarak tüm etnik ve dini unsurlara eşit hak ve hürriyetler tanımak yoluyla devletin ve toplumun Osmanlılık üzerinden birliği daha makul bir yoldu.²⁷⁵

Ömer Seyfettin'e göre İttihat ve Terakki'nin bu politikaları Osmanlı Devletindeki Türklere milli bir şuur kazandırmak ve İslam'ın evrenselliği ile beraber Osmanlı saltanatını yeniden kuvvetlendirmektir. Ona göre Osmanlı Devleti bir Türk-İslam saltanatıdır. Ömer Seyfettin'in bu sözlerinden İttihat ve Terakki'nin İslamcılık ve Osmanlılığa dair fikirleri de içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Ancak azınlıkların Birinci Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlerinin Osmanlılık fikriyatı açısından da hayal kırıklığı yarattığı ortadadır. Osmanlı siyasi kültüründe toplumda icraatı başkalarından beklemek gibi bir gelenek vardır. Meşrutiyetin ilanı ile bir anda tüm sorunların çözüleceği düşünölmekteydi. Ayrıca Fransız İhtilalinin etkisiyle ayrılıkçı heyecanlar peşinde koşan azınlıkların da bir anda vatansaver hale geleceği öngörölmüştü. Toplumun farklı kesimlerinden gelen taleplere bir anda cevap verilemedi ve Osmanlılık için sarf edilen çabalar Müslüman ve Gayrimüslim azınlıkların tepkisiyle karşılaştı. Osmanlı yönetimi her ne kadar azınlıkları incitmemeye, İmparatorluk içerisinde tutmaya çalışsa da onlar ayrılıkçı milliyetçi akımların etkisine kapılmışlardı.²⁷⁷

1908 yılında İttihatçılar faaliyetleri konusunda cesaretlendirecek iç ve dış olaylar yaşanmaktaydı. Öncelikle meşrutiyetle yönetilen Japonya'nın, istibdatla yönetilen Rusya'yı savaşta mağlup etmesi, cemiyetin meşrutiyet istekleri için bir nevi manivela etkisi yaratmıştır. Ayrıca İngiliz ve Rusların Reval görüşmeleri, itttihatçılar için devleti kurtarmak adına meşrutiyete geçilmesi fikirlerini güçlendiriyordu. İçerde ise hükümet askerlerin maaşlarını ödeyememeye başlamıştı ve bu durum askerlerin ekonomik olarak zor duruma düşmesine sebep oluyordu.²⁷⁸ Bu noktadan sonra itttihatçılar meşrutiyeti yeniden sağlamak amacıyla harekete geçmeye karar verdiler. Reval görüşmelerini protesto etmek için yabancı elçiliklere deklarasyon gönderdiler. Niyazi Bey ve Enver Bey beraberindeki subaylarla birlikte dağa çıktılar. Sultan Abdülhamit'in gönderdiği birliklerin komutanları ise suikastlere kurban gitmekteydi. Tüm bunlar olurken Manastır, Serres, Üsküp ve Firzovik gibi şehirlerde halk sokağa dökölmüş mitingler gerçekleştirmeye başlamışlardı. İttihat ve Terakki sultanı ikna ederek meşrutiyeti ilan etmek amacıyla Abdülhamit'e mektup yolladı. Bu mektupta:

²⁷⁵ Semiz, a.g.e., s. 223.

²⁷⁶ Semiz, a.g.e., s. 224.

²⁷⁷ Semiz, a.g.e., s. 225.

²⁷⁸ Orhan Örs, a.g.e., s. 697.

“Biz Zat-ı Alinizin yüksek imparatorluğunu takdir etmekteyiz. İttihat ve Terakki Komitesi Zat-ı Alinizin yüksek saltanatına karşı hiçbir şekilde düşmanca duygular beslememektedir... 19 Mart 1877’de verdiğiniz taht nutkunda, bir kişinin ya da küçük bir zümrenin despot yönetimlerinin, kaçınılmaz olarak suiistimal sonucunu doğurduğuna değinerek bizim bu şikayetimiz bizzat siz hükümdarımız tarafından ifade edilmişti. Komitemizin ideali, vaktiyle siz hükümdarımızın da takdir ettiğiniz ve övdüğünüz anayasanın uygulamaya geçirilmesidir... İttihat ve Terakki Komitesi, Padişah ailesinin çıkarlarını, imparatorluğumuz uluslarının çıkarlarından ayrı tutmamaktadır. ...Anayasanın yürürlüğe konmasının, sizin yüksek devlet yöneticiliği haklarınıza ne maddi ne manevi en küçük bir zararı dokunmayacaktır. Tersine imparatorluğumuza, tahtınıza bir destek olacaktır.”²⁷⁹

Yaşanan gelişmeler üzerine 2. Abdülhamit Kanun-i Esasi’yi yürürlüğe koydu ve 2. Meşrutiyeti ilan etti. Anayasanın yürürlüğe konmasıyla birlikte gazete ve dergiler üzerindeki sansür derhal kaldırıldı. Sansürün kaldırılmasıyla birlikte toplumun kendini ifade edebilmesi için gerekli özgürlüklerin de önü açılmış oldu. Başta balkan şehirleri olmak üzere Müslüman, Hristiyan, Türk, Rum, Bulgar ve tabi ki ittihatçılar gösteriler yapmaya ve meşrutiyeti kutlamaya başladılar. Sürgüne gönderilenler de meşrutiyetten yararlanarak memleketlerine geri döndüler.²⁸⁰

İkinci Meşrutiyetin ilanının ertesinde Kanuni Esasi’de 1909 yılında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Padişah artık sadece Şeyhülislam ve Sadrazamı atayabilecektir. Meclis-i Vükela artık Heyet-i Mebusan’a karşı sorumlu kılınmıştır. Meclis-i Vükela padişahın izni olmadan bir konuyu görüşebilecektir. Bunların yanında padişahın mutlak veto yetkisi de kaldırılmış ve yerine güçleştirici veto yetkisi getirilmiştir. 1909 değişiklikleriyle birlikte Osmanlı Devleti gerçek anlamda bir sınırlı anayasal monarşi şekline bürünmüştür.²⁸¹

Meşrutiyeti ilan ettiren İttihat ve Terakki iktidarı bir anda elinde bulmuş ancak cemiyetin devlet deneyiminin bulunmayışı ve çok genç oluşu gibi sebeplerden ötürü önemli makamları ellerine almayı başlangıçta düşünmemişlerdir. Bu nedenle meşrutiyetin ilanından sonra hükümeti kurmadılar. Cemiyet, iktidarı Sait Paşa hükümetine bırakmıştı. Gerekli gördükleri yerlerde siyasete müdahale ediyor, adeta meşrutiyetin bekçiliğini üstleniyorlardı. Bu durum zaman zaman Bab-ı Ali, Saray ve Cemiyet üçgeninde anlaşmazlıklara sebep olabiliyordu. Örneğin Bahriye ve Harbiye nazırlıklarına kimin atanacağı konusunda yaşanan tartışma sonucunda Sait Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Sonrasında ise Kamil Paşa’ya hükümeti kurma görevi

²⁷⁹ Orhan Örs, a.g.e., s. 697-698.

²⁸⁰ Orhan Örs, a.g.e., s. 695-696.

²⁸¹ Esen ve Yücel, a.g.e., s. 6-7.

verildi. İttihatçılar burada silahlı kuvvetlerin kontrolünün tamamen saraya geçmesini engellemeye dönük bir hamle yapmışlardı. Böylece ittihatçıların gerekli tecrübeyi edinene kadar gölge iktidar şeklinde emir ve talimatlarla hükümete yön vermeyi amaçladıklarını anlamaktayız.²⁸²

Kamil Paşa hükümeti balkanlarda yaşanan gelişmelere karşı ılımlı bir politika izlemekteydi. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i, Yunanistan Girit'i topraklarına katmış, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etmişti. Bu gelişmeler yeni kurulan rejimden memnun olmayanların rejime saldırmak üzere ellerine koz vermekteydi. Özellikle İttihat ve Terakki muhalifi Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi muhaliflerin tepkisini çekti ve cenazesi adeta miting havasına büründü. Akabinde gelen ilk tepki Kör Ali liderliğinde bir grubun Ayasofya'dan Saraya kadar yürümesi ile gerçekleşti. Abdülhamit ile görüşmek isteyen grup meşrutiyetin kaldırılması, şeriatın yeniden ilan edilmesi, meyhanelerin kapatılması gibi istekleri padişaha iletiler. Bu arada Derviş Vahdeti önderliğinde kurulan İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti ve bu cemiyetin yayın organı Volkan Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine faaliyet gösteriyordu. Orduda yapılan tasfiyeler ve ittihatçıların padişaha karşı tavırları üzerinden eleştirilerde bulunuyorlardı.²⁸³

Derviş Vahdetinin önderliğinde 13 Nisan 1909'da başlayan olaylar sonucunda isyancılar on bir gün içinde İstanbul'da denetimi ellerine geçirdiler. Gazeteler ve karargahlar yağmalanırken mektepli subaylar öldürülmeye başlandı. İstanbul'daki ittihatçılar şehri terk etmek zorunda kaldılar. İstanbul'daki Arnavut askerlerin de katılımıyla isyan iyice askeri bir şekle büründü. İstanbul'daki durumun 3. Orduya haber edilmesiyle bu ordu İstanbul üzerine yürümek için hazırlıklara başladı.²⁸⁴

İstanbul'daki karşı devrim hareketini bastırmak üzere Mahmut Şevket Paşa komutasında hazırlanan Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürümeye başladı. Mahmut Şevket Paşanın kurmay subaylığını Mustafa Kemal yapmaktaydı. 23 Nisan'da şehre ulaşan Hareket Ordusu yaşanan birkaç çarpışma sonucunda İstanbul'da yeniden kontrolü sağladı. İsyancıların elebaşları olay yerinde idam edildi. 2. Abdülhamit ise Selanik'e sürgüne gönderildi. Yerine şehzade Reşat parlamento tarafından Sultan olarak onaylandı.²⁸⁵

31 Mart olayı sonrasında ittihatçılar yönetimde daha etkin olma gereği hissetmişlerdir. Cemiyetin önde gelen isimleri Enver, Talat ve Cavit Beyler nazırlık olarak otoriter bir tutum sergilemeye başladılar. İstanbul'da 1911'e kadar sıkıyönetim

²⁸² Orhan Örs, a.g.e., s. 701-702.

²⁸³ Orhan Örs, a.g.e., s. 702-703.

²⁸⁴ Orhan Örs, a.g.e., s. 703-704.

²⁸⁵ Orhan Örs, a.g.e., s. 704.

ilan edilmiş ve yüksek mevkideki subaylar ve devlet adamları aracılığıyla ittihatçılar devlete hakim tek siyasal güç haline gelmişlerdir.²⁸⁶

İttihatçılar meşrutiyet rejimine büyük önem vermelerine karşın muhalefete söz hakkı tanınmaması ve çoğu yerde sindirmeye çalışması nedeniyle meşruti değerleri zedeliyorlardı. Bu durum muhalefeti birleşmeye zorladı ve 21 Kasım 1911'de tüm muhalefet grupları birleşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkasını oluşturdular. 1912'de İtalya'nın bazı Osmanlı adalarını işgali ve Arnavutların bağımsız Arnavutluk için isyanı İttihatçılara yöneltilen eleştirileri artırdı. Tüm bu olaylar Meclis-i Mebusan'ın feshine ve seçime gidilmesine yol açtı. İttihatçıların yönetiminde gidilen ve tarihimize sopalı seçimler olarak geçen bu seçimde ittihatçılar büyük bir zafer elde ettiler. İttihatçıların buldukları mevkileri kullanarak seçimlere müdahale etmeleri muhaliflerin tepkisini çekmiştir. Bunun sayesinde muhalifler ordu içerisindeki ittihatçılara karşı olan subaylar ile işbirliği yapma yoluna gitmişler ve Halaskaran-ı Zabitan grubunu oluşturmuşlardır. Bu grup İttihat ve Terakki Cemiyetini iktidardan uzaklaştırmak amacıyla hükümete gizliden tehdit ve baskı yapmış ve sonunda Said Paşa'yı sadrazamlıktan istifa ettirmişlerdir. İç ve dış politikada meydana gelen olaylar sebebiyle iyice yıpranan İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara yeniden talip olmayınca partiler üstü Büyük Kabine Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümeti Sultan Reşad, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurmasını istemiştir. Böylece ittihatçılar 1912'de hükümetten uzaklaştırıldılar. Ancak buna rağmen hala meclis içinde etkili bir konumdaydılar. Bunun bilincinde olan Halaskaran-ı Zabitan Grubu meclisin dağıtılması ve seçimlerin yapılması için baskı yapmaya başladılar. Bu gayesinde başarılı da olan Halaskaran-ı Zabitan grubunun faaliyetleri neticesinde ittihatçılar için yeniden sürgün ve gizli faaliyetler dönemi başlamış bulunmaktaydı.²⁸⁷

Bu arada dış politikada Osmanlı Devleti açısından hayati öneme sahip gelişmeler yaşanmaktaydı. 30 Eylül 1912'de balkan devletleri seferberlik ilan ettiler. Buna karşılık Osmanlı Devleti 13 Ekim'de seferberlik ilan ederek bu hamleye cevap verdi. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devletinden bir takım taleplerde bulundular. Bunlar; vilayetlerin özerk olmaları, Hristiyanların askerliği kendi vilayetlerinde yapmaları, yerel yasama meclislerinin kurulması, ıslahatların gözetimine balkan devletlerinin de katılması ve Osmanlı'nın seferberliği tek taraflı olarak iptal etmesi gibi taleplerdi. Tüm talepler Osmanlı kamuoyunda milliyetçilik rüzgarları estirmeye yetmiştir. Taleplerin reddedilmesinin ardından balkan devletleri 17 Ekim'de Osmanlıya savaş ilan ettiler. İki hafta içinde Osmanlı başkentinin savunma hattı olan Çatalca'ya kadar gelen Bulgar ordusu karşısında Osmanlı hükümetinin

²⁸⁶ Orhan Örs, a.g.e., s. 705.

²⁸⁷ Orhan Örs, a.g.e., s. 706-708.

barış istemesi üzerine Londra'da bir konferans toplandı ve Osmanlı Devleti Midye-Enez hattına çekilmek durumunda kaldı.²⁸⁸

Bu gelişmeler İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara yürümek için harekete geçmesine yetti. Edirne'nin Bulgarlara verilmesi teklifinin konuşulduğu sırada ittihatçılar Bab-ı Ali'ye yürümeye karar verdiler. Bab-ı Ali'yi basan ittihatçılar Kamil Paşa'nın istifasını sağlayarak yerine kendilerine yakın gördükleri Mahmut Şevket Paşa'yı getirdiler. 30 Ocak'ta balkan devletleri Londra Konferansına son verdiler. Büyük devletlerden gelen notaya karşı Bab-ı Ali Edirne'nin verilemeyeceğini bildirdi. Bu cevap üzerine Bulgarların yeniden taarruz başlatması karşısında Mahmut Şevket Paşa ve Ahmet İzzet Paşa Osmanlı ordusunun kayda değer bir karşılık veremeyeceğine inanıyorlardı. Birinci Balkan Savaşının sonunda Edirne tamamen elden çıktı. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'de öldürülmesi üzerine ittihatçılar bundan muhalifleri sorumlu tuttu. Muhalefeti zor kullanarak bastırma yoluna gitti. Kurulan Divan-ı Harp'te Prens Sabahattin ve Kürt Şerif Paşa da dahil olmak üzere 12 kişi idama mahkum edildi. Sait Halim Paşa'nın hükümeti kurmakla görevlendirilmesi ile İttihat ve Terakki'nin bu zamana kadar sürdürdüğü meşrutiyeti denetleme görevi sona ermiş ve tam anlamıyla iktidarı eline geçirdiği yeni bir döneme girilmiştir.²⁸⁹

Bulgarların Birinci Balkan Savaşı sonrası kazandığı toprakları kendi açısından bir tehdit olarak gören Romanya bunun giderilmesi gerektiğini öne sürünce, Sırbistan ve Yunanistan'ın da katılımıyla Bulgaristan karşıtı bir ittifak meydana geldi. Dört taraftan çevrelenen Bulgaristan İkinci Balkan Savaşında ağır bir yenilgi aldı ve kazandığı bölgelerden çekilmek zorunda kaldı. Enver Paşa İkinci Balkan Savaşı esnasında Edirne'yi geri kazanmak amacıyla harekete geçmiş 17 Temmuz günü Çerkezköy'e gelerek kimsenin Türk ordularını Midye-Enez hattında tutmaya hakkı olmadığını, Türk hükümeti buna boyun eğse bile kendisinin askerlerine Edirne ve ötesine saldırma emrini vereceğini söylemiştir. Enver Paşa'nın bu gayretleri sonucunda Edirne geri alınmış ve 29 Eylül 1913'de Osmanlı-Bulgaristan Devletleri arasında imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Osmanlı Devletine bırakılmıştır.²⁹⁰

²⁸⁸ Orhan Örs, a.g.e., s. 708-709.

²⁸⁹ Orhan Örs, a.g.e., s. 710-711.

²⁹⁰ Orhan Örs, a.g.e., s. 711-712.

3.3. BALKAN SAVAŞLARININ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devletinin balkanlardan geri çekilmeye başlaması 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar uzanır. Osmanlının çekilmesiyle oluşan otorite boşluğunu Avusturya doldurmaya çalışmıştır. Rusların bölgede izlediği Panславизм politikası Avusturya ile sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Osmanlının Trablusgarp Savaşında gösterdiği başarısızlık, ayrılıkçı milliyetçilik dalgasının hızla yayıldığı balkanlarda yeni bir otorite kurulması adına gerekli ortamı yaratmıştı.²⁹¹

Balkan Savaşlarına giden yolun açılmasında Rusya'nın Panславизм politikası başat rol oynamaktadır. Rusya, balkanlarda genişleyen Avusturya karşısında nüfuzunu artırmak istiyordu. Bunun için de Slav kökenli milletler arasında ittifak oluşturması gerekmektedir. Osmanlı Devletinin Hristiyan milletler arasındaki çekişmelere son veren kiliseler kanunu çıkarması bu birlikteliğin temelini atmıştır.²⁹² Burada Halaskar Zabitan hareketinden de bahsetmekte fayda vardır. Bu hareket 1912'de Gazi Muhtar Paşa kabinesi kurulmasında etkili olmuştur. Bu kabinenin amaçları arasında ordu mensuplarını siyasetten uzak tutmak yer almaktaydı. Asıl amaç ise İttihatçıları yönetimden uzaklaştırmaktı. Orduyu siyasetten uzak tutma amacında başarılı olduğu söylenemez. Zira ordu-siyaset ilişkileri o günlerde iç içe geçmişti. Bu durum 1912'de İttihatçılarla dolu olan meclisin kapatılmasına kadar varmıştır. 1914'e kadar ülke Kanun-u Muvakkatler (Kanun hükmünde kararname) ile yönetilmiştir.²⁹³

Trablusgarp Savaşı devam ederken Osmanlı devleti aynı zamanda Balkanlarda ve Arap vilayetlerindeki istikrarsızlıklarla uğraşmaktaydı. Bunların yanında Osmanlı Devletinin karşısında Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan koalisyonu kurulmuştu. Trablusgarp Savaşının daha fazla sürdürülemeyeceği aşikardı ve bu nedenle İtalya ile 1912'de Uşi Antlaşması imzalanarak Trablusgarp ve 12 ada İtalya'ya terk edildi.²⁹⁴

Trablusgarp savaşı, Makedonya ve Arnavutluk olayları ve Halaskar Zabitan grubunun hareketleri balkanlarda Osmanlının otoritesini iyice zayıflatmıştı. Balkanlarda Osmanlıya karşı Bulgaristan önderliğinde kurulan ittifaka Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ da katıldı. İttifakın kurulmasının ardından 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlıya savaş açması ve bunu peşi sıra Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın takip etmesiyle Birinci Balkan Savaşı başlamıştır.²⁹⁵ Birinci Balkan

²⁹¹ Akın, a.g.e., s. 95-96.

²⁹² Sarıncay, a.g.e., s. 92.

²⁹³ Akın, a.g.e., s. 94.

²⁹⁴ Akın, a.g.e., s. 94.

²⁹⁵ Sarıncay, a.g.e., s. 92.

Savaşı Uşi antlaşmasının imzalanmasından iki gün sonra patlak verdi. Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti, Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya, Selanik ve Edirne'yi kaybetmiş ve balkanlardan tamamen çekilmiştir.²⁹⁶

Sadrazam Kamil Paşa'nın Doğu Trakya'yı Bulgaristan'a terk ederek barışa onay vermeye hazırlanması İttihatçıların tertiplelediği Bab-ı Ali baskınıyla sonuçlanmıştır.²⁹⁷ 1913 Londra Antlaşması ile Osmanlı balkanlardaki topraklarının tamamını kaybetmiştir.²⁹⁸ Osmanlının balkanlardan çekilmesinin bölgede yarattığı istikrarsızlık İkinci Balkan Savaşının fitilini ateşlemiştir. Bulgaristan'ın savaşın sonunda geniş sınırlara ulaşması diğer balkan devletlerini rahatsız etmiş ve ganimet kavgası başlamıştır. Osmanlı Devleti İkinci Balkan Savaşında Edirne'yi kurtarmayı başarmıştır.²⁹⁹ Balkan Savaşlarının sonunda Osmanlı Devletinin elinde Anadolu ve Arap vilayetleri kalmış, Osmanlı Devleti bir Asya devleti görünümüne bürünmüştür.³⁰⁰ Balkan Savaşları ile birlikte imparatorluk içinde Türk Milliyetçiliği hızla yükselmiş ve ittihatçılar bunun akabinde devleti kurtarmak için politikalarında Türk Milliyetçiliğine ağırlık vermeye başlamışlardır.

Balkanların elden çıkması bir takım göç hareketlerini de tetiklemiştir. Trakya ve Makedonya'da on binlerce Türk katledilmiştir. Yüzbinlerce Türk ise topraklarını bırakarak Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunların sonucunda Osmanlı Devletinin toplumsal yapısında değişimler olmuş, devletin nüfus dengesinde Türklerin oranı artmıştır.³⁰¹

Balkan Savaşlarında Osmanlı olup Türk olmayanların yabancılarla birlikte iş tutması sonucu balkanların tamamen elden çıkması Türkçülüğün uyanışı açısından büyük etki yaratmıştır. Ziya Gökalp'in Balkan Savaşları ile ilgili şu mısraları bu açıdan önemlidir:

*"Durma düşman gücünü arttır,
Türklüğün başına hakaret yağdır,
Uyuyan bir kavme bu felaket azdır,
Vur eski kölesi utandır onu,
Bırakma uyusun, uyandır onu."*³⁰²

Balkan Savaşları aynı zamanda Osmanlılık fikriyatının da sona ermesi anlamına gelmekteydi. Böylece Türkçülük fikriyatı önem kazanmış Türkler arasında

²⁹⁶ Akın, a.g.e., s. 94.

²⁹⁷ Akın, a.g.e., s. 96.

²⁹⁸ Sarınay, a.g.e., s. 92.

²⁹⁹ Sarınay, a.g.e., s. 92.

³⁰⁰ Sarınay, a.g.e., s. 93.

³⁰¹ Sarınay, a.g.e., s. 93.

³⁰² Uca, a.g.e., s. 141.

milliyetçilik duyguları yükselmeye başlamıştır.³⁰³ Ziya Gökalp Selanik'in elden çıkması üzerine İstanbul'a gelmiş ve İttihat ve Terakki Partisinde görev alarak politikalarının şekillenmesinde fiilen rol oynamıştır.³⁰⁴ Balkan Savaşları Türk varlığı üzerine düşünce üretimini hızlandırmıştır. Köprülüzade Mehmet Fuat Bey Osmanlı devlet adamlarının Türk varlığını korumadıklarını ve Türklerin kimi yerlerde asimile olduklarını belirtmiştir. Ethem Nejat ise Osmanlı ticaret hayatına gayrimüslimlerin hakim olduklarını, devletin asli unsuru olan Türklerin ekonomik açıdan içinde buldukları kötü durumun Osmanlı Devletinin yaşadığı siyasi kayıpların sebebi olduğunu ileri sürmüştür.³⁰⁵ Savaşlarda yaşanan yenilgiler aydınları siyaseti sorgulamaya sevk etmiştir. Kazım Nami Duru devletin yaşadığı çöküntünün nedenlerini "İçtimai Mefkuresizlik", "Tanzimatçılık" ve "Taklitçilik" gibi kavramlara bağlamıştır. Ona göre Tanzimat ve Batıcılık mantığını terk ederek alternatif bir fikre bağlanmak gerekmektedir.³⁰⁶

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarının %83, bu topraklardaki nüfusunun ise %69'unu kaybetmiştir.³⁰⁷ Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonunda imzaladığı antlaşmalarla bu topraklardaki nüfusunun kendi tabiiyetinden çıktığını kabul etmiştir. Ancak Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenler için belli bir süre öngörülmekteydi. Bu süre Yunanistan ve Sırbistan'da yaşayanlar için üç yıl, Bulgaristan'da yaşayanlar için dört yıl olmak üzere belirlenmişti.³⁰⁸

Osmanlı tabiiyetini tercih edenler kendilerine tanınan süre içerisinde göç etmek zorunda olacaklardı. Bu göç esnasında gümrük vergisinden muaf tutulacak ve geride bıraktıkları mülklerini ya satmak ya da başkası aracılığıyla idare etmek zorunda kalacaklardı. Bu anlaşmalar gereği Osmanlı-Bulgaristan sınır hattında 15 kilometre mesafede bulunan köylerde mübadele uygulanmıştır.³⁰⁹ Balkan savaşlarında topraklarından atılan Türk ve Müslüman halk bu süreçte milli kimlik bilinci kazanmıştır.³¹⁰

Balkan Savaşları ile yaşanan kayıplar Türk aydınları ve Bürokratları üzerinde de travma etkisi yaratmıştır. Bu travma milli bir kültür oluşturulması üzerinde etkili olmuş ve her alanda Türk Milliyetçiliğine yönelişin önünü açmıştır. Bunu en açık şekliyle dönemin literatüründe kullanılan söylemlerde görmekteyiz.³¹¹ Balkan Savaşları öncesinde Anadolu Türk aydınınının gündeminde pek yer almamaktaydı.

³⁰³ Sarınoy, a.g.e., s. 93.

³⁰⁴ Sarınoy, a.g.e., s. 93.

³⁰⁵ Akın, a.g.e., s. 50.

³⁰⁶ Akın, a.g.e., s. 51.

³⁰⁷ İbrahim Serbestoğlu, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2013, Sayı: 2, 471-486, s. 472.

³⁰⁸ Serbestoğlu, a.g.e., s. 473.

³⁰⁹ Serbestoğlu, a.g.e., s. 473.

³¹⁰ Yesevi, a.g.e., s. 79.

³¹¹ Funda Selçuk Şirin, "Türk Aydınlarının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşlarının Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2013, Sayı: 2, 523-548, s. 524.

Reşat Nuri Güntekin'e göre Anadolu için Osmanlı aydınlarında asker ve tahıl deposu algısı hakimdi. Falih Rıfkı Atay kendi kuşağı için milletin Rumeli Türklüğü olduğunu Anadolu'nun ise kaynaşmayı başaramamış insanların yaşadığı bilinmezlik diyarı anlamı taşıdığından bahsetmiştir.³¹²

Balkan Savaşları aydın ve bürokrat kesimdeki Anadolu algısının değişmesine zemin hazırlamıştır. Savaş sonrasında yayınlanan pek çok edebi eserde gençlere Balkan Faciasından ders çıkarmaları yönünde öğütler veriliyordu. Anadolu'ya yönelik ve gelişen Türk Milliyetçiliği bu açıdan birbirleriyle paralel ilerleyen gelişmeler olmuştur.³¹³

3.4. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNİN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra ülke Enver, Talat ve Cemal Paşaların üçlü yönetiminde idare edilmeye başlanmıştır. 1914 seçimlerinin de ittihatçıların zaferiyle sonuçlanmasıyla birlikte kaybedilen toprakları geri kazanmak amacıyla Birinci Dünya Savaşına Almanların yanında girdiler. Tarihçiler tarafından hayalci bir politik hamle olarak tanımlanan bu hareketin neticesinde Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerinin işgaline uğramış ve Milli Mücadele Dönemi başlamıştır.³¹⁴

Bu dönemde azınlıkların faaliyetleri imparatorluktan kopuş yolunda hazırlık aşaması niteliği taşımaktaydı. Azınlıklar genel olarak Adem-i Merkezîyetçi bir yapıya geçilmesini, ayan meclisinin kaldırılmasını, mahkemeler, bakanlıklar ve tüm devlet dairelerinde azınlık dillerinin de kabul edilmesini istiyorlardı. Öyle ki İttihat ve Terakkinin bu dönemde eğitim kurumlarında Türkçe eğitimi yaygınlaştırma çalışmalarına karşı çıkmaktaydılar. Bulgarların meydana getirdiği Makedonya-Edirne Bulgar Komitesi, Makedonya ve Edirne'yi imparatorluktan koparıp bağımsızlık elde etme arayışı içine girmişlerdi. Dersaadet Bulgar Meşrutiyet Kulübü ise topluma savaşa ve ayrılığa hazır olmalarını telkin ediyordu. Cemiyet-i Yunaniye ise Yunanlıları silahlandırmaya ve birlikte hareket etmeye teşvik etmekteydi. Diğer yandan azınlıklar imparatorluk içerisinde yeni hak taleplerinde bulunuyor, yeni ayrıcalıklar istiyorlardı. Rum milletvekili Boşo Efendinin "Ben artık Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" sözü Osmanlı Devleti bünyesinde bütünleşme hareketine karşı azınlıkların bakış açısını göstermekteydi. Bu dönemde İttihatçıların içerisinde hala Osmanlıcılık idealini savunanlar da vardı.³¹⁵

³¹² Şirin, a.g.e., s. 524-525.

³¹³ Şirin, a.g.e., s. 527.

³¹⁴ Orhan Örs, a.g.e., s. 712-713.

³¹⁵ Semiz, a.g.e., s. 225-227.

Azınlıkların ayrılıkçı hareketleri karşısında İttihat ve Terakki bir takım önlemler almaya başlamıştı. Balkanlarda, Arap vilayetlerinde ve Anadolu'da baş gösteren isyan hareketlerine karşı güç kullanarak isyanları bastırmaya çalışsa da tam anlamıyla başarılı olduğu söylenemez. Cemiyetler Kanunu ile etnik ve dini grupların ve derneklerin kurulması yasaklandı. Rum, Bulgar ve diğer azınlıkların ayrılıkçı örgütlenmelerine son verildi ve silahsızlandırılmaya çalışıldı. Ancak Trablusgarp savaşının patlak vermesi balkanlardaki isyancılar için uygun ortamı sağlamakta idi. Trablusgarp savaşının sonunda çıkan Balkan Savaşı ile de Edirne'ye kadar olan balkan toprakları elden çıkmıştı. Balkanlardaki Türklerin katliama uğramaları ve göçe zorlanmaları Müslüman halk ve devlet yöneticileri üzerinde ağır travmaya sebep olmuştu.³¹⁶

İttihat ve Terakkinin Türkçülük politikasının en belirgin hale geldiği dönem Balkan Savaşları sonrasıdır. Bundan sonra Anadolu'da Türk Milliyetçiliği ile devleti kurtarmanın yolları aranmaya başlanacaktı. Ayrıca imparatorluk dışındaki Türklerle sıkı bağlar kurulması ve Asya'da yaşayan soydaşların desteğiyle kaybedilen toprakların geri kazanılması öngörülmekteydi. Bu tarihten sonra Müslüman ve Asya kökenli bir millet ifadesi öne çıkmaya başlamıştır.³¹⁷

İttihat ve Terakki Ziya Gökalp'in öncülüğünde yeni nesillere Türkçülük ve milli bilinci aşılacak üzere başta balkanlar olmak üzere çeşitli vilayetlerde eğitim kurumları kurmuşlardır. Bu eğitim kurumlarına girmek için Türk olmak, yetiştirdiği gençlere iş bulmak, Türkçülük fikri ile yetişmek gibi şartlar aranıyordu. Bu şartlar temelde fikren, ilmen ve iktisaden Türklerin önünü açmaya dönük şartları içermekteydi. İttihat ve Terakkinin eğitimde Türkçülük politikaları bununla sınırlı kalmamıştır. Özel okullarda Osmanlıcılığa ve Türkçülüğe aykırı tüm unsular yasaklatılmış, Maarif Vekaleti gözetiminde eğitime Türkçülük içerikli unsurlar eklenmiştir. Gayrimüslim okullarda Türkçe öğrenimi zorunlu hale getirilmiş, dini okullar haricinde devlete ait lise ve üniversitelerde Türkçe eğitim zorunlu hale getirilmiştir.³¹⁸

Hüseyin Cahit Yalçın'a göre balkan topraklarının Osmanlıdan koparılması ile Türk siyasilerinin işleri gerek Türkçülük konusunda gerek yapılmak istenen yenilikler konusunda kolaylaşmıştır. Bundan sonra Osmanlıya bağlı Müslüman Araplarla birlikte Anadolu ve Arap coğrafyası üzerinde yeni bir Türk vatanı oluşturulması fikrini savunmuştur. Milli Meşrutiyet fırkasının yayın aracı olan "*İfham*" gazetesinde yer alan bir yazıda, Arap vilayetlerinin Adem-i Merkeziyet ile yönetiminin sağlanması fikri yer almaktadır. Böylece Türk illeri merkezde konumlanmak sureti ile Adem-i Merkeziyet

³¹⁶ Semiz, a.g.e., s. 230-231.

³¹⁷ Semiz, a.g.e., s. 231-232.

³¹⁸ Semiz, a.g.e., s. 232-233.

yoluyla ona eklenmiş Arap vilayetlerinden oluşan bir Türk devleti öngörülmekteydi. Ancak bu yaklaşıma Araplardan tepki geldi. Beyrut Eyalet Meclisi Arapçanın resmi dil olarak tanınması, askerlik görevinin yerelde yerine getirilmesi gibi isteklerde bulundular. Bunlar İttihat ve Terakki tarafından reddedildi. Ancak Arapların da imparatorluktan kopmaları istenmiyordu. Cemal Paşa Türkçülüğün Araplığa karşı olmadığından söz etmiştir. Bunun sonrasında Arap vilayetlerinde de değişikliklere gidildi. Tarih ve coğrafya derslerinin Arapça yapılması, mahkemelerde Arapça kullanılması, askerliğin mahalli yapılması Arap vilayetleri için kabul edildi.³¹⁹ Bunun yanında Türkçülük politikası hızla uygulanmaya devam ediliyordu. Levantenlerin Türkçülük aleyhtarı kulüplerinin yönetimi onlardan devralındı. Kültürel alanda milli musiki, filmcilik, coğrafya, kütüphane gibi kurumların başına milli kelimesi getirildi. Ekonomi alanında sanayi, ticaret ve tarımı destekleyerek şirketleşmeyi sağlamak amaçlandı. Ticaret ve sanayi mektepleri açıldı. Ticaret ve çalışma alanında hukuki düzenlemelere gidildi. Çiftçilerin topraklandırılması ve vergilendirme konusunda düzenlemeler yapıldı. Böylece iktisadi alanda gayrimüslimlerin çok gerisinde kalan Türklerin ticarete atılmaları ve ekonomik alanda varlık göstermeleri hedeflenmiştir.³²⁰

Bab-ı Ali baskını ile birlikte yönetimde etkinliğini iyice artıran İttihat ve Terakki bu politikalarını rahat bir şekilde uygulama imkanı buldu. Türklerin iktisadi alanda geri kalmışlığını gidermek partinin önceliği olacaktı. Milli iktisat gayesini engelleyen yabancılara tanınan imtiyazların ve kapitülasyonların kaldırılması partinin iktisadi programında yer almıştır. İttihat ve Terakkide maliye nazırlığı yapmış olan Cavit Bey Osmanlının ancak ekonomik olarak kurtarılabilceğini düşünmekteydi. Yeni fabrikalar, tarım, ticaret için sermaye gerekiyordu ve o dönem sermayenin çoğu gayrimüslimlerin elinde toplanmıştı. Yabancılara tanınan imtiyazlardan yararlanan gayrimüslimler Osmanlıyı kendi memleketleri olarak görmüyorlardı. Aksine İttihat ve Terakkinin kapitülasyonların kaldırılmasına dönük politikalarının karşısında yer alıyorlardı. Bu nedenle İttihat ve Terakki açısından milli bir burjuvazi oluşturmak Türkçülük politikasının en vazgeçilmez unsuru olmuştur.³²¹

Almanlarla yakınlaşmanın emareleri de bu noktada görülmeye başlanmıştır. Frederick List, John Rae gibi iktisatçıların görüşleri temelinde milliyetçi kalkınma modelini başarıyla uygulayan Almanya örnek alınmaya başlandı. Almanlarla zaten askeri ve teknik bilgi konusunda işbirliği yapılmaktaydı. Ziya Gökalp yeni mecmuadaki yazısında Alman modelini izleyerek Türk siyasi birliğine ulaşılabilceğini savunuyordu.³²²

³¹⁹ Semiz, a.g.e., s.233-235.

³²⁰ Semiz, a.g.e., s. 235-236.

³²¹ Semiz, a.g.e., s.236-237.

³²² Semiz, a.g.e., s.238.

Milli ekonominin önünde büyük engel teşkil eden kapitülasyonları 1 Ekim 1914'de kaldırılacağı açıklandı. Sanayileşme konusunda gereken bilgi ve haberleri takip etmek amacıyla 30 Nisan 1914'den itibaren Sanayi dergisi yayınlanmaya başlandı. Milli sanayiye ve iç üretimi korumak için gümrük vergileri artırıldı. Tüm bu adımlar Birinci Dünya Savaşından kısa bir süre önce atılmıştır. 1915'de elde edilen Çanakkale zaferi milli duyguları yükseltmişti. İktidar bu yükselişe olumlu bir tepki vererek millileşme hareketini daha da genişletti. Ticaret ve Ziraat Nezaretinin adı Milli İktisat Nezareti olarak değiştirildi. Fabrikalarda çalışacak işçilerin Türk kökenli olmaları sağlandı ve şirketlerin iç yazışmalarının Türkçe yapılması karara bağlandı. Yabancı şirketler Türkçe eğitimi için kurslar açmaya başladılar. Osmanlı Milli Bankasında ilk kez Türkçe pay senedi düzenlendi ve bankaların her türlü işlemlerinin Türkçe yapılması zorunlu hale getirildi.³²³

İttihat ve Terakki'nin 1913 yılında iktidara gelişinden itibaren Türk Milliyetçiliği devletin resmi ideolojisi olarak görülmeye başlanmıştı. İttihat ve Terakki ile birlikte tebaanın iskan politikasında artık etnik özellikler belirleyici olmaya başlamıştır. Öyle ki Talat Paşa köyleri de içine alacak şekilde etnografik haritalar hazırlatmıştır. Bu dönemde Milli Burjuvazi oluşturmak için çalışmalar yapılmış bu doğrultuda fabrikalar ve işletmeler kurulmuş ve büyük çiftliklerin oluşturulması için çalışmalar başlatılmıştır.³²⁴

İttihat ve Terakki döneminde eğitim alanında yapılan reformlar ve eğitime verilen önem İttihatçıların en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Avrupa'nın karşısında başta ekonomi, sanayi ve askeri olmak üzere daha birçok alanda geri kalan Osmanlının bu dezavantajlı durumunu tersine çevirmek için eğitim, İttihatçılar açısından kurtuluş yolu olarak görülmekteydi. Bu dönemde eğitime büyük yatırımlar yapılmıştır. Öyle ki Balkan Savaşlarında Edirne'yi kurtarmak için bütçe arandığı sırada dahi eğitime ayrılan bütçeye dokunulmamış aksine istikrarlı bir şekilde artırılmasına özen gösterilmiştir. Yurtdışına öğrencilerin gönderilmesi yurtdışından uzmanların memlekete getirilmesi eğitim kalitesini artırmak için yapılan uygulamalar bunlardan bir kaçıdır. Birinci Dünya savaşı sırasında askerlik çağında bulunan öğretmenler askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. Halk eğitimine verilen önem çerçevesinde Milli Talim ve Terbiye, Halka Doğru, Türk Ocakları gibi dernekler desteklenmiştir. Vatandaşların eğitilmesi için konferanslar düzenlenmiştir. Köylünün ve kadınların bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılmış, Türk kültürüne uygun yabancı eserler Türkçeye çevrilmiştir.³²⁵

³²³ Semiz, a.g.e., s. 238-239.

³²⁴ Yesevi, a.g.e., s. 79.

³²⁵ Örmeci, a.g.e., s. 104.

Eğitimin yanı sıra sanat alanında da çalışmalara da önem verilmiştir. Resim sergileri açılmış, sanat dallarının yaygınlaşması için faaliyet gösterilmiş, İstanbul'da kadın ve erkekler için birer konservatuar kurulmuştur. İstanbul'daki tiyatrolara maddi yardımlar yapılmış. Aktör yetiştirme okulu kurulmuştur. Türk mimarisi, hattatlık ve tezhip gibi alanların yeniden canlandırılması amaçlanmıştır.³²⁶ Toplumu modernleştirmeyi amaç edinen İttihat ve Terakki laiklik konusunda ilk hukuki adımlardan birini de atmıştır. Şeriat ve modern kanunlar arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla 1916'da parti kongresinde bir kanun tasarısı hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Bu tasarıyla Türk vatandaşları için din farkı gözetmeksizin evlenmenin önü açılmıştır. Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi sağlanmış, camilerde Cuma hutbesinin Türkçe yapılması uygulaması başlatılmıştır.³²⁷

Bu dönem de kadın hakları konusunda da bir takım kazanımlardan bahsedilebilir. Liseler ve üniversitelere kadınların da girebilmesine imkan verilmiştir. Ayrıca Enver Paşa savaşta erkeklerin yerine kadınların çalışabilmeleri için dernek kurmuş, ordu atölyelerinde kadınların çalışabilmesi sağlanmıştır. İlk kadın iş taburu kurulmuş ve cephe gerisinde görev yapmıştır. Toplumu gerici uygulamalardan kurtarıp modern hayata hazırlamak için gerekli adımlar atılmıştır.³²⁸ Gregoryen takviminin kabul edilmesi, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde birliğin sağlanması, dil reformu, izcilik kanunu gibi yenilik ve gelişmeler de İttihat ve Terakki döneminde yapılmış, Latin harflerine geçilmesi düşünülmüş ancak bunun yerine Arap harflerinin okunuşuyla ilgili bir takım değişiklikler yapılarak sınırlı bir harf inkılabına gidilmiştir.³²⁹

3.5. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETE GİDEN YOL

Üst üste gelen yenilgiler ve son olarak balkanların tamamen elden çıkması ile İttihat ve Terakki hükümeti bu zamana kadar izlenen savunma siyaseti yerine daha aktif bir politika izleme yoluna gitmiştir. Birinci Dünya Savaşına giden süreçte uluslararası siyasette ittifaklar belirginleşmiş ve Osmanlı yöneticileri arasında tartışmalar başlamıştı. Enver Paşa, Osmanlının hayati çıkarlarının Balkanlar ve Kafkaslarda kazanılacak topraklarla sağlanabileceğini düşünüyor bu sebeple Almanlarla ittifaka sıcak bakıyordu. Bahriye nazırı Cemal Paşa'nın grubu ise maddi destek sağlanabileceğini düşündüğü İngiltere, Fransa ittifakına yakın duruyor, bu ittifak sağlanamazsa tarafsız kalınması gerektiğini düşünüyorlardı.³³⁰

³²⁶ Örmeci, a.g.e., s. 103-105.

³²⁷ Örmeci, a.g.e., s. 105.

³²⁸ Örmeci, a.g.e., s. 105.

³²⁹ Örmeci, a.g.e., s. 105.

³³⁰ Nurgün Koç, "Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin, Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *International Journal of Social Science*, 2013, Cilt: 6, 1231-1254, s. 1232-1234.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti savaşa hemen dahil olmasa da Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bir ittifak anlaşması yapmıştır. Diğer yandan İtilaf Devletleri de Osmanlının tarafsız kalması için diplomatik girişimlerde bulunmaktaydılar. İtilaf Devletleri Osmanlı Devletinin tarafsızlığı karşısında toprak bütünlüğünün korunacağına dair söz vermekteydiler. Ancak bu sözlerinde samimi oldukları söylenemezdi zira savaş sonrasında Osmanlı Devletinin nasıl parçalanacağına dair planları çoktan yapmışlardı.³³¹

Osmanlıya sığınan Goeben ve Breslau isimli gemilerin Rus limanlarını bombardıman etmesiyle Osmanlı Devleti savaşa girmiş oldu. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girişinde Enver ve Talat Paşaların rolü ön plandadır. Daha geri planda kalan Mustafa Kemal ve Fethi Bey savaşa girişi Osmanlı Devletinin aleyhine görmelerine rağmen savaşta ön cephede görev almak istemişler ve üzerlerine düşeni yapmışlardır.³³²

Birinci Dünya Savaşı İttifak Devletlerinin mağlubiyeti ile sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti ile Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı ordusu ve halkı yılarca süren savaşlar sonucunda bitkin düşmüş ve silahtan arındırılmıştı. Yunanistan ve Ermenistan Türk toprakları üzerindeki talepleri ile ayrılıkçı Kürt hareketleri, İngiltere'nin Türkiye sorunu olarak nitelediği meseleyi kolayca çözebileceği hususunda cesaretlendirmekteydi.³³³

Anadolu'yu parçalamak amacıyla başlayan işgaller karşısında yurdun çeşitli bölgelerinde kurtuluşu hedefleyen dernekler kurulmuş ve kongreler toplanmıştır. Milli mücadelenin hazırlık aşamasını oluşturan bu kongrelerde yurdu düşmana karşı savunmayı örgütleme ve eylem biçimleri kararlaştırılmıştır. Bunların dışında bazı gruplar ise Amerikan veya İngiliz mandası ile çözüme ulaşmayı düşünmüşlerdir. Ateşkes antlaşmasının imzalanması ile birlikte İtilaf Devletleri Ermeni ve Rum azınlıkları kışkırtarak işgalleri genişletmek ve Kürtleri de bu şekilde kışkırtmak amacıyla harekete geçmişlerdir. İşgal altında bulunan İstanbul'daki yönetimin işgallere sessiz kalması Yunanistan'ın Küçük Asya hayalleri ile İzmir ve ege bölgesine saldırıların önünü açmıştır.³³⁴

Osmanlı fikir akımlarından İslamcılık, Arapların Türklere karşı ayaklanmasından, Osmanlıcılık ise Balkanların kaybedilmesinin ardından başarısız olmuştu. Enver Paşa'nın başını çektiği Turancılık fikri ise Birinci Dünya Savaşının

³³¹ Koç, a.g.e., s. 1235.

³³² Koç, a.g.e., s. 1235.

³³³ Koç, a.g.e., s. 1236.

³³⁴ Fahri Çoker, *Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Ankara, 1994, Cilt: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 3-4.

kaybedilmesinin ardından bir sonuca ulaşamamıştı. Bu sebeple Türkçülüğün mutlaka başarılı olması gerekmektedir.³³⁵

Avrupa diplomasisi Yunan genişlemesine olumlu bakıyordu ve Rumlar Yunanistan'a bağlanmak taleplerini her fırsatta dile getirmeye başlamışlardı. Ülkenin birçok bölgesi işgal altındaydı ve böylesi bir durumda Damat Ferit yönetimi işgalcilerin adaletine teslim olmuş bir şekilde Osmanlılık fikriyatını sürdürmeye çalışmaktaydı. Mustafa Kemal ise bu umutsuz durumdan çıkış yolunu Anadolu'nun güvenli bir bölgesinde oluşturulacak milliyetçi bir direniş hareketi ile sağlanabileceğini düşünmekteydi. Yunanlıların İzmir'i işgali ve diğer işgallere karşı İstanbul'dan direniş gösterilemeyeceğini düşünen milliyetçiler için Anadolu adeta bu direnişin gösterileceği bir kale konumunda algılanmaya başlanmıştı.³³⁶

Yunan işgali var olma hakkı için çalışan Türk milletini yok etme savaşıydı. Bu açıdan bir anlamda Ortodoks Haçlı seferi niteliği taşımaktaydı. İşgalin bu niteliği Türk milletinin milli mücadele için mobilizasyonunda etkili olmuştur.³³⁷

Atatürk'e göre Türk milleti işgallerle birlikte pek çok haksızlığa maruz kalmıştır. Bu haksızlıklar karşısında Osmanlı hükümetinin tepkisizliği milli örgütlenmelerin önünü açmıştır.³³⁸ Birinci Dünya Savaşının neticesinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasından dolayı milli varlığı tehlikede gören Türk Ocağı bünyesindeki milliyetçiler de işgalci güçlere ve Osmanlı hükümetine karşı tavır alarak aktif mücadeleye başlamışlardır. Bu doğrultuda Anadolu'daki milli mücadele taraftarlarının yanında yer almışlar ve aşıladıkları milliyetçi ruh müdafaa-i hukuk hareketinin kaynağını oluşturmuştur.³³⁹

Mondros Mütarekesinden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk, Reddi İlhak gibi cemiyetler işgaller karşısında buldukları bölgelerde hukuksal alanlarda haklarını korumaya çalışmaktaydılar. Ancak bu cemiyetlerin bölgesel nitelikli olması onların en zayıf yönünü oluşturmaktaydı.³⁴⁰

Bölgesel nitelikli kurulan cemiyetler ülkeden koparıma tehlikesi altında bulunan bölgelerin Türklüğünü kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, Trakya'nın tarih, kültür ve ırk yönünden Türk olduğunu kanıtlamak amacıyla yayınlar yapmıştır. Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurmak isteyenlere karşı Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bölgenin Türklüğünü

³³⁵ Gotthard Jaschke, "Türk Kurtuluş Savaşında Milliyetçilik ve Din", Çev. Aytunç Ülker, *Tarih Okulu*, 2009, Sayı: 2, 83-95, s. 84.

³³⁶ Jaschke, a.g.e., s. 85-86.

³³⁷ Jaschke, a.g.e., s. 87-88.

³³⁸ Mustafa Oral, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 2016, Sayı: 1, 3-16, s. 6.

³³⁹ Sarıay, a.g.e., s. 143.

³⁴⁰ Oral, a.g.e., s. 8.

kanıtlarıyla ortaya koyarak, Ermeni yurdu iddialarının temelsiz olduğunu raporlar ile belirtmiş ve bu yönde yayınlar yapmıştır.³⁴¹

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında kurtuluş hareketini de başlatmış bulunmaktaydı. Kurtuluşun çaresini İngiliz veya Amerikan mandacılığında görenlerin aksine Mustafa Kemal, Milli hakimiyete dayanan kayıtsız şartsız ve bağımsız bir Türk devleti kurulması fikrini savunmaktaydı.³⁴²

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 24 Nisan 1924'de yaptığı konuşmasında Kurtuluş Savaşının gelişimini Mondros Mütarekesinden Erzurum Kongresine, Erzurum Kongresinden İstanbul'un işgaline ve İstanbul'un işgalinden şimdiye (1924) kadar olmak üzere üç evreye ayırmıştır.³⁴³

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşını kaybetmesinin ardından İtilaf Devletleriyle Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmanın 7. Maddesi "Güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması durumunda herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaktır"³⁴⁴ ve 24. Maddesi "Vilayat-ı sitte'de kargaşalık çıkması halinde müttefikler bu vilayetlerin herhangi bir bölümünün işgali hakkını muhafaza ederler"³⁴⁵ ile Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerinin işgaline açık hale getirilmiştir.

Mustafa Kemal, henüz silah bırakmamış Osmanlı güçlerini silahsızlandırmak amacıyla saray tarafından 9. Ordu müfettişliğine atandı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden dört gün sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Ancak buradaki birlikleri silahsızlandırmak yerine bölgedeki subaylarla görüşmeler yaparak işgallere karşı bir direniş örgütlemeye çalıştı ve sonrasında Amasya'ya geçti ve burada Amasya Genelgesini yayınladı. Saray tarafından geri çağrılınca da görevinden istifa etti. İstifasının ardından müdafaa-i hukuk örgütlerinin de desteğiyle Erzurum'da bir kongre topladı.³⁴⁶

Erzurum kongresi Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan kongre mahalli bir nitelik taşımaktadır ancak buna karşın tüm yurdu ilgilendiren kararlar alınmıştır.³⁴⁷

³⁴¹ Oral, a.g.e., s. 8-9.

³⁴² Oral, a.g.e., s. 9.

³⁴³ Oral, a.g.e., s. 9.

³⁴⁴ İhsan Şerif Kaymaz, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", *21. Yüzyıl Dergisi*, 2008, Sayı: 7, 239-268, s. 266.

³⁴⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 268.

³⁴⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 98.

³⁴⁷ Selim Özcan, "Amasya Genelgesinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı: 1, 69-82, s. 78.

Mondros Mütarekesi hükümlerinde Erzurum'u da içine almak suretiyle Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti, Doğu Karadeniz'de ise bir Rum Pontus devleti kurma hedefi için gerekli şartlar oluşturulmak istenmekteydi. Buna ilk karşı çıkış Erzurum Kongresinde alınan "Milli sınırlar içerisinde vatan birbirinden ayrılmaz bir bütündür." kararı ile gerçekleşmiştir. Erzurum'da İstanbul hükümetinin görevini yerine getiremediğinden bahsedilmiş ve geçici bir hükümetin kurulması gündeme getirilmiştir.³⁴⁸

Erzurum Kongresinin sonrasında Sivas Kongresi toplanmış ve burada alınan kararlar milli mücadelenin seyri açısından etkili olmuştur. Sivas Kongresine tüm vilayetlerin her sancağından temsilcilerin katılması istenmiştir. Bu açıdan Sivas Kongresi milli mücadelenin milli bütünlük içerisinde sergileneceğini daha toplanmadan duyurmuş oluyordu. Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli'deki Cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir. Böylece milli mücadelenin tek elden yönetilmesi adına ilk adım atılmıştır. Sivas Kongresinde milli iradeye dayanan bir hükümetin kurulacağı duyurulmuş, manda ve himaye gibi Türk Milletini yarı sömürge biçimine sokacak fikirler reddedilmiştir.³⁴⁹

Mustafa Kemal, Sivas Kongresinin ardından Ankara'ya geçerek burayı ulusal direniş merkezi haline getirdi. 28 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan meclisi Misak-ı Milli'yi kabul etti ve 17 Şubat 1920'de yayınladı. Misak-ı Milli sınırları 1913 Balkan Savaşları sonrasında imzalanan antlaşmalar ile Ekim 1918 ateşkesi sınırlarına dayanak çizilmiştir. Bu esnada Osmanlı Mebusan meclisinde Türk ve millet kavramları da tartışılmış ve Türk kavramının farklı Müslüman unsurları da içine kattığı konusunda görüş birliğine varılmıştır.³⁵⁰

Misak-ı Milli ile alınan kararlar özetle şunlardır:

- Mütareke sınırları içinde ve dışındaki yerler bir bütündür. Arap ülkelerinde, Kars, Ardahan, Batum bölgesinde ve batı Trakya'da halkoylamasına başvurulabilir.

- İstanbul ve Marmara denizinin güvenliğini sağlamak şartıyla boğazlar dünya ticaretine açık olması için bütün ilgililerce kararlaştırılacak esaslar kabul edilebilir.

- İtilafın müttefik devletlerdeki azınlıklar için kabul ettiği esaslar, aynısı komşu ülkelerdeki Müslüman halka uygulanmak şartıyla kabul edilebilir.

- Ulusal ve iktisadi gelişmemiz için tam bağımsızlık gerekir. Onun için kapitülasyonlara karşıyız. Hissemize düşen Osmanlı borçlarının ödenmesi de bu esasa uygun olacaktır.³⁵¹

³⁴⁸ Özcan, a.g.e., s. 78.

³⁴⁹ Özcan, a.g.e., s. 80.

³⁵⁰ Ahmad, a.g.e., s. 98-100.

³⁵¹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 1, s. 166.

Misak-ı Milli Türk milliyetçilerinin işgallere karşı bir meydan okumasıydı ve İngilizler bu meydan okumaya karşılık İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir.³⁵² Mebusan Meclisinin kapatılması üzerine Mustafa Kemal meclisin yeniden, Ankara'da toplanabilmesi için harekete geçmiştir. Ankara'da toplanacak meclisi İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek mebuslar oluşturacaktır. Gelemeyenlerin yerine yeni mebusların seçilmesi düşünülmüştür. İsmi Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kararlaştırılan Ankara'daki meclis 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Mustafa Kemal ise meclis başkanı olarak seçilmiştir.³⁵³

Anadolu'da milli mücadeleyi yürüten kadroların içerisinde Türk Ocağı bünyesinde milliyetçi ve vatansever fikirlerle yetişen Türk aydınları da yer almışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlanan milli mücadele hareketi zaten Türk milliyetçiliği ve vatanseverliği açısından başlıca bir çağrı niteliği taşımaktaydı. İzmir'in Yunanlılara verileceği haberleri üzerine buna tepki gösterilmiş ve Reddi İlhak cemiyetinin merkezi İzmir Türk Ocaklarına taşınarak çalışmalar buradan yürütülmüştür. Burada Reddi İlhak beyannamesi yayınlanmış, Anadolu'nun diğer illerine telgraflar çekilmiş ve insanlar mitinglere davet edilmiştir. Bu bildirgeler ve mitingler toplumda Kuva-i Milliye ruhunun oluşturulması, işgallere karşı milletin bir bütün halinde hareket etmesini sağlamak açısından önemlidir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra bölgede yapılan zulümleri incelemek üzere kurulan Tahkik-i Mezalim heyetine Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi de katılmıştır. İzmir'i ardından ödemiş yönüne ilerleyen yunan ordusunu Uşak tarafında İbrahim Bey ve Müftü Hafız Ali Efendi öncülüğündeki Türk Ocağı bünyesindeki direniş hareketi karşılamıştır. Batı Anadolu'da Türk Ocağı mensuplarından Vasıf Bey, Kazım Özalp ile birlikte Ayvalık, Bandırma, Balıkesir bölgesinde Kuva-i Milliye'nin organizasyonu için faaliyetler yürütmüşlerdir.³⁵⁴

Türk Ocaklarının milli mücadelenin örgütlenmesi ve direniş hareketlerine sağladığı destek İngilizlerin de dikkatini çekmiştir. İngilizler 1920'de İstanbul'daki Türk Ocağı binasını işgal etmişlerdir. İzmir ve Bursa'daki şubeleri de Yunanlılarca kapatılmıştır. Bu işgaller yabancı elçilikler nezdinde protesto edilmiş ve mitingler gerçekleştirilmiştir. Türk Ocağı mensupları İstanbul'daki faaliyetlerinin sonlandırılması neticesinde gizli yollarla Anadolu'ya geçmeye başlamışlardır. Anadolu'ya geçen isimler arasında Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin gibi isimler bulunmaktadır. Hamdullah Suphi Antalya milletvekili seçilerek Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Yusuf Akçura ise Sakarya Savaşında yüzbaşı olarak görev almıştır. Türk

³⁵² Ahmad, a.g.e., s. 100.

³⁵³ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 2 s. 6-7.

³⁵⁴ Sarıay, a.g.e., s. 223-226.

Ocakları tüm mensuplarıyla birlikte gerek fikriyatta gerek teşkilatlanma safhasında milli mücadeleye katılarak Mustafa Kemal'in yanında saf tutmuşlardır.³⁵⁵

Ankara'da oluşturulan meclisin ilk icraatlarından biri işgallere karşı koyabilecek düzenli bir ordu oluşturmak olmuştur. Oluşturulan düzenli ordu ilk başarısını doğu cephesinde Ermenistan'a karşı kazanmıştır. Yunan ilerleyişinden ve isyanlardan yararlanan Ermenistan 24 Eylül 1920'de ilerleyişe geçse de Kazım Karabekir komutasındaki kuvvetler tarafından durdurulmuştur. Kazım Karabekir'in Kuvvetleri kısa sürede Ermeni ordusunun işgalindeki bölgeleri geri alarak Ermenileri barışa zorladı ve 3 Aralık 1920'de Ermenistan ile Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Oltu, Sarıkamış ve Kars Türkiye'ye bırakıldı ve Ermenistan Sevr'i tanımadığını ilan etti.³⁵⁶

Doğu Cephesinin kapanması üzerine milli mücadelede dikkatler batıya çevrilmiştir. Yunan ilerleyişi karşısında Kuva-i Milliye'nin başarısız olması ile düzenli ordu batıya kaydırıldı ve komutanlığına Ali Fuat Paşa getirildi. Ancak Kuva-i Milliye alışkanlıklarından kurtulamadığı için kısa süre sonra Moskova'ya elçi olarak atandı ve yerine İsmet Paşa getirildi. Bu esnada düzenli orduyu genişletmek için Kuva-i Milliye birliklerini de ordu içine dahil edilmesi düşünüldü. Ancak Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet efeler buna karşı çıkarak isyan ettiler. Bunun üzerine bu isyanlar Refet Paşa komutasındaki kuvvetlerce bastırıldı.³⁵⁷

6-10 Ocak 1920 tarihleri arasında Türk ve Yunan orduları Eskişehir, İnönü mevkinde karşılaştılar. Hücuma geçen Yunan kuvvetleri bir sonuç alamayınca geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İnönü zaferi ile itilaf devletleri Sevr Antlaşması ile abartılı isteklerde bulduklarının farkına vardılar. Londra'da toplanacak konferansa Osmanlı Delegasyonunun içine TBMM temsilcilerinin de katılmalarını istediler. 23 Şubatta başlayan konferansta Tefik Paşa sözü TBMM delegasyonuna bırakmıştır. Bu konferans itilaf devletlerinin Misak-ı Milli ile bağdaşmayan taleplerinden ötürü bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır. İnönü zaferinin uluslararası mecradaki bir diğer yansıması Sovyet Rusya ile ilişkilerde olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Sovyetler birliği Misak-ı Milliye kabul etmiştir. 16 Mart 1921'de Moskova dostluk antlaşması imzalanmış, bu antlaşma ile Sovyet sınırları Batum Sovyetlerde kalmak üzere belirlenmiş ayrıca Sovyetler Türkiye'ye para ve askeri malzeme yardımı yapmayı kabul etmiştir.³⁵⁸

1. İnönü savaşında aldıkları yenilgiye rağmen Yunanlılar hala Eskişehir'i alıp Ankara üzerine yürüyerek milli mücadeleyi sona erdirmeyi düşünüyorlardı. Tekrar

³⁵⁵ Sarıncay, a.g.e., s. 228-229.

³⁵⁶ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 15.

³⁵⁷ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 16.

³⁵⁸ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 17-19.

saldıran Yunanlılar için 2. İnönü muharebesi de yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferin ardından İsmet paşa generalliğe yükseltilmiştir. Mustafa Kemal Paşa “ siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz” diyerek ismet paşayı kutlamıştır. 2. İnönü zaferinin akabinde İtalyanlar Marmaris ve Antalya'dan Fransızlar ise Zonguldak'tan çekilmişlerdir.³⁵⁹

İkinci İnönü Muharebesinin ardından Yunanlılar yeni bir taarruz için hazırlıklara başladılar. 10 Temmuz 1921 tarihinde Türk ordusunu Kütahya Eskişehir muharebeleriyle geri çekilmeye zorladılar. Böylece Kütahya, Eskişehir ve Afyon Yunanlıların eline geçti. 25 Temmuzda Türk ordusu Sakarya nehrinin doğusunda konuşlandı. Mustafa Kemal stratejik bir hamle ile orduyu geri çekmişti ancak bu çekiliş TBMM'de panik havası estirmeye yetti ve hatta devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınması düşünölmeye başlandı. Meclis, Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesini istiyordu. Mustafa Kemal meclisin yetkilerini 3 ay süre ile kullanmak şartıyla bunu kabul etti. Yetkiyi aldıktan sonra Mustafa Kemal 7-8 Ağustos tarihlerinde Tekalif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Bu emirler ordunun ihtiyaçlarının bedeli daha sonra ödenmek suretiyle halktan toplanmasını içeren bir takım yükümlölüklerden oluşmaktaydı.³⁶⁰

23 Ağustos 1921 tarihlerinde Türk ve Yunan orduları bir kez daha karşı karşıya geldiler. Sayıca ve askeri teçhizat bakımından daha üstün olan Yunan ordusu karşısında Mustafa Kemal askerlerine ölünceye kadar savaşmalarını emretmiştir. Mustafa Kemal'in birliklerine iletği emri aynen şöyledir: “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüzütam (birlik) ilk durabildiğı noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar ona tabi olmaz. Bulunduğı mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.”³⁶¹

22 gün süren savaşın neticesinde 13 Eylül 1921 tarihinde Yunanlılar yenildi ve çekilmeye başladılar. Sakarya Savaşının kazanılmasının diplomatik bir takım yansımaları da olmuştur. Fransa'nın temsilcisi Franklin Boullion Ankara yönetimi ile iletişime geçmiş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Fransa Hatay hariç Türkiye'nin bugünkü Suriye sınırını tanımıştır. Hatay ise Türk hakları gözetilmek üzere özel bir statüye sokuluyordu. Fransa ile barış böylece yapılmış oldu ve Fransızlar işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başladılar. İngilizler ise 23 Ekim 1921 Tarihinde tutsakların karşılıklı olarak serbest bırakılmasını

³⁵⁹ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 20.

³⁶⁰ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 21.

³⁶¹ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 21-22.

kabul etmişler ve böylece Rauf ve Fethi Beyler gibi birçok tutuklu subay ve siyaset adamı yurda dönebilmiştir. Bu arada 13 Ekim 1921 Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile yapılan Kars Antlaşması ile belirlenen doğu sınırları bir kez daha düzenlenmiştir.³⁶²

Sakarya zaferi ile milli mücadele taraftarlarının elde ettikleri diplomatik kazanımlar daha sonraki görüşmelerde de ellerini güçlendirmiştir. Artık hedef Yunanlıları Anadolu ve Doğu Trakya'dan çıkarmak ve misak-ı milliye uygun bir barış antlaşması yapmaktır. Bu tarihten itibaren bir yıl boyunca diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. TBMM dışişleri bakanı olan Yusuf Kemal Avrupa'ya görüşmeler için gitmeden önce İstanbul hükümetinin de desteğini alarak masaya oturmak istemiştir. Sadrazam Tevfik paşa ve hariciye nazırı izzet paşa bunu olumlu karşılıksalar da Sultan Vahdettin İstanbul hükümetinin kendi görüşmelerini yapmalarını istediğinden bu girişim gerçekleşmemiştir.³⁶³

22 Mart 1922 tarihinde itilaf devletleri bir ateşkes antlaşması sundular. Buna göre Türk ve Yunan tarafı arasında bittiğinde yeniden uzatılmak üzere 3'er aylık bir ateşkes öngörülüyordu. Bu süre zarfında tarafların güçlerini artırmayacağı itilaf devletlerinin denetiminde garanti altına alınacaktı. Yunanlılar bu teklifi kabul ettiler ancak TBMM kuvvet artırmama ve denetlenme şartlarını reddetti ve Yunanlıların 4 ay içinde Anadolu'yu boşaltmaları durumunda ateşkesin yapılabileceği bildirildi. İtilaf devletleri 26 Martta bir barış planı daha iletiler. Bu planda Ege ve Trakya Türkiye'ye bırakılıyordu ancak Ermeni Devleti kurulmasının görüşülmesi Milletler Cemiyetine bırakılmaktaydı. Ayrıca Türk ordusu 85.000 ile sınırlandırılıyor ve kapitülasyonlar yeniden düzenleniyordu. Sevr'in bir başka hali olan bu plan da TBMM tarafından reddedildi. TBMM bu süreçte Misak-ı Milli'den asla taviz vermiyordu. Temmuz ayında Fethi Okyar bir dizi görüşmeler yapmak üzere Paris'e gitti. Daha sonra Londra'ya geçen Okyar hiçbir bakan ile görüşmemiştir. İngiltere tarafı özellikle görüşmeden kaçınıyordu. Sakarya savaşının sonrasında geçen bu süre içerisinde diplomaside bir sonuç alınamaması ve oluşan belirsizlik hali taraflar için yıpratıcı bir sinir harbine dönüşüyordu. Tüm bu zaman içerisinde Mustafa Kemal gizli bir taarruz hazırlığı içerisindeydi. Öyle ki yapılacak olan taarruzun gizliliğine büyük önem veriliyor ve intikaller dikkat çekmemek için geceleri yapılıyordu. 26 Ağustosta başlayan Türk genel taarruzu karşısında tutunamayan Yunan ordusuna 30 Ağustosta son darbe vuruldu. Dağılan Yunan ordusu karşısında Mustafa Kemal ordusuna İzmir'e kadar ilerleme emrini verdi. 9 Eylülde İzmir, 10 Eylülde Bursa kurtarıldı.³⁶⁴

³⁶² Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 23-24.

³⁶³ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 25-26.

³⁶⁴ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 26-30.

Türk birlikleri hızla Çanakkale'ye ve boğazlara doğru harekete geçtiler İngilizlerin de savaş hazırlıklarına başlamaları üzerine Fransızlar ve İtalyanlar Gelibolu'daki askerlerini geri çektiler. Lloyd George tarafsız bölgeye girilmesi durumunda Türklere ateş açılması talimatını verse de bölgedeki İngiliz generali bu emre uymadı. Bu esnada gerçekleştirilen diplomatik girişimlerle birlikte 3 Ekim'de Mudanya Konferansı toplandı. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin katıldığı konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa temsil ediyordu. Mudanya Ateşkesine göre 14-15 Ekim gecesi ateşkes başlayacak, Yunanlılar Doğu Trakya'yı boşaltacaktı. Böylece 31 Ekim-26 Kasım 1922 Tarihlerinde Doğu Trakya'nın devralınması işlemi tamamlanmıştır.³⁶⁵

20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lausanne kentinde barış konferansı başladı. Bu konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa temsil etmiştir. 3 ay süren konferans esnasında Türkiye savaşın yeniden başlama ihtimalini de göz önünde bulundurarak önlemlerini almıştır. Toplanan konferansta bir sonuca ulaşılamıyordu. 4 Şubat 1923'de İngilizler bir taslak sundular. Bir ultimatom şeklinde sunulan bu taslak kabul edilmeyince İngiliz tarafı konferansı terk etti.³⁶⁶

Daha sonra gerçekleştirilen diplomatik görüşmeler sonucunda Lozan Konferansı 12 Nisan 1923 günü yeniden toplandı. 3 ay kadar süren müzakerelerin ardından Lozan Antlaşması imzalandı. Lozan'da uzlaşılan hususlar şu şekilde özetlenebilir:

- Türkiye'nin Batı Trakya ile ilgili iddiaları kabul edilmedi ancak Ege'de İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye bırakıldı. Türkiye'nin Musul ile ilgili talepleri ise Milletler Cemiyetinde görüşülmek üzere ertelendi.

- Kapitülasyonlar tamamen kaldırıldı.

- Osmanlı borçlarının Osmanlıdan kopan devletlerle birlikte belirli taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı.

- Boğazlar konusunda Türkiye savaşa girse bile tarafsız gemi ve uçakların geçişi garanti edildi. Ayrıca boğazlar bölgesi silahsızlandırılıyor ve bunun denetimiyle ilgili bir komisyon kuruluyordu.

- Türkiye'deki Rum azınlığın Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türk azınlığın da Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat talebi kabul edilmemiştir.³⁶⁷

³⁶⁵ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 34-36.

³⁶⁶ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 40.

³⁶⁷ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 42-46.

24 Temmuz 1923'de genel hatlarıyla bu şekilde özetlenebilecek Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Lozan ile birlikte Osmanlı Devleti'nin son bulduğu ve yeni bir Türkiye'nin kurulduğu da belgelenmiş oluyordu.³⁶⁸

Avrupalılarla barış yapıldıktan sonra Mustafa Kemal cumhuriyete giden yolda bir an evvel vakit kaybetmeden harekete geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ancak meclis içinde ikinci grup olarak da bilinen aşırı tutucu muhalefet Mustafa Kemal grubunu saf dışı bırakmak için fırsat kollamaktaydı. Hatta 2 Aralık 1922'de teklif ettikleri tasarıda milletvekili seçilme şartlarında değişikliğe giderek doğrudan Mustafa Kemal'i meclisin dışında bırakmayı düşünmüşlerdir. Bu siyasi ortam içerisinde meclis 1 Nisan 1923'te seçime gitme kararı aldı. Mustafa Kemal seçim bildirgesinde egemenliğin ulusa ait olduğunu belirtmiş ve aşar vergisinin kaldırılacağı, askerlik süresinin kısılacağı ve öğretimin birleştirileceği bir program ortaya koymuştur.³⁶⁹

Seçimler Ağustos ayında yapıldı ve o ay içerisinde Halk Fırkasının kurulması çalışmaları da başlatıldı. 13 Ekim tarihinde ise Ankara'yı başkent yapan yasa kabul edildi. Mustafa Kemal yeni kurulan bu devletin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak belirlemek istediğini 24 Eylül tarihinde Viyana Gazetesi muhabirine açıklamıştır. 27 Ekim'de Fethi Okyar hükümetinin istifası cumhuriyetin ilanının habercisi oldu. Öyle ki hükümet oluşturulurken her bakanın meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi gerekmektedir. Bu durum bakanlar arası uyum sorununu yaratabiliyordu. Cumhuriyetle birlikte başbakanlar kendi kabinelerini oluşturacaklarından bu tip sistemsel tıkanıklıkların önü açılmış olacaktı. 29 Ekim 1923'te 1921 anayasasında gerekli değişiklikler yapılarak cumhuriyet ilan edilmiş oldu. TBMM başkanı olan Mustafa Kemal ise oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildi.³⁷⁰

3.6. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE CUMHURİYETİN İLANININ TÜRKÇÜLÜK İDEALİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Milli Mücadele ile Türk Milleti varoluş savaşı vermiştir ve bu mücadeleyi başarıyla tamamlamışlardır. Mustafa Kemal'in önderliğinde örgütlenen Türk milliyetçileri tabi ki bir anda 1919 yılında ortaya çıkmamışlardır. Vatan ve millet kavramlarının Türkçülük fikriyatıyla birlikte şekillendiği yıllar milli mücadeleyi sırtlayan kadroların yetiştiği ve düşünce yapılarının oluşturulduğu döneme denk gelmektedir.

³⁶⁸ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 46.

³⁶⁹ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 47-48.

³⁷⁰ Akşin, a.g.e., Cilt: 2, s. 48-49.

Şüphesiz ki Mustafa Kemal bir Türk milliyetçisidir ve öğrencilik yıllarından itibaren Türkçü-Milliyetçi fikirlerle ilgilenmeye başlamış ve vatan şairi Namık Kemal, Türk milliyetçisi Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerin eserlerini okuyarak yetişmiştir. Bu gelenek içerisinde yetişen Türk milliyetçileri milli mücadeleye atılmışlardır. Cumhuriyet dönemi, İkinci Meşrutiyet ile birlikte devlet hayatında şekillenmeye başlayan Türk milliyetçiliğinin devamı niteliğinde ve hatta Türkçülüğün devlette tam anlamıyla uygulamaya konduğu bir dönemdir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türk milliyetçiliği devletin resmi ideolojisi olmuştur. Mustafa Kemal her fırsatta bir Türk milliyetçisi olduğunu dile getirmiştir. Mustafa Kemal'in şu sözleri bunun en açık delili durumundadır: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur."³⁷¹

Türkiye Cumhuriyeti Türk milliyetçilerinin idealindeki milli devlet olarak kurulmuştur. Milli devlet kurucusu ve sahibi tek millet olan devlet demektir. Bu millet Türk milletidir. Türk milliyetçiliği için millet kavramını dil, kültür ve ülkü birliğinden hareketle mensubiyet esasına dayanmaktadır. Bundan dolayı Türk milliyetçiliğinin bir takım ırkçı ve faşizan uygulamaları barındırması mümkün olamaz. Türküm diyebilen herkesi Türk kabul eder.³⁷²

Milli devlet aynı zamanda çağdaş devlettir. Hakimiyetin millete ait olduğu ilkesinden hareket eder. Ziya Gökalp, çağdaş devletin Türk milliyetçiliğinin vazgeçilmez unsuru olduğunu söyler ve çağdaş devleti gerek kanun yapmak gerekse devleti idare etme yetkilerinin millete ait olduğu bu yetkiyi sınırlayan hiçbir makamın bulunmadığı ve tüm vatandaşların birbirleriyle eşit haklara sahip olduğu devlet olarak tanımlamaktadır. Ayrıca çağdaş devletin teokrasi ve onun kalıntılarından da temizlenmesi gerekmektedir.³⁷³

Mustafa Kemal Türk kültürüyle yakından ilgilenmiş ve Türkiye Cumhuriyetini sağlamlaştırmak üzere Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarını kurdurmuştur. Bu kurumların yayınları ile yakından ilgilenmiş ve hatta yayınlar üzerinde eklemeler ve çıkarmalar da yapmıştır. Türk Tarih Kurumunun çıkardığı ve bu dönemde okullarda tarih kitabı olarak okutulan Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti isimli kitapta Türk milliyetçiliği şu şekilde anlatılıyordu:

"Türkçülük Osmanlı unsurlarının ayrı ayrı tuttıkları milliyetçilik cereyanlarına karşı koymak gayretinden, bütün Türk kavimleri birleştirmeye istihdaf eden Turancılığa kadar gidiyor ve bazen de İttihad-ı İslam fikirleriyle karşılaştırılıyordu. Elhasıl fikirlerde

³⁷¹ Acar, a.g.e., s. 20-22.

³⁷² Acar, a.g.e., s. 24-25.

³⁷³ Acar, a.g.e., s. 32-33.

ve cereyanlarda vuzuh ve kat'iyet yoktu. Hele siyasi hayatta bu fikirlerin tesiri pek az hiss olunuyordu.

Türk milliyetçiliği ancak milli idareden sonra her sahada bütün vuzuh ve şumuliyle hakiki mana ve delaletini bulmuş, siyasi, iktisadi, harsi bir devlet sistemi halini almıştır. Halk Fırkası milliyetçiliği en ehemmiyetli umdelerinden biri edinmiştir. Meşrutiyet devrinde kurulmuş olan Türk Ocakları adlı gençlik cemiyeti cumhuriyet devrinde yüzlerce şubesi olan bir teşkilat halinde genişlemiş ve 1931 kurultayında verdiği kararlar maksat ve gayede tamamen beraber olduğu Halk Fırkasına itihak etmiştir.³⁷⁴

Türk milliyetçiliği ideali doğrultusunda Türk ocaklarının çok büyük katkıları olmuştur. Atatürk'ün yakın çevresindeki fikir adamları çoğunlukla Türk Ocaklıdır. Gerek milli mücadele gerek cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında Türk Ocakları milli menfaatleri gerçekleştirmek ve Türk milletini var kılmak amacıyla hareket etmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal'in ilk Milli Eğitim Bakanlarından Hamdullah Suphi Türk Ocakları başkanlığı da yapmıştır. Mustafa Kemal Türk Milliyetçiliği çalışmalarını her daim desteklemiştir. Bu amaçla Türk Ocaklarına maddi yardım yapmış ve Türk Ocakları bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle kamu yararına çalışan dernek olarak kabul edilmiştir.³⁷⁵

Türkiye'de milliyetçiliğin yükselişinde fiili olaylar, teorik ve düşünsel argümanlardan daha etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlılık ve İslamcılık akımları sona ermiş ve savaşın sonunda ayakta kalabilen milliyetçilik, Mustafa Kemal önderliğinde verilen mücadeleden galip çıkmış ve yeni Türk devletinin kurulmasıyla idealine ulaşmıştır. Yeni kurulan cumhuriyetin temelini teşkil eden milliyetçilik devlete çağdaş ve gerçekçi bir nitelik kazandırmıştır.³⁷⁶

Milliyetçilik, 2. Meşrutiyetle birlikte yöneticilerin ve devletin benimsediği bir ideoloji olmuştur ancak devlet idaresinde gerekli dönüşümleri gerçekleştiremeden ve vatan kabul edilecek topraklar için bir tanımlama yapmadan Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Milli mücadele ile birlikte anavatan kavramı Türk milliyetçiliği ile bütünleşme imkanını bulmuştur. Bu anavatan misak-ı milli ile belirtilen Türklerin yaşadığı topraklardır. Türk milliyetçiliğine kazandırılan bu içerik yeni Türk devletinin tamamen bu anavatana yönelmesi neticesini doğurmuştur. Bu sebeple Türk milliyetçiliği gerçekçi bir temele dayanmaktadır. Mustafa Kemal Türk milletinin hayati menfaatlerinin Pan-İslamizm veya Pan-Turanizm gibi uzak hayallere feda edilmemesini gerçekçi bir politika üretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁷⁷ Ancak bu

³⁷⁴ Acar, a.g.e., s. 35-37.

³⁷⁵ Acar, a.g.e., s. 40-41.

³⁷⁶ Sarıay, a.g.e., s. 230.

³⁷⁷ Sarıay, a.g.e., s. 232.

durum Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli dışında kalan Türklerle ilgilenmediği anlamına da gelmez. Mustafa Kemal'in dış Türkler davası öncelikle bir kültür meselesidir. Şartların ve imkanların elverdiği ölçüde bu dava ile ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Burada gerçekçi davranılması çok önemlidir zira Türklüğe bir fayda sağlamayacağı gibi büyük ve telafisi zor zararlar getirecek hareketlerden uzak durmak gerektiği üzerinde durmuştur. Öyle ki milli mücadelede zaferi elde ettikten sonra milli gücün elde edebileceğinden daha uzağa gitmeyi reddetmiş ve gerçekçi bir politika izlenmiştir.³⁷⁸

Cumhuriyet ile birlikte, 2. Meşrutiyetten beri Türk milliyetçilerinin gerçekleştirmeye çalıştıkları Türk milletine dayanan Türklerin ülkesi ideali gerçekleştirilmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarında Türkiye, ülkenin adı olarak resmen kullanılmış ve çağdaş medeniyeti benimseyen bir milli devlet modeli oluşturulmuştur.³⁷⁹ Cumhuriyet, laiklik ve çağdaşlaşma konularında da 2. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünün çok daha ilerisine gitmiştir. Halifeliğin kaldırılması ve beraberinde gerçekleştirilen inkılaplarla laik bir sisteme oturtulan rejimde dinin birleştirici rolünü de milliyetçilik almıştır. Böylece ilerleme ve gelişme yolundaki engeller kaldırılarak, toplumun ortak hedefler çerçevesinde birleştirilmesi kolaylaştırılmıştır. Yeni devletin milliyetçilik anlayışı toplumun çağdaşlaşmasını amaçlayan, ileriye dönük bir milliyetçiliktir. Milli kültür bu sebeple önemli bir konumda bulunmaktadır. Milli kültürün bir medeniyet kaynağı haline gelmesiyle birlikte modern toplum oluşturma amacı sağlanmak istenmektedir. Türkiye Cumhuriyetinde çağdaşlaşma ve milliyetçilik birlikte gelişmiştir. Türk milletinin çağdaş medeniyetler seviyesine erişmesinin amaçlanması ile birlikte ileriye dönük milliyetçilik anlayışı karşımıza çıkmıştır.³⁸⁰

Milli mücadelenin sonunda Türk vatani, Türk Milleti ve Türk devleti gerçeği ortaya çıkmıştır. Milliyet fikri Cumhuriyetin kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu, Türkçülük idealinin gerçekleştirilmesi anlamını taşımaktadır.³⁸¹

³⁷⁸ Sarınoy, a.g.e., s. 233-234.

³⁷⁹ Sarınoy, a.g.e., s. 234.

³⁸⁰ Sarınoy, a.g.e., s. 238-240.

³⁸¹ Ahmad, a.g.e., s. 143-144.

SONUÇ

Millet kavramı, ortak geçmişe sahip, ortak değerleri bulunan ve mensuplarının başka topluluklara karşı dayanışma içgüdüsüne sahip olduğu toplulukları ifade etmektedir. Bir milleti etnisite'den ayıran en önemli özellik ise milletin bağımsız bir devlette vücut buluyor oluşunda yatmaktadır. Yani milletten söz edebilmemiz için aynı zamanda bir devlet ve devletin unsurları olan toprak, otorite ve siyasal örgütlenmeden de bahsetmemiz gerekmektedir.

Milliyetçilikten bahsedebilmek içinse o milleti oluşturan bireylerin birbirlerini tanımaları ve aralarında düzenli bir iletişimin gerçekleşiyor oluşu gerekmektedir. Bu nedenle milliyetçiliğin modern zamanlara ait bir olgu olduğunu öne sürenlerle birlikte daha eski zamanlara kadar uzandığını iddia edenler de vardır. Ancak şurası kesindir ki matbaanın icadı ile birlikte millet bilincinin dolayısıyla da milliyetçiliğin yükselişi birlikte gerçekleşmeye başlamıştır.

Modern anlamda milliyetçiliğin ise Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da doğduğu ve dalga dalga yayıldığı konusunda siyasi tarihçilerin birçoğu hemfikirdir. Milliyetçilik anlayışı her ülkede zamana ve o ülkenin şartlarına göre kendi formuna bürünmüştür. Bu nedenle bir ideoloji olarak milliyetçiliğin tanımının yapılması zor olsa da genel hatlarıyla milliyetçilik; milli menfaat ve hedefler doğrultusunda bir araya gelen insanların milletini yaşatma, koruma ve yükseltme hedeflerini içermektedir. Yani milliyetçilik dediğimizde özünde bir milletten ve o milletin hedeflerinden bahsetmiş oluyoruz.

Her milletin kendine ait kültürü, tarihi, gelenekleri ve siyasetini dizayn eden kendi dinamikleri bulunmaktadır. Bu sebeplerdir ki milliyetçilik coğrafyadan coğrafyaya farklılık gösterebilmekte birden fazla milliyetçilik çeşidi oluşabilmektedir. Kimi yerlerde liberalizmin etkisiyle şekillenen milliyetçilik, sömürge toplumlarında ise milli uyanışla beraber sömürgeci güçlere karşı birleştirici bir unsur olarak belirginleşmiştir. Almanya ve İtalya gibi devletlerde ise çoğu zaman milliyetçilikle karıştırılan ama aslında bambaşka fikirleri içerisinde barındıran farklı bir ideoloji olan Nazizm veya Faşizm gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır. Faşizmin fikri çerçevesi ve uygulama biçimleri ilgili bölümde açıklanmıştır. Bu ideoloji çoğu zaman yapılan yaygın bir hata ile milliyetçilikle karıştırılmaktadır. Oysa ki bu iki ideoloji arasında gerek millet gerekse devlet kavramları açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Kültürel farklılıkların doğurduğu milliyetçilik biçimlerini ele aldığımızda Türk milliyetçiliğinin de kendi içerisinde kendi tarihi, kültürel geçmişi ve toplumsal dinamikleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açıklar. Millet ve milliyet açısından baktığımızda Türklerin Orta Asya'dan itibaren sürdürdükleri devlet geleneği ve kültürünün Anadolu'ya kadar

taşındığını ve bu geleneğin Türk milletini bir arada tutan ve ortak hedefler doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan unsurları oluşturduğunu söyleyebiliriz. Gerek Orta Asya'daki Türk devletleri gerek İran üzerinden Anadolu'ya giren Türk boylarının milli benlik içerisinde hareket ettikleri ortadadır ancak yine de burada modern anlamda bir milliyetçilikten söz edilemez.

Türklerin İslamlaşması ile birlikte Türk ve İslam medeniyetleri arasında kültür alışverişinin gerçekleşmesi bu iki medeniyetin birbirini kültürel, bilimsel ve askeri alanlarda beslemesi sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber Osmanlıların devletten imparatorluğa dönüşümü ve halifelüğün Osmanlılara geçişi ile beraber Türk milli kimliğinin daha geri planda kaldığı gözlemlenmiştir. Öyle ki zamanla Türk kelimesi Osmanlı bürokrasisinde dahi olumsuz çağrışımlar yapmaya başlamıştır. Buna rağmen Türkler, devletin kurucu unsuru oldukları gerçeğinin bilinci ile milli kimlik, kültür ve geleneklerini korumakla beraber devlete sadakatle bağlı kalmayı da sürdürmüşlerdir.

Avrupalı devletler karşısındaki görece üstünlüğünü 18. Yüzyıla kadar sürdüren Osmanlı İmparatorluğu batıda gerçekleşen ekonomik, bilimsel ve askeri gelişmeleri yakalayamamış, teknik ve siyasal anlamda Avrupa'nın gerisinde kalmaya başlamıştı. Şüphesiz ki bu durumun Osmanlı İmparatorluğu açısından birçok sonucu olmuştur. Modern anlamda Türk milliyetçiliğinin yükselişine giden yol da bu noktadan itibaren oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti yaşanan sorunlar karşısında çoğunlukla kısa süreli çözümler üretmekle yetinmiştir. Devletin doğu sınırlarında meydana gelen karışıklıkları gidermek amacıyla bölgedeki feodal yapının önde gelenleriyle Osmanlı merkezi yönetimi bir senet imzalayarak ayanların desteğini almaya çalışmıştır. Merkezden verilen bu taviz, zamanla Avrupalı devletlerin Osmanlı içişlerine karışmalarında ve devletin Hristiyan unsurlarının haklarının koruyuculuğunu üstlenme noktasında etkin olmaya çalışmaları sonucunu doğurmuştur. Hristiyan unsurların hamisi gibi görünmeye başlayan Avrupalı devletlerin müdahaleleri ile Osmanlı bürokrasisi Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi tavizler vermek durumunda kalmıştır. Anayasacılık tarihimiz açısından büyük önem taşıyan bu fermanların Meşrutiyet yolunda büyük birer basamak niteliğinde oldukları aşikardır. Bunun yanında bir takım olumsuz sonuçlarından da bahsetmek gerekir. Bu fermanlara dış baskıları azaltmak amacıyla eklenen bazı maddeler Hristiyan unsurların Türk ve Müslüman unsurlara nazaran daha geniş haklara sahip olması durumunu doğurmuş ve sosyoekonomik yapı bakımından gayrimüslim unsurların ön planda yer almalarını sağlamıştır.

Askeri alanda da Avrupalı devletlerin gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğu için özellikle balkanlarda yaşanan hadiselerin sarsıcı etkileri olmuştur. Fransız ihtilalinin etkisiyle yükselen milliyetçilik ideali imparatorluk vasfını taşıyan devletler

açısından yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Balkanlarda kaybedilen savaşlar ile birlikte Osmanlı devleti 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren savunma durumunda kalmış, kaybedilen savaşların ve toprakların neticesinde balkanlarda sarsılan otoritesini korumaya çalışmıştır. Fransız Devriminden itibaren yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti açısından balkanlarda Sırp, Yunan ve Bulgarlar arasında ayrılıkçı hareketlere dönüşmeye başlamıştır. Bununla beraber Osmanlı aydınları arasında, örneğin Namık Kemal gibi vatan kavramını ön plana çıkaran eserler yayınlanmaya başlanmış ve kaybedilen savaşlar ve elden çıkan topraklar karşısında moral bozukluğu yaşayan Türklere milli bilinç aşılana çalışılmıştır.

Osmanlı bürokrasisinde ise dış politikada yaşanan gelişmeler, savaşlarda kaybedilen topraklar ve Fransız İhtilalinin imparatorluğun devamlılığı açısından oluşturduğu olumsuz siyasi atmosfer karşısında çözüm arayışları başlamıştır. Bu arayışların neticesinde Osmanlılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri Osmanlı siyasetinde farklı zamanlarda dönemin siyaseti ve iktidarda baskın olan grupların öncelikleri doğrultusunda uygulanmışlardır. Türkçülük fikriyatı ise öncelikle Türk aydınlarının eserlerinde vücut bulmaya başlamıştır. Modernist ve çağdaş bir anlayışı içeren Türkçülüğün teorik çerçevesi, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Genç Kalemler gibi dernek ve dergilerde yayınlanan makaleler ve çoğunlukla bu derneklerin mensuplarınca yazılan kitaplarla oluşturulmuştur. Bu dergiler ve dernekler yayınladıkları makaleler, öyküler ile Türkçülük fikrini beslerken aynı zamanda düzenledikleri toplantılar, konferanslar ve mitingler yoluyla Türkçülüğün etkili bir siyasi akım halini almasını da sağlamışlardır. Kadın hakları, laiklik, eşitlik ve anayasacılık hareketlerinin de ilk temsilcileri Türkçüler olmuştur.

Türk milliyetçiliğinin ilerici ve çağdaş bir fikriyata sahip olduğundan ilgili bölümde bahsedilmişti. Bu anlayışın gereği olarak yönetim biçimleri özelinde de Türk milliyetçileri topluma önderlik etmişlerdir. 2. Meşrutiyetin ilan edilmesi sürecinde Türk milliyetçileri doğrudan sorumluluk almışlar ve bu yönde İttihat ve Terakki'nin girişimleri de olmuştur. Meşruti yönetimlerin mutlak monarşiler karşısındaki üstünlüğü, meşrutiyetle yönetilen Japonya'nın, monarşiyle yönetilen Rusya karşısındaki zaferleri, İttihatçıların meşrutiyet için hareketlenmesini hızlandırmıştır. Osmanlı açısından Türk milliyetçiliğinin yönetime tamamen egemen olması da İkinci Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakkinin iktidarına denk gelmektedir.

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle birlikte Türkçülük idealini gerçekleştirme fırsatı da İttihatçıların eline geçmiş oluyordu. Türk milliyetçiliğini milletini yaşatmak ve yükseltmek olarak tanımlamış ve bunun yolunun da bilim ve kültür olduğunu aktarmıştı. İttihat ve Terakki mensupları her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'na girişindeki hayalci politikalarından ötürü eleştirilseler de 1908-1914 yılları arasında

iktidarda buldukları süre içerisinde Türkçülüğün gereğini yaptıklarından bahsedebilmekteyiz. Özellikle ekonomik alanda gayrimüslimlerin çok gerisinde yer alan Türklerin iktisadi durumunun iyileştirilmesi yönünde dernekler kurulması, yabancı şirketlerin ve bankaların Türkçe yazışmaya ve işletmelerde Türk çalıştırmalarının önünü açan yasal düzenlemelerin yapılması buna örnek olarak gösterilebilir. Sanayileşmeyi iskalayan Osmanlı Devletinin bu açığı bir an önce kapatabilmesi için askeri ve sivil ağır sanayi hamlelerinin başlatılması ve bunlarla beraber tarım politikalarının da göz ardı edilmediği, çiftçilerin topraklandırılması, vergilendirmede düzenlemelere gidilmesi ve köylüye gerekli tarımsal bilginin verilmesi için okullar kurulması, ulaşım hamlelerinin başlatılması, milli sanayiye ve üretimi korumak gayesiyle gümrük vergilerinin artırılması hatta Birinci Dünya Savaşı öncesi ittifakların olduğu dönemde uluslararası dengelerin de gözetilerek kapitülasyonların kaldırılması, bunun yanında milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılması, ihracat temelli ekonomi anlayışının benimsenmesi bu dönemde ekonomiye dönük gerçekleştirilen milli iktisat politikalarını oluşturmaktadır. Bunlarla beraber eğitim politikalarına da ağırlık veren İttihatçılar çeşitli eğitim kurumlarına bütçe ayrılmış, yurtdışından uzmanlar getirilmiş ve bilimsel çalışmalar desteklenmiştir. Ayrıca devlet sanata ve kültürel çalışmalara da destek sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşına girilmesiyle birlikte tüm bu adımların sekteye uğradığı söylenebilir. Zaten 1908'den 1914'e kadar olan kısa sürede bu kadar geniş çaplı politikanın gerçekleştirilmesi de mümkün değildi. Türkçülük ideali tam olarak iktidarda gelişimini gösteremedi, gerekli siyasi, ekonomik ve askeri dönüşümleri gerçekleştirilmeden Dünya Savaşı gibi büyük çaplı bir mücadeleye girişilmesi Osmanlı Devletinin de sonunu getirmiştir. Burada her ne kadar İttihatçılar hayalci davranmakla itham edilseler de İtilaf Devletlerinin, tarafsız kalsa dahi savaşın sonunda Osmanlıyı parçalamaya dönük gizli görüşmelerinin İttihatçıları erken davranmaya ittiği açıktır.

Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlı Devleti yenik düşmüş, Mondros ile elde kalan tüm toprakları işgallere açık hale getirilmiş ve İtilaf Devletleri tarafından Osmanlıyı parçalamaya ve Türkleri Anadolu'nun ortasında küçük topraklara hapsetmeyi öngören Sevr dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu denli ağır şartların Türk milleti için yaşam hakkı dahi tanımadığı ortadayken Türk milliyetçileri buna karşı kayıtsız kalamazdı. Anadolu'daki Osmanlı kuvvetlerini silahsızlandırmak görevi ile 9. Ordu müfettişi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal bu vesileyle işgal altındaki vatani yeniden bağımsızlığına kavuşturmak için gerekli imkanı da bulmuş oldu. Anadolu'yu işgallere karşı verilecek olan mücadelenin merkezi haline getiren Mustafa Kemal düzenlediği Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu mücadelenin tek elden

yapılabilmesi için gerekli kararların alınmasını sağlamış ayrıca bu kongrelerde bağımsızlığı tehlikeye düşürecek olan manda ve himayecilik gibi önerler de kesin olarak reddedilmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile de Milli Mücadelenin merkezi Ankara olmuş ve bu varoluş mücadelesine katılmak isteyen başta subay, siyasetçi, devlet adamı gibi tüm vatanseverler İstanbul'dan Ankara'ya gizlice geçmeye başlamışlardır. İşgallere karşı gerekli direnişi gösterebilmek amacıyla önce bir düzenli ordu oluşturulmuş ve bu düzenli ordu ilk başarısını doğuda Ermenilere karşı kazanmıştır. Ermeniler karşısında kazanılan zaferin sonucunda Doğu Cephesi kapatılmış böylece tüm kuvvetler batıya kaydırılarak ilerlemekte olan Yunan ordusunun karşısına etkili bir güç çıkarılmış oldu. Tüm güçleriyle Yunan ordusu üzerine yürüyen milli mücadele taraftarları 26 Ağustos 1922 de başlayan genel taarruz sonucunda 30 Ağustosta nihai zafere ulaşmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'i kurtarmıştır. Savaşın zaferle sonuçlanmasının ardından 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes antlaşması imzalanmış, sonrasında ise 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Barışı artık Ankara'daki milliyetçilerin yönetiminde yeni bir devletin kurulduğunun göstergesi hatta cumhuriyetin habercisi niteliğindedir. Nitekim 29 Ekim 1923'de anayasada gerekli değişiklikler yapılarak Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türk milliyetçilerinin hedefledikleri ve uğruna mücadele ettikleri milli devlet ideali de gerçekleştirilmiştir. Ziya Gökalp devleti idare etme yetkisinin millete ait olduğu çağdaş devletin Türk milliyetçiliğinin vazgeçilmez unsuru olduğunu söylemiştir. Bu çağdaş devleti ise bir takım teokratik kalınlardan ve dogmalardan uzak akla dayanan bir yapı biçiminde tanımlamıştır. Cumhuriyet ile bu hedef gerçekleştirilmiş oluyordu. Daha önce 2. Meşrutiyet dönemi ve Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince yapılan hatalardan ders çıkarmak ve bu hataları tekrar etmemek adına akılcı bir dış politika gütmek yeni kurulan cumhuriyetin benimsediği en temel kural olacaktır. Milli devlet idealini gerçekleştiren Türk milliyetçileri çağdaşlaşma ve laiklik konularında 2. Meşrutiyet Türkçülerinden çok daha ileriye gitmişler ve milletini yaşatmak ve yükseltmek olarak tanımladığımız Türk milliyetçiliği bunun yöntemini bilim ve kültür olarak tanımlamış ve Türk milliyetçileri cumhuriyetle birlikte her alanda milleti ileriye taşımak için gerekli imkanı bulmuşlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACAR İsmail, **Cumhuriyetin Kurucu Fikri: Türk Milliyetçiliği**, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2008

AHMAD Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010

AKÇURA Yusuf, **Türkçülük, Türkçülüğün siyasi gelişimi**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1978

AKIN Rıdvan, **Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi**, DER Yayınevi, İstanbul, 2002

AKŞİN Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 1

Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 2

CARR Edward Hallett, **Milliyetçilik ve Sonrası**, İletişim, İstanbul, 2015

ÇOKER Fahri, **Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, Ankara, 1994

ESEN Selin ve YÜCEL Bülent, **Türk Anayasa Hukuku**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016

GIDDENS Antony, **Sociology**, Polity press, Cambridge, 2006

HEYWOOD Andrew, **Siyaset**, çev. Bican Şahin, Adres Yayınları, Ankara, 2013

ÖRS Birsen, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009

SARINAY Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken, İstanbul, 1994

TANERİ Aydın, **Türk Kavramının Gelişmesi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993

TOPLU Abdülhadi, **Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler**, Töre-Devlet Yayınevi, İstanbul, 1998

TUNAYA Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998

TUNAYA Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı**, Yenigün Haber Ajansı Yayınevi, İstanbul, 1998, Cilt: 1

Makaleler

AKSANYAR Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1999

AKTÜRK Şener, “Etnik kategori ve milliyetçilik: Tek etnili, çok etnili ve gayri etnik rejimler”, **Doğu-Batı**, 2006

ASLAN Taner, “Garpçılar ve Garpçılar arasındaki fikir ayrılıkları”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 2006

ARSLANTAŞ Halis Adnan ve AKSOY Numan Durak, “Ulus, ulusçuluk ve ulus devlet”, **TÜBAR**, 2010

ÇELEN Mehmet Kaan, “Bir Kimlik Siyaseti Olarak Osmanlılık”, **Türk Yurdu Dergisi**, 2013

ÇELİKÇİ Abdül Samet, KAKIŞIM Can, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013

ÇETİNTAŞ Ahmet, “II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2018

DEMİR Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2011

ERKAL Mustafa E., “Etniklik ve etnik grup kavramları üzerine”, **Türkiye ve Siyaset**, 2001

ERKİŞ İbrahim Uğur, “Ulus devletinin tarihsel gelişimi üzerine”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2013

JASCHKE Gotthard, “Türk Kurtuluş Savaşında Milliyetçilik ve Din”, Çev. Aytunç Ülker, **Tarih Okulu**, 2009

KARAYELİOĞLU Selim, “Ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel dayanakları ve küreselleşmenin ulus devlet ve milliyetçilik üzerindeki etkileri”, **ETHOS: Felsefe ve toplumsal bilimlerde diyaloglar**, 2012

KAYMAZ İhsan Şerif, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, **21. Yüzyıl Dergisi**, 2008

KOÇ Nurgün, “Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin, Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Science*, 2013

ORAL Mustafa, “Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 2016

ÖRMECİ Ozan, “Jön Türkler ve İttihat ve Terakki”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2010

ÖRS Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2013

ÖZCAN Selim, “Amasya Genelgesinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013

ÖZER M. Akif, AYHAN Ufuk, İRDEN İbrahim, “Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir dikotomi mi yoksa uygulanabilir bir argüman mı?”, *TESAM AKADEMİ DERGİSİ*, 2018

PULAT Ali, “Yeni Lisan Hareketinin Genç Kalemler dergisindeki görüşlerinin değerlendirilmesi” *Tarih Okulu Dergisi*, 2017

SEMİZ Yaşar, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014

SERBESTOĞLU İbrahim, “Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2013

ŞAHİN Köksal, “Bir ideoloji olarak Milliyetçilik”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2007

ŞİRİN Funda Selçuk, “Türk Aydınlarının Anadolu’ya Yönelişinde Balkan Savaşlarının Rolü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2013

UCA Alaattin, “Türk toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik fikrinin tarihsel gelişimi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1996

TURAN Erol, “Milliyetçilik teorisinin gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Kadıhanı Faik İçil Meslek Yüksek Okulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 2011

UÇAR Fuat, “Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018

YESEVİ Çağla Gül, "Türk Milliyetçiliğinin Evrimi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2012

YILDIZLI Muhammed Emin, "Türkolojiye Hizmet Eden Kurumlar", **Akademik Bakış Dergisi**, 2015

